

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

České ženy v poválečné době:

Reflexe ženského osudu

Lucie Kolářová

Praha, září 2006

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Studijní program: Studium humanitní vzdělanosti

Bakalářská práce

České ženy v poválečné době:

Reflexe ženského osudu

Lucie Kolářová

Vedoucí práce:

PhDr. Blanka Soukupová, CSc.
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

Praha, září 2006

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 29.9.2006

.....
podpis

PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych chtěla poděkovat paní **PhDr. Blance Soukupové, CSc.** za trpělivost a cenné připomínky při vedení mé bakalářské práce.

Obsah

1 Úvod: cíl, vzorek, metody, hypotézy výzkumu.....	1
1.1 Cíl	2
1.2 Vzorek.....	3
1.3 Metody	4
1.4 Průběh výzkumu	6
1.5 Hypotézy výzkumu.....	8
2 Dětství a mládí informátorek v období První republiky, Druhé republiky a Protektorátu v jejich vzpomínkách.....	9
2.1 Vzpomínky na dětství a mládí za První republiky.....	9
2.1.1 Vzpomínky na rodinné zázemí.....	9
2.1.2 Role otce v rodině.....	13
2.1.3 Role matky v rodině	15
2.1.4 Výchova dětí	19
2.1.5 Obraz prvorepublikové rodiny v odborné literatuře	25
2.1.6 Hodnocení doby První republiky	26
2.2 Vzpomínky na Druhou republiku a na Protektorát.....	27
2.2.1 Totální nasazení	30
2.2.2 Zhoršené zásobování	33
2.2.3 Odboj.....	34
3 Poválečné období 1945-1948.....	38
3.1 Vzpomínky na osvobození Československa – květen 1945	38
3.2 Vzpomínky na poválečné dění: období 1945 – 1948	42
3.3 Poválečné období 1945 – 1948 pohledem historiografie	46
3.4 Vzpomínky na komunistický převrat: únor 1948.....	47
3.5 Komunistický převrat pohledem historiografie	50
4 Konec 40. let a 50. léta 20. století: události po převratu a následné společenské změny.....	51
4.1 Vzpomínky na společensko-politické dění konce 40. let a 50. let 20.století. 51	
4.1.1 Perzekuce.....	52
4.1.2 Politické procesy.....	55
4.1.3 Hon na buržoazii a na inteligenci.....	58

4.2	Společensko-politické dění po únorovém převratu pohledem historiografie ..	61
4.3	Vzpomínky na postavení ženy v rodině a ve společnosti	63
4.3.1	Zaměstnání versus hlídání dětí – jesle nebo babička?	64
4.3.2	Politická agitace – povinné schůze	69
4.3.3	Mezinárodní den žen	71
4.3.4	První máj – svátek práce	72
4.3.5	Špatná bytová situace – soužití s rodiči	73
4.3.6	Dvojitá role ženy	75
4.3.7	Starosti všedního dne: nedostatkové hospodářství a zdlouhavé fronty ..	78
4.4	Postavení ženy ve společnosti pohledem odborné literatury	84
5	Závěr	88
	Použitá literatura	91
	Příloha č.1 - stručná charakteristika informátorek	93
	Příloha č.2 - přepisy rozhovorů	96

1 Úvod: cíl, vzorek, metody, hypotézy výzkumu

V posledních letech se v české historiografii začíná prosazovat technika *oral history*, která přináší nový pohled na dějiny, a to nikoli z pozice vládnoucích a privilegovaných vrstev obyvatelstva, ale z pozice obyčejných lidí. V české republice začínají pozvolna vycházet také práce založené na technice *oral history*, přičemž některé z nich pojednávají právě o osudu žen ve 20. století. V rámci projektu nazvaného PAMĚŤ ŽEN vyšly v roce 1998 dva svazky publikace *Všechny naše včerejšky*¹, které si kladou za cíl zjistit ze vzpomínek dotazovaných žen, jak ženy prožívaly svůj život v totalitním Československu. Ve stejném roce vyšla také neméně významná práce socioložky Aleny Heitlingerové a antropoložky Zuzany Trnkové, *Životy mladých pražských žen*², zabývající se rozhovory s českými ženami, které dospívaly v období sametové revoluce.

Tato práce je věnovaná vzpomínkám patnácti žen, které své dětství a mládí prožily v době První republiky, do dospělosti vstupovaly se zkušeností Druhé světové války, a svůj aktivní věk prožívaly v ke konci 40. let a v 50. letech 20. století v Praze. Ačkoli rozhovory vedené s informátorkami mapují vzpomínku od dětství až po současný důchodový věk, důraz je kladen především na první poválečné desetiletí po druhé světové válce, které pro tyto ženy znamenalo dobu jejich aktivního věku, tedy především osamostatnění se od rodičů a vstup do zaměstnání, období sňatku a založení vlastní rodiny.³

Život ženy lze studovat v rámci různých vědeckých disciplín, v současné době se v české vědě prosazují *genderová studia* jako velice slibně se rozvíjející vědecká disciplína zabývající se nerovným postavením žen a mužů ve společnosti.⁴ Tato práce je však prací etnologickou, tedy zaměřenou především na porozumění lidské situaci jako takové a tomu je také přizpůsobeno vedení rozhovorů. Na úzkou

¹ FRÝDLOVÁ, Pavla. *Všechny naše včerejšky: Paměť žen I., II.*. Praha: Nadace Gender Studies. 1998.

² HEITLINGEROVÁ, Alena; TRNKOVÁ, Zuzana. *Životy mladých pražských žen*. Praha: Slon. 1998.

³ V rámci vzorku se všechny informátorky provdaly a měly děti, proto jsem do této kategorie zahrнула také sňatek a založení vlastní rodiny. Tím však netvrdím, že jsou to podmínky pro vstup do aktivního věku.

⁴ „Lidské pohlaví jako biologická danost (být mužem či ženou), slouží jako základ, na němž lidé konstruují společenskou kategorii zvanou gender (maskulinitu, femininitu) [...] předpoklady vztahující se k genderu lidé obecně přijímají za platné a správné a zakládají na nich svůj rozdílný – někdy vysloveně protikladný – přístup k osobám mužského a ženského pohlaví.“ In: RENZETTI, CURRAN, 2003, s. 20.

souvislost generových studií a etnologie upozorňuje slovenská etnoložka Kornélia Jakubíková ve svém příspěvku *Etnologické přístupy a příspěvky k štúdiu rodu*. Ve spektru různých vědeckých disciplín, které se věnují generové problematice, má podle ní etnologie (resp. kulturní antropologie a zejména pak její nejnovější disciplína feministická antropologie) podstatný význam, neboť rodový aspekt byl v etnologických pracích vždy přítomný a problematika rodiny, příbuzenstva, a manželství patřila vždy k základním tématům etnologie.⁵

1.1 Cíl

Prvním cílem, který je zároveň podmínkou realizace této práce, bylo tedy vzpomínky informátorek vůbec sebrat a sepsat. Druhým cílem je tyto vzpomínky analyzovat a na jejich pozadí ukázat, jak toto vybrané období konce 40. let a 50. let 20. století prožívaly obyčejné ženy žijící v Praze a jak zvládaly úkoly, které na ně kladla tehdejší společnost a rodina. Přestože je práce primárně věnovaná vzpomínkám na poválečné období, považuji za nezbytné věnovat se také vzpomínce na dětství a mládí, neboť v tomto období tkví kořeny jistých vzorů a strategií budoucnosti, které rodina dětem předává. Vzhledem k tomu, že tyto ženy pocházely z různých lokalit a z odlišného sociálního a rodinného prostředí, bude mým záměrem také zjistit, jaký vliv mělo jejich sociální postavení a lokalita, ve které vyrůstaly, na konkrétní prožitek doby. Třetím cílem této práce je přispět k odhalení tzv. „malých dějin“⁶, které se tolik nesoustředí na historická fakta, ale spíše na jejich významy pro život jednotlivce. Budu tedy zjišťovat, v jaké míře se „žité dějiny“ odlišují od historiografického popisu dějin. Proto budu konfrontovat to, jak poválečné období konce 40. let a následná 50. léta prožívaly a zpětně charakterizovaly informátorky, a jak tuto dobu charakterizuje odborná historiografická literatura.

⁵ Druhým důvodem, proč mají generová studia s etnologií k sobě tak blízko, je fakt, že etnologie se mimo jiné zabývá také analýzou tradic, které jsou ve sféře genderu mimořádně silně zakořenělé. Třetím důvodem je pak fakt, že antropologie se vždycky snažila svými empirickými poznatky o různých kulturách dokumentovat, že k diverzifikaci mužů a žen dochází ve všech lidských společnostech. In: JAKUBÍKOVÁ, 2004, s. 24-29.

⁶ „Malé dějiny“ chápeme jako specifický prožitek jednotlivých subjektů, tedy jako dějiny každého z nás, které stojí v kontrastu k tzv. „velkým dějinám“, které lze charakterizovat jako objektivní vědecké pojednání určité dějinné epochy. ŠIKLOVÁ, WAGNEROVÁ, In: FRÝDLOVÁ, 1998, s. 5.

1.2 Vzorek

Jako cílovou skupinu jsem si pro svůj výzkum vybrala ženy, a to proto, že v jejich dobovém prožitku se odráží dvojí role ženy jednak jako matky a hospodyně, zároveň však také jako ekonomicky aktivní osoby. Domnívám se, že ženský prožitek vybraného poválečného období je oproti mužům tímto specifický.

Vzorek tvoří patnáct informátorek narozených v období let 1915 – 1932. Jelikož je mezi informátorkami v některých případech až sedmnáctiletý rozdíl, rozdělila jsem je v rámci druhé kapitoly, která zachycuje reflexi dětství a mládí v období První republiky, Druhé republiky a Protektorátu, na dvě skupiny, a to na skupinu „mladších“ informátorek (tvoří ji deset informátorek narozených v rozmezí let 1924 – 1932, které zkoumanou dobu prožily v relativně dětském věku) a „starších“ informátorek (zastoupenou pěti informátorkami narozenými v rozmezí let 1915-1922, které v tuto dobu prožívaly již své mládí a dospívání). Informátorky jsem v rámci této kapitoly také rozdělila do tří skupin, a to podle toho, z jaké lokality pocházejí; na venkově své dětství a mládí prožily čtyři informátorky⁷, z malých měst pocházejí také čtyři informátorky⁸, a z Prahy se narodilo sedm informátorek⁹.

Jedna část informátorek z mého vzorku se narodila do středostavovských poměrů, přičemž některé z nich zastupují vyšší střední vrstvu, jiné nižší střední vrstvu, a druhá část informátorek pocházela z rodin kvalifikovaných dělníků, které se svým životním stylem přibližovaly střední vrstvě a proto je lze zařadit mezi nižší střední vrstvu.¹⁰ Výjimku představuje jediná informátorka¹¹, která pochází z chudé dělnické rodiny. Její životní příběh bude postavený do konfrontace s příběhy ostatních informátorek. Šest informátorek pochází ze středostavovských rodin živnostníků¹², úředníků¹³ a učitelů¹⁴. Čtyři informátorky pocházejí z nižších středních

⁷ Informátorka „C“ pochází z okolí Prostějova, informátorka „K“ z okolí Pardubic, informátorka „L“ pochází z okolí Prahy, informátorka „M“ z okolí Litoměřic.

⁸ Informátorka „F“ pochází z Ledvic u Duchcova, informátorka „H“ pochází z Velkého Meziříčí, informátorka „J“ z Kladenska, informátorka „N“ z Brandýsa nad Labem.

⁹ Z Prahy pocházejí Informátorky „A“, „B“, „D“, „E“, „G“, „I“, „O“.

¹⁰ Industrializace kladla nároky na odbornost kvalifikovaných dělníků, kteří si zlepšili své sociální postavení a postupně se odlišili od základního jádra dělnické třídy. Svým postavením a životním standardem se přiblížili maloburžoazii, tedy středním vrstvám. In: ROBEK, MORAVCOVÁ, ŠTASTNÁ a kol., 1981, s. 28.

¹¹ Informátorka „L“.

¹² Informátorka „B“.

¹³ Informátorky „G“, „I“, „J“.

¹⁴ Informátorka „F“.

vrstev kvalifikovaných dělníků¹⁵ a drobných rolníků¹⁶ a čtyři informatorky z vyšších středních vrstev velkostatkářů¹⁷ a živnostníků¹⁸.

Střední vrstvu společnosti lze charakterizovat jako skupinu obyvatelstva se středním majetkem nebo středními příjmy a na střední úrovni moci, s vlastnictvím domu nebo usedlosti, na venkově i se zemědělským pozemkem. Sociologové uplatňují další znaky středních vrstev, a to jejich způsob života a vzory chování, které plynou většinou z jejich ekonomické pozice. Příslušníci těchto vrstev vykonávali kvalifikovanou práci, která jim umožňovala nejen získat prostředky k obživě, ale také spořit. Předpokladem k vykonávání kvalifikované práce je vzdělání (střední odborné, vyučení v oboru atd.).¹⁹

Přestože je v druhé kapitole, věnované vzpomínkám na dětství a mládí v době První republiky, Druhé republiky a Protektorátu, patrný věkový rozdíl informaterek, v klíčovém období poválečné éry konce 40. let a v 50. letech 20. století, o kterém pojednává třetí kapitola, již všechny informatorky prožívají životní etapu, kterou jsem nazvala aktivní věk, přičemž některé z nich do této životní etapy vstoupily v mladším věku a jiné ve starším věku. Pro mou práci je důležité, že všechny informatorky svůj aktivní život prožívaly ve zkoumaném prvním poválečném desetiletí, byť některé z nich²⁰ do něj vstoupily už během války.

Stručná charakteristika jednotlivých informaterek je obsažena v příloze 1.

1.3 Metody

Pro svou práci jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii. Podle definice sociologů Anselma Strausse a Juliet Corbinové „*termínem kvalitativní výzkum rozumíme jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace [...] některé z údajů mohou být kvantifikovány, jako jsou například údaje ze sčítání lidu, ale analýza samotná je kvalitativní.*“²¹ Vzhledem k tomu, že podstatou mého výzkumu je především hledání a interpretace významů, které informatorky vymezenému historickému období přisuzovaly, kvalitativní metoda

¹⁵ Informatorky „D“, „E“, „H“, „N“.

¹⁶ Informatorka „K“.

¹⁷ Informatorky „C“ a „M“.

¹⁸ Informatorka „A“.

¹⁹ MACHAČOVÁ, MATĚJČEK, 2002, s. 23.

²⁰ Dvě informatorky se provdaly již za Protektorátu.

těmto nárokům vyhovuje nejlépe. Mezi výhody kvalitativního přístupu patří zejména získání hlubokého popisu případů. Kvalitativní metody mají velký přínos také proto, že navrhují hypotézy či teorie nějakého zkoumaného jevu. Na druhou stranu jsou kritizované pro svou údajnou přílišnou subjektivitu a z toho vyplývající obtíže se zobecňováním výsledků.²²

Pro svůj kvalitativní výzkum jsem použila techniku *oral history*, která se soustřeďuje na zachycení a následnou interpretaci prožitku a zkušenosti jednotlivce. Oral history je charakterizovaná jako technika, metoda, způsob či postup, kterým se badatel v různých humanitních oborech dobírá novým informacím a poznatkům na základě ústního sdělení osob, které byly účastníky či svědky událostí, na které badatel zaměřuje svou pozornost. Sdělení jednotlivců, kteří své svědectví uchovávají v paměti, má svébytnou poznávací hodnotu, která tvoří subjektivní stránku historie a nemůže být chápána pouze jako doplněk či ilustrace objektivních dějin.²³

Materiál pro svou práci jsem sbírala metodou vedení *přímých polostrukturovaných rozhovorů* s informátorkami, jejichž účel byl předem definovaný, rozhovor měl předem určenou základní osnovu a celý proces získávání informací byl „pružný“.²⁴ Podle sociologa Hynka Jeřábka je částečně standardizovaný rozhovor „založen na předpokladu, že je možno získat stejnou informaci od různých skupin dotázaných rozdílně formulovanými otázkami kladenými navíc v některých případech i v rozdílném pořadí“.²⁵ Při každém rozhovoru bylo mimo jiné důležité vytvořit atmosféru porozumění, umožnit informátorce, aby se vyjadřovala pomocí vlastních termínů, a podle toho také vhodně a jasně formulovat otázky, pozorně naslouchat a udržovat si neutrální postoj k obsahu sdělovaných dat.²⁶ Přepisy rozhovorů jsou zaznamenané v elektronické podobě na kompaktním disku v příloze 2.

Osnovu otázek, které jsem informátorkám kladla, tvořily otázky rozdělené do několika oblastí.²⁷ Na úvod každého rozhovoru jsem se zajímala o rodinné zázemí informátorek, otázky byly zaměřené na sociální původ rodiny, na role otce, matky, případně sourozenců v rodině. Druhý okruh otázek se týkal prožitého dětství a mládí,

²¹ STRAUSS, CORBINOVÁ, 1999, s. 10.

²² HENDEL, 2005, s. 52-53.

²³ VANĚK, 2003, s. 5-8.

²⁴ Takto vymezuje kritéria metody polostrukturovaného rozhovoru sociolog Jan Hendel. In: HENDEL, 2005, s. 166.

²⁵ JEŘÁBEK, 1993, s. 72.

²⁶ Jak se chovat při vedení rozhovoru jsem se inspirovala radami Jana Hendela. In: HENDEL, 2005, s. 172.

výchovy, povinností v rodině, volného času a zájmů. Třetí část otázek byla zaměřena na způsob výběru partnera, na období zakládání vlastní rodiny, na rozdělení rolí v rodině, na rodičovství a výchovu dětí, na rozdělení domácích prací a vedení domácnosti celkově. Čtvrtá série otázek se týkala zaměstnání obecně a zaměstnanosti žen konkrétně. Pátý okruh byl věnován otázkám na historická období rozdělená na První republiku - Druhou republiku a Protektorát - období let 1945 – 1948 - konec 40.let a 50. léta 20. století.²⁸ Na pozadí vymezených historických událostí v rozhovorech sleduji především subjektivní prožitek daných dob a hledám významy, které jim informátorky samy přisuzovaly.

Při analýze sebraného materiálu jsem použila metodu *komparace*. Výpovědi informátorek jsem srovnávala navzájem mezi sebou a dílčí závěry, které z výpovědí vyplynuly, jsem následně konfrontovala s odbornou literaturou.

1.4 Průběh výzkumu

V rámci výzkumu bylo osloveno sedmáct žen. Patnáct z nich bylo ochotných se výzkumu zúčastnit, přičemž dvě ženy to odmítly z důvodu neochoty hovořit o svém soukromí s cizí osobou. Čtrnáct informátorek jsem získala díky kontaktu třetí osoby, ať už mých přátel anebo rodinných příslušníků, a jednu informátorku pak metodou „*sněhové koule*“, která spočívá ve výběru jedinců prostřednictvím jiného informátora, který zprostředkuje kontakt s dalšími potencionálními členy cílové skupiny²⁹. S výjimkou dvou žen³⁰ jsem zbylých třináct informátorek dopředu neznala a tak se jednalo o naše první setkání. Mí přátelé a rodiče, kteří mi s kontaktem na informátorky pomohli, tyto ženy nejprve dopředu stručně informovali, že se jedná o rozhovor v rozsahu zhruba jedné a půl hodiny na téma „české ženy v poválečné době“ s důrazem na vlastní prožitek doby. Poté, co ženy projevíly zájem se výzkumu zúčastnit, jsem je telefonicky kontaktovala ohledně sjednání schůzky, přičemž jsem je pro jistotu ohledně průběhu rozhovoru znovu instruovala.

²⁷ Nastavené otázky jsou inspirované již provedenými výzkumy v rámci bakalářských prací Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy vedenými PhDr. Blankou Soukupovou Csc.

²⁸ Rozhovory pokračují dotazováním na období 60.let s historickým mezníkem srpen 1968 - období normalizace – převrat 1989 – současnost. Poté následuje poslední okruh otázek zaměřený na postavení žen ve společnosti, na ženské vzory a na to, co si představují pod pojmem feminismus. Tento materiál bude teprve využit v některé z mých dalších výzkumných prací.

²⁹ Původní název „Snowball Technique“ In: DISMAN, 1993, s.114-115.

³⁰ Jedná se o babičky mého přítele.

Výzkum probíhal v období od dubna 2004 do prosince 2005. Ve dvanácti případech se rozhovory konaly v domácím prostředí informátorek, přičemž tuto varianty vždy navrhly ženy samotné. V jednom případě se rozhovor konal v domácnosti jiné informátorky, která již rozhovor absolvovala a nabídla mi zařadit do mého vzorku svou přítelkyni, ochotnou se výzkumu také zúčastnit. V druhém případě se rozhovor odehrál v nemocnici, kde informátorka již delší dobu pobývala a v třetím případě pak v domácnosti mé přítelkyně, která mi rozhovor sjednala³¹.

S výjimkou dvou rozhovorů, kde byla přítomná třetí osoba (vnučka či vnuk informátorky) probíhaly rozhovory bez přítomnosti jiných osob. Nelze vyloučit, že přítomností vnučky či vnuka mohla být výpověď ovlivněná, nicméně já osobně jsem nedospěla k názoru, že by se tak stalo. Po příchodu na sjednané místo jsem byla ve dvanácti případech pohoštěna čajem nebo i moučnickem.

Před každým rozhovorem jsem informátorky obeznámila s tím, že je budu nahrávat na diktafon, posléze rozhovory přepíši a zveřejním ve své bakalářské práci, a ujistila je o zachování jejich anonymity. Zdálo se však, že se zachováním diskretnosti si informátorky příliš nedělaly starosti a během rozhovoru uváděly celá jména ale i jména rodinných příslušníků.³²

Každý rozhovor trval přibližně hodinu a půl, některé informátorky však byly schopné hovořit i tři hodiny. Ženy byly zpočátku rozhovoru trochu ostýchavé, a tak rozhovory nejprve probíhaly spíše formálně. Nicméně netrvalo dlouho a ženy svůj ostych ztratily, atmosféra se uvolnila a některé z nich o svém životě vyprávěly s takovým zaujetím, že se někdy neubránily citovému pohnutí.

S výjimkou jedné informátorky, která na kladené otázky reagovala velmi stručně, jsem během rozhovorů s ostatními ženami brzy získala jejich důvěru a dozvídala se mnohdy velmi intimní informace, přičemž některé z nich se nevyhnuly emotivním projevům. V průběhu rozhovorů se ženy držely kladených otázek a nijak dalekosáhle se tedy od tématu nevzdalovaly. Nezdá se, že by se informátorky přímo vyhýbaly některým tématům, nicméně v souvislosti s politickými či kontroverzními otázkami jsem ne vždy slýchala vyčerpávající odpověď. Některé z informátorek mi během rozhovoru ukazovaly dobové fotografie či novinové články, které měly již předem připravené. Jedna informátorka si dokonce před konáním rozhovoru

³¹ Informátorka pravidelně hlídala dítě mé přítelkyně v době, kdy byla v zaměstnání. V tomto případě byla rozhovoru přítomná třetí osoba a sice ne má přítelkyně, ale vnučka informátorky.

³² V zájmu zachování anonymity informátorek jsou všechna jména uvedená v přepisech rozhovorů změněna.

připravila poznámky, do kterých v průběhu rozhovoru nahlížela, což může znamenat, že na rozhovor chtěla být pravděpodobně dobře připravená.

1.5 Hypotézy výzkumu

1. Domnívám se, že „žité“ dějiny se do jisté míry odlišují od historiografického popisu dějin a to tím, že kladou důraz na jiné aspekty než na které klade důraz historiografie.
2. V rámci historiografie a stejně tak ve společenském vědomí existují určitá tvrzení, která v souvislosti s obdobím 50. let 20. století hovoří například o masové zaměstnanosti žen, o ranné socializaci dětí, a také o propagandě, která prostoupila ženský svět. Domnívám se však, že i přes tehdejší společenský tlak zůstalo mnoho žen stranou tohoto trendu.

2 Dětství a mládí informátorek v období První republiky, Druhé republiky a Protektorátu v jejich vzpomínkách

Období První republiky, Druhé republiky a Protektorátu je obdobím, do něhož spadá dětství a mládí mých informátorek. V tomto období tkví kořeny jejich rodinných vzorů a strategií budoucnosti. Tyto vzory a strategie se ovšem budou lišit s ohledem na sociální původ rodin, z nichž informatorky pocházejí, ale i s ohledem na to, zda se jedná o prostředí venkova anebo města.

2.1 Vzpomínky na dětství a mládí za První republiky

Skupina mladších informátorek prožívala tuto dobu v rannějším věku a skupina starších informátorek byla tehdy ve věku dospívání. Bez ohledu na to, zda informatorky v době První republiky prožily jen dětství anebo i mládí, tak ve všech případech převládají vzpomínky na rodinu a rodiče, politická situace a její hodnocení ustupují naprosto do pozadí. Mohlo tomu tak být proto, že dětství a mládí obvykle nebývá zatížené historizací, člověk se v tomto věku pohybuje převážně v okruhu vlastní rodiny a spíše než společenskými událostmi se zabývá svými vlastními zájmy.

Ve výpovědích informátorek se odráží jednak celkové hodnocení toho, jak v tehdejší době dětství a mládí vypadalo, ale také vzpomínky, které konkretizovaly jejich vlastní rodiny. Mezi ně patřily vzpomínky na rozdělení rolí v rodině, na dominující úlohu otce, na práci, kterou zastával otec, matka a ony samotné. Celkově je toto období vzpomínáno jako idylické, ale objevily se dva faktory, které jej narušovaly, a to sociální obtíže u chudších rodin a problematické fungování rozvrácených rodin.

2.1.1 Vzpomínky na rodinné zázemí

Ve vzpomínkách na rodinné zázemí dominují u informátorek především kladné vzpomínky. Z jejich výpovědí je patrné to, že jestli je vzpomínka na rodinu hezká či nehezká, vůbec nezáleželo na prostředí, kde rodina žila. Ať už ve městě či na

venkově, důležitějším ovlivňujícím činitelem byla konkrétní sociální situace rodiny, či její hendikepovanost. Z celkového vzorku patnácti informátorek jich dvanáct na své dětství vzpomíná s radostí.

Informátorky pocházející z pražského prostředí své dětství hodnotily celkově kladně. Vyskytují se mezi nimi ženy pocházející z vyšších i z nižších středostavovských rodin a všech sedm z nich na svou rodinu vzpomíná idylicky. Jednou z nich je také informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou), která vyprávěla:

Vyrůstala jsem v Praze, je to Na Cibulkách, Motol, jestli to znáte, ve velmi krásném prostředí, měla jsem velmi krásné dětství, prostě v milující rodině, moje rodiče se měli velice rádi, takže to bylo takové pohodové krásné dětství.

U informátorek pocházejících z maloměsta se objevují i méně šťastné vzpomínky, nicméně tento fakt nesouvisel s místem, kde žily, ale s konkrétní situací v rodině. Mezi čtyřmi ženami vyrůstajícími na maloměstě se vyskytují dvě, které své rodinné zázemí popisují kladně a dvě, jejichž vzpomínky nejsou zrovna pozitivní. O pozitivní rodinné atmosféře se vyslovila informátorka „J“ (nar. 1920 na Kladensku, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání). Cituji:

... já jsem byla jedináček. Já bejvala dost nemocná, takže spíš mi nadržovali, než aby na mě byli moc přísní, ale opravdu jako ta rodinná atmosféra byla velice dobrá...

Na rozdíl od ní má informátorka „H“ (nar. 1931 ve Velkém Meziříčí, pochází z nižší střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) na rodinnou atmosféru vzpomínala špatně. Zde se ukázalo problematické sociální zázemí rodiny, která byla hendikepovaná nervovým onemocněním otce, jeho sklonem k alkoholismu a také celkovým nezájmem o rodinu. S tím pak souvisela přepracovanost a nervozita matky. Cituji:

... Rozhodovala moje máma, protože můj táta byl nemocnej, celej život co já vím, pořád se říkalo, že je to nějaká nervová choroba já dodneška nevím, co to bylo, velice špatně chodil a velice neměl rád práci, musím říct. Takže v tý prádelně to bylo tak, že už odpoledne bylo jasné, že on vyvolá hádku, aby mohl jít do hospody, upřímně řečeno, jo. Matka teda vedla domácnost, čtyři děti, prádelnu, postavili si dům ve čtyřiatřicátém roce, který museli splácet, ona ještě v sedmapadesátém roce splácela prostě dluhy, takže ona byla hlavou rodiny, ale bylo to takový prostě ve křiku, prostě nefungovalo to tam, ale myslím si, že my jako děcka jsme hodně při sobě držely... my jsme tedy měli ještě pochopitelně krám, kde se teda přijímalo a vydávalo teda to prádlo, my jsme měli tu prádelnu přes ulici a já si jí pamatuju, jak ona pendlovala..., strašně se nadřela, do stáří se nadřela hrozně. ... první knížky jsme dostaly v rodině od mého bratrance, který byl asi o deset let starší, bylo nám..., no mě deset a holkám asi dvanáct, čtrnáct, a vím, že nám dal tři knížky Karolíny Světlý. Prostě první knížky do domácnosti v podstatě v deseti letech,

takže žádný jako zázemí doma, že by si člověk prohlížel knihy v pěti letech, to vůbec ne... oni se nám nevěnovali, protože objektivně nemohli, upřímně řečeno. Neměli čas a u toho táty to byl prostě nezáměr, to je jasné. Ale on byl inteligentní člověk a jako měl dost velké rozhled, ale měl tu hospodu a jiný zájem, no...

Tato rodina byla hendikepovaná také kulturně a nejenom sociálně. Informátorka se zmínila, že se v rodině se nečetlo a tato absence knih jí vadila.

Podobně také informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměstřanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) prožila své dětství ne příliš idylicky. Ona si stěžovala na citově ochablý vztah mezi ní a jejími rodiči, což, jak sama říká, později znatelně ovlivnilo její osobní život. Žárlivost na harmoničnost kamarádského vztahu sestřenice s jejími rodiči, která vedla k vlastnímu pocitu méněcennosti, je patrná z následujícího citátu:

... maminka byla u těch příbuzných teda v takovém určitém opovržení, to jsem vycítila. Ale nedávali jí to najevo. Nikdy jí to nedávaly najevo. Brali ji jako součást rodiny, ale byla jako trošku taková zvláštní v té rodině, mě to samozřejmě jako dítěti velice vadilo. Bohužel teda v tom našem příbuzenstvu nebyly nějaké žádné jiné děti, kromě Aleny Míkové, možná, že jste to jméno slyšela, protože Alena Míková byla zpěvačka v Národním divadle. To teda vy už nemůžete vědět, protože ona je o rok mladší než jsem já, takže ale léta tam byla jako zpěvačka, a měla potom za manžela pana Jedličku, což teda byl také zpěvák v Národním divadle. No a rodiče téhle té Aleny Míkové byli takoví pokrokoví. Alena směla svým rodičům říkat mamince „mámo“ a tatínkovi „táto“. Což bylo teda v té době hrozně, abych to tak řekla, pokrokové. Protože jinak se v té době říkalo „tatínku“ nebo „tati“ a „maminko“ nebo „mami“. A ona teda „mámo“ a „táto“. A mezi jejíma rodičema a já byl takový kamarádský vztah. To tedy já jsem ve své rodině teda..., já jsem jí to záviděla, abych pravdu řekla. A záviděla jsem jí ještě jednu věc. Ona už v tom dětství byla už jako taková herečka. Takže, když jsme třeba na fotografii vedle sebe vyfotografované, no tak ona už tam jako dokáže udělat postoj. Kromě toho ona byla jako taková baculatá a já jsem byla zase hrozně hubená, tak mi ty šaty tak nějak visely, teď jsem se ještě postavila tak nějak, jak se ty děti stavívají, když se fotí, tehda teda, dneska už asi ne, tak nějak divně, a ty hubené nohy, teď ona vedle mě jako ty baculatý nohy, takže z toho jsem měla teda docela komplexy. A ty komplexy mi zůstaly celej život teda. Jako ne jenom v tomhle tom ale vůbec. To bylo prostě už z toho dětství. ...Já jsem celej život jako měla pocit, že neumím. Cokoliv. ... nechci říct, že jsem si připadala hloupá, to ne, ale prostě neuměla jsem se prosazovat a musela jsem se překonávat. A já jsem se i jako za tu maminku do určité míry i styděla. Protože oni jí potom i vypadaly vlasy, takže chodila buď, nejdřív nosila klobouky, protože měla řídký vlasy, a potom, když jsme byli tady v Černošicích, tak nosila šátek na hlavě. Ty Černošice byly takový, no prostě bohatý lidi z Prahy tady měli vily, takže to byla taková smetánka, sice ty lidi, který tady bydleli celý rok, tak ty byli obyčejný, ale nicméně teda, no mě to prostě vadilo. ... Mě chyběl takový vřelý vztah mezi rodiči a dětma. Jak to bejvá. Protože jako nebyli takový jako „no, ty jsi chytrá, ty jsi moje holčička“, jo, to byl prostě odstup.

Zajímavé je i přiznání informátorky k tomu, že se před příbuzenstvem a sousedy styděla za nepořádnost své matky. To dokazuje, jak přísně tehdejší společnost dohlížela na dodržování společenských rolí. Ženám v této době náleželo působení

v domácnosti. Správná hospodyňka musela být pořádná, musela dobře vařit, být čistotná a vzorně se tak starat o manžela a rodinu.

Ze čtyř žen pocházejících z venkova, měly tři informátorky dle vlastních slov dětství hezké. Informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání) vzpomíná na svou rodinu takto:

A já jsem měla svoje rodiče tak strašně oba ráda, i když tatínek třeba nebyl moc vzorový v některých očích, ale pro mě to byli moji rodiče, a já třeba dodnes na moji maminku vzpomínám s takovou láskou, a taky třeba nebyla ta nej, ale opravdu se strašnou láskou, to moje dcera to až nemůže pochopit.

Čtvrtá informátorka „L“ (nar. 1930 v okolí Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity) však přiznává, že kvůli chudobě, se kterou se rodina potýkala, byla v dětství o lecos ochuzena. Vypráví:

... Byli jsme velmi chudí. Žili jsme na venku, moje mamka pochází tady z Jíren, to je nedaleko Prahy, a do Prahy se dostala jako nějaká pomocnice do cukrárny a... Maminka, maminka se o všechno starala. Taťka byl spíš tak jako živel prostě přišel, on byl holič, a ten teda nikdy nic moc nevydělával, mamince ani nic nedával, že jo. Mamka se starala o celou rodinu, taťka ne. ... on jí žádný peníze nedával, spíš ona ještě dávala jemu, co já si už jako pamatuju, do té doby nevím, jak to bylo předtím, ale od těch pěti šesti let to vím přesně, že mamka vždycky všecko..., ona právě dělala až příliš. Chodila pořád do práce, to se dělalo osm hodin a ještě si přivydělávala, cukrovku chodila okopávat. Mimo to mamku měl každý vždycky strašně rád, to byl zvláštní člověk..., takže stěžovat si na ní nemůžu, my jsme se neměli zase tak zle, my jsme byli spokojení, jenom teď, když se na to člověk dívá očima dnešními, tak jsme byli o lecos ochuzení, ale zase jsme byli celkem spokojení, v dětství jako. Třeba moje sestra, ta vždycky..., ta prostě o tom nevěděla, ale tím, že mamka nikoho neměla, tak vlastně já jsem to..., taky mi říkávala, že si do smrti bude vyčítat, že mě připravila o dětství. No ale nepřipravila. Já jsem jí měla hrozně ráda. My jsme tu maminku měli rádi všichni a my jsme drželi všichni pohromadě...

I v případě této informátorky se ukazuje, že sociální postavení spolu s určitou rozvráceností rodiny ovlivňovalo její harmoničnost.

Mezi informátorkami, které patří do skupiny těch starších a proto za První republiky prožívaly již své mládí, není žádná, která by na rodinné zázemí své rodiny vzpomínala záporně. Tři negativní vzpomínky na rodinnou atmosféru pocházejí od informátorek mladších, tedy těch, které v době První republiky byly ještě dětmi.

2.1.2 Role otce v rodině

Ve vzpomínkách na rodinu se informátorky také rozpovídaly o svém vztahu k rodičům. S výjimkou jedné informátorky, kde otec v rodině následkem smrti chyběl, je z ostatních čtrnácti rozhovorů patrné autoritativní postavení otce, a to bez ohledu na to, z jakého sociálního prostředí rodina pocházela, zda se jednalo o rodinu z vyšších středních kruhů či rodinu kvalifikovaného dělníka. Autorita otce se v rodinách objevuje napříč sociálním spektrem. Ačkoli šest informátorek uvádí, že hlavou rodiny byla v jejich případě matka, autorita otce byla téměř vždy přítomná. Příkladem autoritativního postavení otce v době První republiky je rodinný model informátorky „B“ (nar. 1915 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání). Cituji:

... My jsme s bratrem, ten byl o čtyři roky starší než já, my jsme si říkali, že u nás je absolutní monarchie, kde vládne otec. No, vy si to už neumíte představit, to zaštrachaly klíče v zámku, že otec přichází, já vyskočila, vzala jsem kabát, klobouk, všecko, on si sedl, nastavil nohy, já mu zula boty, dala mu tam bačkory, víte. Ale to vám bylo bezvadné. Nepřipadalo mi to, jako že mi to mou osobnost, no jak se to dnes říká, nějak omezovalo a snižovalo. To vůbec ne, to bylo samozřejmé.

... Maminka, bych řekla, že byla anděl. Tatínek křičel, my jsme říkali, že on je ten pes co štěká, ale nekouše. Nikomu neublížil. A když už jsme byli velcí, tak jsme říkali: „Mami, proč tak necháš tatínka křičet a neodpovíš mu?“ a maminka řekla: „O to se nestarejte, co mu potřebuju říct, to mu řeknu, ale ne v tu chvíli, co on křičí, to by za chvíli lítaly kastroly!“ A to je diplomacie, co?

V rodinách informátorek pocházejících z pražského prostředí je to v pěti případech otec, kdo je hlavou rodiny, a ve dvou případech matka. Tři z těchto pěti informátorek, v jejichž rodinách měl otec silně dominantní úlohu, jsou původem ze středostavovské rodiny a další dvě pak z rodin kvalifikovaných dělníků, blízcích se svým životním stylem střední vrstvě.

Transparentní je příklad dominantního postavení otce ve vyšší středostavovské pražské rodině je informátorky „A“ (nar. 1916 v Praze, středoškolské vzdělání s maturitou):

... Otec, ten byl v rodině dominantní, protože ten měl v rukou finance, on třeba dostával i přednostně jídlo, to tak tehdy bylo běžné. To nebylo jen u nás....

Informátorka „G“ pocházející ze středostavovské velkoměstské rodiny (nar. 1929 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) popisuje, jak její otec, jakožto hlava rodiny, vedl rodinný rozpočet:

...Otec, coby bankovní účetní a absolvent obchodní akademie, tak živě si vzpomínám, on měl takovou velkou knihu, a jak si tam zapisoval, on měl takový krásný rukopis, jako Ti z obchodní školy, tak jak si tam zapisoval velice precizně výdaje a příjmy, a mě to tehdy jako holce bylo k smíchu, protože každou, s prominutím fusekli, která se koupila, tak on si tam evidoval. Takže jsme ale žili z jeho platu.

Z pražských rodin jsou v mém vzorku ještě zmíněné dvě informátorky pocházející z rodin kvalifikovaných dělníků. Obě dvě popisují shodně postavení svého otce jako dominantního člen rodiny. Informátorka „D“ (nar. 1924 v Praze, pochází z velkoměstské dělnické rodiny, středoškolské vzdělání s maturitou) vypráví:

No otec byl hlavou rodiny, že jo! Ovšem vždycky jsme se smáli, že maminka je krk, který tou hlavou kroutí, ale nebyla to pravda. Co řekl otec, tak to jako platilo.

V rámci výpovědí informátorek se ukázalo, že dominantní postavení otce v rodině bylo v mém vzorku typické pro všechny společenské vrstvy, ať se jednalo o dobře postavené kvalifikované dělnické rodiny, anebo o uměleckou rodinu z vyšších středních kruhů. Podobně jako v rodině kvalifikovaného dělníka tomu bylo s dominantní úlohou otce v rodině vyšší středostavovské vrstvy, ze které pocházela informátorka „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou). Její rodina žila v době První republiky v dostatku a o nějaký finanční rozpočet se nemusela vůbec starat. Sama informátorka uvedla, že rodina fungovala „prootcovsky“. Autorita otce byla v této rodině nepopiratelná, nicméně matka byla dle informátorky důležitá z pozice fungování rodiny. Atmosféru své rodiny popisuje takto:

Táta se stýkal s uměleckými kruhy, samý muzikanti, jestli vám něco říká profesor Dědeček, Václav Haškař, šéf dirigenta jejich, prostě tohle to všechno byli..., ti se tady stýkali, měli takzvanou společnost, ta společnost se jmenovala Středa, scházeli se každou středu v Tůmově kavárně a jednou měsíčně na takovej žurfix u nás. A naše služebný z toho byly vždycky strašně rády, protože dostávaly velký díškrece, když chodily otevírat barák. Říkaly „milost paní, zvěte je častější“. Tady žádnéj rozpočet neexistoval. Tady, to byl takovej zvláštní..., to byl takovej ten uměleckej bohémskej život, táta hodně vydělával... máma řekla „Emile, já potřebuju nějaký peníze“ no a on řekl „tak si tam vem něco“.

Ze čtyř informátorek pocházejících z venkova považuje jedna informátorka svého otce za hlavu rodiny, dvě informátorky tímto přívyskem charakterizují naopak své matky a čtvrtá z nich vyrůstala bez otce. V rodině informátorky „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání), která pochází z dobře situované statkářské rodiny, byl pro

tehdejší dobu standardně hlavou rodiny otec. V případě informátorky „L“, pocházející z rozvrácené a sociálně slabé rodiny dělnické vrstvy, to byla matka. Na otázku, kdo byl hlavou rodiny, odpovídá:

Maminka, maminka se o všechno starala. Taťka byl spíš tak jako živel prostě přišel, on byl holič, a ten teda nikdy nic moc nevydělával, mamince ani nic nedával, že jo. Mamka se starala o celou rodinu, taťka ne.... Maminka měla na starosti všechno. Ale on jí žádný peníze nedával, spíš ona ještě dávala jemu, co já si už jako pamatuju, do té doby nevím, jak to bylo předtím, ale od těch pěti šesti let to vím přesně, že mamka vždycky všechno..., ona právě dělala až příliš. Chodila pořád do práce, to se dělalo osm hodin a ještě si přivydělávala, cukrovku chodila okopávat. ... Tátovi nedělalo žádné potíže se třeba tři měsíce domů nevrátit a nechat všechno na mamce. No a obvykle se vrátil, když se mu nedařilo. Když se mu dařilo, tak jako celkem jsme ho neviděli. No a když se mu nedařilo, tak přišel. No a mamka, protože ho měla zřejmě pořád ráda, protože neustále mu dokázala všechno odpustit, což už pro mě by bejvalo bylo těžký chovat se tak jako ona.

Zdá se, že v rodinách, jako je tato, kde role otce zaostává a atmosféra není příliš harmonická, na sebe matka přebírá veškerou zodpovědnost za chod celé rodiny a svým dětem je autoritou ona.

Ze vzpomínek tedy vystupuje určitý model rodiny, kde se uplatňují hierarchické vztahy a dominantní úlohu má převážně otec. Takový model jistě nemusel být platný vždy, a mohl se odchýlit, jak ukazuje příklad tří informátorek, které označily za dominantní roli matku.

2.1.3 Role matky v rodině

Ačkoli autoritativní postavení tehdy náleželo otci, tak v rámci organizace rodiny se někdy uplatňovala spíše matka a šest žen uvedlo jako hlavu rodiny právě ji. Matka informátorky „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) byla dle jejích slov velmi přísná a dominantní:

Tak rozhodně maminka byla mnohem přísnější než-li otec, a otec samozřejmě, i když věděl, že ona je v nepravu a že prostě mě třeba trestá, že to neodpovídá jaksi tomu přečinu, který já jsem udělala, a já musela vždycky stát třeba někde u sklepa, tak vždycky přišel a říkal „jdi prosím tě a odpros mamičku, že už to nikdy neuděláš“, přičemž věděl, že to bylo nespravedlivé, ale nikdy prostě to nedal najevo, že by nesouhlasil jako s tím, co ona rozhodla. Takže tohle bylo u nich, to se velice přízně dodržovalo.

Ze vzpomínek na postavení žen v prvorepublikové rodině vyplývá, že žena ze středostavovských poměrů, popřípadě z rodin kvalifikovaných dělníků, měla své místo především v domácnosti. Z patnácti informátorek jich dvanáct uvedlo, že jejich

matky byly v domácnosti. V případě tří informátorek byly jejich matky výdělečně činné.

U informátorek pocházejících z Prahy se ukázalo, že jejich matky ve všech sedmi případech nepracovaly za výdělek a byly v domácnosti, ať už se jednalo o středostavovskou rodinu anebo rodinu kvalifikovaného dělníka. Nebylo vhodné, aby se slušná žena pocházející ze středostavovských poměrů zabývala nějakou výdělečnou činností. Podle slov informátorek tomu tehdy bylo tak zvykem.

Informátorka „G“ (nar. 1929 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) uvádí příklad své matky, která po absolvování obchodní školy pracovala, nicméně s příchodem dítěte již zůstala v domácnosti a o výdělek se staral již jen její manžel.

...moje maminka byla také bankovní úřednicí, také se tam s otcem seznámili. No a pak samozřejmě jako taková středostavovská rodina, kde žena byla obvykle v domácnosti, takže moje maminka byla, když se narodila moje sestra, já mám o tři a půl roku starší sestru, čili, když se narodila moje sestra, tak maminka samozřejmě zůstala doma, no a pak jsem se za tři a půl roku narodila já, takže už do práce nešla.

Specifickým případem byla opět bohatá umělecká měšťanská rodina informátorky „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou). Informátorka o postavení své matky v rodině říká:

... maminka teda jako byla doprovod tatíčka, jo. Táta se stýkal s uměleckými kruhy, samý muzikanti...

Z prostředí maloměsta byly ze čtyř případů matky tří informátorek v domácnosti, jednalo se o rodiny středostavovské anebo rodiny kvalifikovaného dělníka.

Informátorka „J“ (nar. 1920 na Kladensku, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání? – učitelský ústav) o své matce vypráví:

... maminka měla dvouletou obchodní školu a byla rok zaměstnaná někde v Jižních Čechách, Blatnice nebo Blatná, no a když nastala válka, tak ji rodiče volali domu „co tam budeš dělat, budeš mít hlad“ a podobně. Maminka se vrátila domů, ta byla pořád doma, to prostě, víte, ženský tenkrát moc rádi nebrali a jako kantorky taky ne za První republiky, protože když se vdala, tak toho musela nechat, jenom svobodný. Protože to neexistovalo, že by byla na mateřský dovolený a že by prostě zas nastoupila potom a kdyby nastoupila tak co. No prostě nemohly, no.

Tedy pouze jedna z nich, informátorka „H“ (nar. 1931 ve Velkém Meziříčí, pochází z nižší střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), vyprávěla o tom, jak její matka

musela tvrdě pracovat a o všechno se starat sama, neboť její otec neměl o nic zájem a práci se vyhýbal. V případě této rodiny byla role otce narušená tím, že otec trpěl jakousi nervovou poruchou a měl sklony k alkoholismu. Na otázku, zda její matka byla v domácnosti odpovídá:

Ne, nemohla, to vůbec nemohla bejt, a my jsme tedy měli ještě pochopitelně krám, kde se teda přijímalo a vydávalo teda to prádlo, my jsme měli tu prádelnu přes ulici a já si jí pamatuju, jak ona pendlovala..., strašně se nadřela, do stáří se nadřela hrozně.

O všem rozhodovala moje máma, protože můj táta byl nemocnej, celej život co já vím, pořád se říkalo, že je to nějaká nervová choroba já dodneška nevím, co to bylo, velice špatně chodil a velice neměl rád práci, musím říct. Takže v tý prádelně to bylo tak, že už odpoledne bylo jasný, že on vyvolá hádku, aby mohl jít do hospody, upřímně řečeno, jo. Matka teda vedla domácnost, čtyři děti, prádelnu, postavili si dům ve čtyřiatřicátým roce, který museli splácet, ona ještě v sedmapadesátým roce splácela prostě dluhy, takže ona byla hlavou rodiny, ale bylo to takový prostě ve křiku, prostě nefungovalo to tam...

Rozvrácenost rodiny a s tím související sociální obtíže tedy měly značný vliv na to, že matka musela zastávat veškerou práci v prádelně, kterou rodina provozovala, a celkový chod domácnosti spolu se starostí o čtyři děti ležel na ní.

Odlíšná je situace na venkově. Ani jedna z informátorek pocházejících z venkova nevedla, že by její matka byla ženou v domácnosti. Ze čtyř těchto informátorek byly dvě výdělečně činné a dvě byly sice v domácnosti, nicméně protože se jednalo o rolnické rodiny, pomáhaly jejich matky s prací na statku. Rodiny obou výdělečně činných matek lze ze společenského hlediska zařadit mezi níže postavené rodiny. V rodině jedné z těchto dvou výdělečně činných matek (informátorka „K“, nar. 1919 v Dašicích u Pardubic, pochází ze zemědělské rodiny nižší střední vrstvy, základní vzdělání) chyběl v důsledku smrti otec a proto matka zastávala veškerou práci na malém hospodářství sama, s pomocí své sestry. V druhé rodině (informátorka „L“, nar. 1930 v okolí Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity), která patřila mezi skutečně chudé nižší vrstvy společnosti, byla role otce narušená, neboť otec od rodiny často odcházel a matka se na něho nemohla spolehnout. Informátorka „L“ vypráví:

Maminka se o všechno starala. Taťka byl spíš tak jako živel prostě přišel, on byl holič, a ten teda nikdy nic moc nevydělával, mamince ani nic nedával, že jo. Mamka se starala o celou rodinu, taťka ne. Maminka měla na starosti všechno. ... Ale on jí žádný peníze nedával, spíš ona ještě dávala jemu, co já si už jako pamatuju, do té doby nevím, jak to bylo předtím, ale od těch pěti šesti let to vím

přesně, že mamka vždycky všecko..., ona právě dělala až příliš. Chodila pořád do práce, to se dělalo osm hodin a ještě si přivydělávala, cukrovku chodila okopávat...

Z výpovědí informátorek je tedy patrné, že na rozdíl od města musely ženy na venkově hodně pracovat a to nehledě na to, zda pocházely z poměrně dobře postavených rodin anebo z nižších vrstev. V rodinách, kde bylo malé hospodářství, ženy pracovaly velmi tvrdě na poli, staraly se o domácí zvířata a k tomu měly na starosti také domácnost, jak vyplývalo z tradičního pojetí dělby práce mezi mužem a ženou. Rozdíl mezi fyzickou námahou muže a ženy nebyl veliký. Ve statkářských rodinách se ženy staraly přinejmenším o své zaměstnance.

Jak vyplývá z rozhovorů, tak u středostavovských rodin bývalo za První republiky samozřejmé, že žena v domácnosti měla k ruce také posluhovačku či služku. Ze sedmi pražských rodin byla posluhovačka či služka přítomná v rodinách čtyř informátorek. Informátorka „G“ (nar. 1929 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) o roli tehdejší posluhovačky v rodině vypráví:

... doba byla za První republiky úplně jiná, než je dneska. Takže my jsme třeba, přesto, že v tom domě, to byl dům bankovních úředníků Živnostenské banky, tak tam ty paničky měly služky, a to naši nikdy neměli, oni byli velice demokratičtí lidé a myslím si, že by to otec byl nikdy jako nechtěl, mít doma služebnou, ale chodila k nám, jak se tehdy říkalo, posluhovačka, kterou já jsem strašně milovala a myslím si, že ona mě měla ráda, ona mi třeba dávala korunu a říkala: „Jdi si koupit rakvičku se šlehačkou!“, tam byla blízko cukrárna. Já jsem jí oplácela, musím říct, stejnou láskou, a ona byla jako člen naší rodiny. Ale abychom my doma měli přímo služebnou, tak to jsem neměli.

V rodinách informátorek vyrůstajících na maloměstě byla posluhovačka v rodině jediné informátorky³³, která svým společenským postavením patřila mezi dobře postavené rodiny kvalifikovaných dělníků. Informátorka „J“ (nar. 1920 na Kladensku, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) vyprávěla:

... Jinak, jak to bylo s tím sociálním a tohle, tak maminka měla posluhovačku. Když přišla, tak jí vyprala že jo, někdy, já nevím, to si nepamatuju, kolikrát na úklid. Tak asi takhle. Měla to rozhodně lepší než my dneska. Dnešní ženský ty mají jak domácnost tak zaměstnání a ještě si to všecko musej udělat doma. Jenomže nebyly pračky, prostě nebylo tady to všecko zařízení, elektrické sporák nebo plynovej, to nebylo.

³³ Ze čtyř informátorek, které pocházely z maloměsta.

Na venkově byly pomocnice přítomné ve dvou ze čtyř rodin a jednalo se o lépe postavené statkářské rodiny, které měly i další zaměstnance.

2.1.4 Výchova dětí

Z rozhovorů je tedy patrné, že role otce s jeho autoritativním postavením byla v patriarchálním období První republiky napříč sociálním spektrem velmi podobná a sociální rozdíly ji nijak zásadně neměnily, a role matky jakožto hospodyně starající se o své děti byla v různě sociálně postavených rodinách také dopředu vymezená, nicméně v jejím případě hrál svou roli fakt, zda žena musela ještě pracovat, což bylo obvykle nutné v nižších sociálních vrstvách. Avšak zdá se, že výchova dětí a povinnosti jim ukládané se v závislosti na příslušnosti k určité společenské vrstvě, ale i na lokalitě, kde rodina žila, obvykle lišily. Ve vzpomínce na dětství vystupuje velice transparentně vzpomínka na samozřejmou pomoc dětí v rodině, nicméně ukázalo se, že děti z města měly povinností o mnoho méně než děti na venkově, kde bylo práce víc. Na venkově pomáhaly děti s prací ve všech případech informátorek, ať šlo o dobře postavenou statkářskou rodinu, anebo o rodinu chudších rolníků. Děti vyrůstající ve městě pomáhaly jen s drobnými domácími pracemi a měly více volnosti.

Pouze tři ze sedmi informátorek, pocházejících z pražských rodin, uvedly, že byly svými rodiči vedeny k povinnostem v domácnosti. Dvě z nich pocházejí ze středostavovských rodin, jedna pak z vyšší střední vrstvy. Matka informátorky „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) svou dceru učila pracovitosti a spíše než za nutnost to považovala za výchovnou metodu.

...měli jsme služebnou, moje maminka dbala na to, abychom ji zbytečně neotravovali, říkala, že to není otrok, že nám jenom pomáhá. byly jsme dvě holky, byly jsme vychovány k tomu, abychom něco dělaly. Musely jsme doma pomáhat, třeba při velkém úklidu, nebo když měla ta naše Mařenka volnou neděli, tak jsme musely mýt nádobí, to jsme se vždycky hádaly, já jsme pak utírala.

Druhá informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vypráví o svých povinnostech v dětství.

... No tak povinností jsem měla spoustu, musela jsem prostě mýt nádobí, umýt třeba podlahu, vím, že jsem nikdy nemusela prát, to byla jaksi věc, kterou jsem nikdy nemusela dělat, to prostě obstarávala maminka, ale prostě měla jsem..., na zahradě jsem musela pomáhat, při vaření jsem musela pomáhat, a řekla bych, že

jsem musela více pomáhat než-li moje sestra. Moje sestra vždycky byla tak jaksi v těchto domácích věcech opomíjena, kdežto já jsem byla vždycky první na řadě všechno udělat. A když to nebylo hotové, tak jsem dostala já pochopitelně.

Zbylé čtyři informátorky pocházející z Prahy naopak uvedly, že ony neměly povinnosti téměř žádné anebo vůbec žádné. Patří mezi ně jedna žena ze středostavovské rodiny a dvě ženy z rodin kvalifikovaných dělníků, jejichž matky (v domácnosti) stačily na domácí práce samy a své děti do nich nijak nezapojovaly. Jedna z nich - Informátorka „D“ (nar. 1924 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) to komentuje takto:

... Zrovna tuhle jsem mluvila s jednou paní, ona pocházela z venkova, tak říkala: „My jsme museli, já nevím, třeba v sobotu uklízet“ a pak se podívala na mě, no a já jí říkám: „No podívejte se, já jsem v životě doma neumyla hrnek.“ No tak maminka byla doma, no a táta třeba občas řekl: „No tak ať taky něco udělá, někdy“, no a maminka řekla: „A já budu čekat celý den, aby mě umyla nádobí, nebo co?“ No tak to jsme právě měly s tou paní takovou rozepří, ona říkala, že kdo se to neučí, tak že to potom ani v tom životě neuplatní. Tak jsem jí oponovala, protože mám bratrance, on teda už je po smrti, a ta jeho žena, kterou mám strašně ráda, tak ta je tak nepořádná, že je to něco příšerného! Ta snad v životě neumyla záchod! Tam hrníček, to si vždycky potajmu otřu, když mi dá to kafe. A moje maminka vždycky říkala „jéžíš marjá“, protože ten bratranec, to byla naše rodina, to bylo všechno vždycky našperkovaný, tak říkala: „jak on tam může žít v tom binci!“ Měli dvě děvčata a chlapce. Ty děvčata mají každá barák a tam byste mohla jíst ze země, a že vyrostly v tom bordelu! Tak a já říkám, že to nějak má člověk v sobě, trošičku jo.

Velice zajímavou vzpomínku na dětství bez povinností uvedla informátorka „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z umělecké rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou), která jako dítě neměla absolutně žádné povinnosti, neboť domácí práce měly na starosti služebné a děti doma nemusely dělat vůbec nic. Vypovídající je její vzpomínka na to, jak otec zlobil, když informátorka chtěla něco udělat. Cituji:

... táta prostě (smích) jednou, to mi bylo asi osm, no možná víc, mě chtěla naučit jedna služebná pléct. A já mám od narození jedno oko špatné, takže vidím jenom na to jedno vlastně, no a přišel taťka domů, viděl, že mám v ruce jehlice a vlnu, povídal „co to znamená?“, letěla vlna do kamen, jehlice do koše a služka dostala vejpověď. Byl absolutně byl proti, říkal „za pár halířů, vždycky na to vydělám, aby sis to mohla koupit a absolutně si nepřejdu, abys něco dělala“.

Tato informátorka byla vychovávána k tomu, že tyto dovednosti v životě potřebovat nebude. Jak dokládá její vzpomínka, tak ve vyšších společenských kruzích byly děti hýčkané a rozmazlované a společensky se nehodilo, aby se angažovaly v domácích pracích, které náležely k povinnostem služebných.

Situace na maloměstě byla v případě informátorek odlišná než v Praze. To bylo však dané spíše sociálním postavením rodin než lokalitou, protože charakter života ve velkoměstě a maloměstě byl obdobný, na rozdíl od chodu života na venkově. Všechny čtyři informátorky pocházející z maloměsta uvádějí, že povinnosti v domácnosti měly. Ve třech rodinách je k tomu vedli rodiče a jednalo se o dvě středostavovské rodiny a jednu rodinu kvalifikovaného dělníka, ze které pochází právě informátorka „N“ (nar. 1932 v Brandýse nad Labem, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, vysokoškolské vzdělání), která měla povinností poměrně dost a vyprávěla o nich takto:

...Musela jsem loupat brambory především, mejt podlahu. Dost takový..., v deseti v jedenácti letech jsem musela drbat parkety po staru, a vaření jsem neměla ráda, ale jinak jsem doma pracovala. ...Vaření jsem se vyhejbal, ale ostatní jsem poslušně dělala, to jo... Máma vždycky poručila. Tak táta neporoučel, ale máma poručila, tak to muselo bejt. Ale více méně to byla moje denní povinnost, oloupat brambory a takhle, prostě to byla samozřejmost.

Ve čtvrté maloměstské středostavovské rodině informátorky „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) byla situace o něco odlišná proto, že tato informátorka zastávala domácí práce z vlastní iniciativy, aniž by ji k tomu rodiče nějak vedli. Sama k tomu říká:

Já jsem to dělala sama pro sebe. Ze své vlastní vůle jsem si i prala prádlo, protože jsem prostě nesnesla to, že mi to maminka dělala špatně. Takže jsem si to už od takových třinácti let dělala sama. No tak nevařila jsem si, maminka vařila, ale nevařila dobře, nebylo to moc dobrý. A uklízela jsem si taky. Třeba jsem luxovala, pamatuju si, že jsme měli takovej starej lux, kterej teda ale přestal fungovat teprve před pár lety a pořád fungoval, na rozdíl od těch nynějších, to tak dlouho nevydrží, my jsme s ním luxovali i kotelnu, no a nedávno se teprve rozbil. Takže jsem luxovala, utírala prach, že jo.

Tato paní také přiznává, že se za svou matku jak v rodině tak ve společnosti styděla. Cítila, že jí rodina opovrhuje a jako malé holce jí to nebylo příjemné.

V rámci vzorku informátorek se ukázalo, že nejvíce povinností měly ženy pocházející z venkova, neboť v zemědělských rodinách bylo mnoho práce na polích, mnoho starostí s domácími zvířaty a ještě se musela vést domácnost. Jelikož byli obvykle oba dva rodiče hodně zaměstnaní, tak se předpokládala i jistá samostatnost dětí. Ze čtyř informátorek, jejichž rodina žila na venkově, pocházely dvě ženy ze

statkářských rodin, a ty uvedly, že pomáhaly jak s úklidem domácnosti, tak i s prací na poli či ve chlívě. Informátorka „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny střední vrstvy, střední škola bez maturity) vypráví:

Musely jsme lecos pomáhat, uklízet s maminkou, to jo. To jsme musely, zvlášť když pak byla pouť a posvícení a přijely všelijaký tetičky, tak to jsme museli gruntovat. To jo, to jsme pomáhaly, ale jinak to nebylo tak zlé, jinak jsme měly dost volno celkem, to jsme přišly ze školy a maminka byla někde na polích, my jsme měly polívku na plotně v hrnci a musely už jsme se obstarat... No, musely jsme třeba taky kuřata zavírat, housata, krmily jsme, chodily jsme na pastvu s husama v létě, o prázdninách navečer jsme chodily každé den pást. To bylo takový, to jsme chodili celá vesnice, to nás tam bylo dost, takže to bylo takový veselý docela.

Informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání) vypráví o svých povinnostech na rodinném statku:

Mojí starostí třeba bylo, aby bylo vypráno. Ale na praní jsme měli paní, která mi pomáhala prát a naučila mě prát. Pak když byla pračka tak to už jsem zvládla lehce, že jo. A když jsem třeba dělala švestkový knedlíky, tak nás bylo u stolu jako brabantu, když tam u nás byli i ti zaměstnanci, tak tatínek vzal jednoho učedníka, ten si vzal zástěru, musel si umejt ruce a ty knedlíky mi pomohl dělat. To bylo hrozný, už bych to dnes ani nezvládla.

Případ informátorky „L“ (nar. 1930 v okolí Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity) je umocněn tím, že se jednalo o velice chudou rodinu a pak také tím, že šlo o rozpadlou rodinu, kde chyběl otec. Děti v tomto případě musely pomáhat z existenčních důvodů.

Pomáhali jsme moc. Všechno možný. Starali se o zvířata, měli jsme husičku a ta vždycky měla housátka a mamka je vždycky prodala pak. No museli jsme chodit na trávu, do lesa na dříví, tak nějak jsme pomáhali, kde se prostě dalo, mamce. Jednou jsme taky mamce pomáhali na tý řepě, to si vzpomínám. Tak jsme jednou byli doma večer, ona dělala při měsíčku, a my jsme se rozhodli a ustrojili jsme se a šli jsme jí na pole pomáhat. No ale než jsme tam došli, ono to taky trvalo, to bylo daleko, tak měsíček se schoval, my jsme se nebáli, ale mamka byla překvapená, to bráškoví byly čtyři roky, když jsme se tam objevili, tak s náma rovnou zamířila domů. Takže to byla pomoc nepomoc. ... Víte, naše mamka nám to nenařídila nikdy, to jsme jako... to byla spíš pomoc z naší strany, nikoli, že by to mamka vyžadovala.

Na základě výpovědí informátorek je patrné, že městské rodiny, zejména pak ty společensky dobře postavené, dávají svým dětem více volnosti a nenakládají jim mnoho povinností, jelikož to není potřeba. Matky jsou většinou v domácnosti a tak mají dost času o domácnost dobře pečovat. Drobné rozdíly v množství povinností ukládaných dětem se projevují v závislosti na společenském postavení rodiny – čím

chudší rodina, tím více povinností pro děti. Jinak je tomu na venkově. Ať středostavovské tak společensky níže postavené rodiny, děti pomáhat musí, protože práce je zde o mnoho víc. Přesto i zde obecně platí, že děti z níže společensky postavených rodin zastávají více práce než děti z lepších rodin.

Ve vzpomínkách na dětství informátorky zpětně poměrně citlivě reflektují jinakost výchovy chlapců a děvčat v době První republiky. Deset z patnácti informátorek si uvědomuje, že na dívky byly kladeny větší nároky a přiznává rozdílnost ve výchově a proto i v zálibách chlapců a dívek. Pět informátorek, které si rozdílnosti nejsou vědomy, pocházejí buďto z rodin, kde byly jen sestry a žádný bratr, nebo byly jedináčkem anebo pocházely z chudších rodin, kde chyběl vliv otce a děti musely z existenčních důvodů pracovat bez rozdílu pohlaví. Mezi deseti informátorkami, které jinakost výchovy dívek a chlapců zpětně reflektují, je šest informátorek z velkého města, přičemž čtyři z nich jsou ze středostavovských poměrů a dvě z rodin kvalifikovaného dělníka.

Informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vypráví:

... Tak za první dívky byly vychovávány prostě k vedení domácnosti, ku příkladu k šití, což třeba moje vnučky dneska vůbec neovládají, pletení, háčkování, a byly vedeny opravdu více.

... Kluci, tak ti byli prostě, aby ovládali nějaké řemeslo, prostě praktické věci, třeba dovést přitlouct hřebík, pomáhat při nějakých takových pracích, truhlářských a podobně. Tak tam výchova byla velice odlišná, výchova děvčat a výchova chlapců. Dneska se to tak nějak bych řekla stmeluje dohromady, dneska se to tak nějak neodlišuje.

Jak vypráví informátorka „G“ (nar. 1929 v Praze, pochází ze měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), veškeré povinnosti doma zastávaly jen dcery, zatímco syn se mohl věnovat svým koníčkům.

...No tak my jsme měli prádelnu na malém městě, to je město Velké Meziříčí, tedy teď s těmi obcemi má dvanáct tisíc a za mého mládí to bylo asi pět tisíc lidí nebo ještě méně. Ta prádelna byla velmi málo mechanizovaná, měli jsme tam, no střídavě dvě nebo tři dělnice, a byli jsme čtyři děti, já jsem byla třetí holka, pak ještě byl brácha, a my jsme museli v té prádelně dělat. A sice tehdy byla taková věc, že v týdně ve čtvrtek bylo volno a já jsem vždycky brala jako velkou nespravedlnost, že ostatní děvčata měla volno a my jsme dělali v prádelně. Máchali a tehdy se dělaly na stroji se žehlily límce a my jsme to odebírali a to bylo horký a takový.

...My jsme museli uklízet a bylo to rozhozený tak, že prostě holky. Jedna celej tejden myla nádoby, druhá nakupovala a třetí myla podlahy, jednou za týden, no a protože jsme měli dřevěný podlahy a myl se pokoj a kuchyň a chodba, tak to byla teda těžká práce, jo. A brácha teda nedělal nic, musím teda říct. A navíc ještě

kromě toho, my jsme za války měli hospodářství na malém městském dvorku, pěstovali jsme prase, králíky a husy, v dřevníku prase, chodili jsme na trávu, krást trávu, protože jsme neměli... no. Brácha ten se staral o svoje hospodářství, ten byl hroznej nadšenec teda, co se týká zvířectva, měl spousty holubů a andulky a prostě takovýhle věci všelijaký, ale ten nemusel teda v domácnosti, to byl vytouženej princ a taky on potom, když dospíval, tak tu prádelnu, tak ta skomírala, tak to už nebylo ono, jako že by musel tolik, ale byl chráněnej.

Mezi zbylými čtyřmi informátorkami, které jsou si vědomé rozdílné výchovy dívek a chlapců, jsou dvě z venkovských statkářských rodin a obě shodně říkají, že chlapci se šli vyučit řemeslu, zatímco dívky zůstávaly doma a pomáhaly s čím se dalo.

Informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání) říká:

Ne, kluci ne, tak oni se oba vyučili truhláři, takže byli v dílně. Mojí starostí třeba bylo, aby bylo vypráno.

Zbylé dvě informátorky uvědomující si odlišnou výchovu chlapců a dívek, pocházejí z maloměsta a jedná se o rodinu kvalifikovaného dělníka a o rodinu středostavovskou. Informátorka „H“ (nar. 1931 ve Velkém Meziříčí, pochází z nižší střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) vypráví:

My jsme museli uklízet a bylo to rozhozený tak, že prostě holky. Jedna celej tejdne myla nádobí, druhá nakupovala a třetí myla podlahy, jednou za týden, no a protože jsme měli dřevěný podlahy a myl se pokoj a kuchyň a chodba, tak to byla teda těžká práce, jo. A brácha teda nedělal nic, musím teda říct. A navíc ještě kromě toho, my jsme za války měli hospodářství na malém městském dvorku, pěstovali jsme prase, králíky a husy, v dřevníku prase, chodili jsme na trávu, krást trávu, protože jsme neměli... no. Brácha ten se staral o svoje hospodářství, ten byl hroznej nadšenec teda, co se týká zvířectva, měl spousty holubů a andulky a prostě takovýhle věci všelijaký, ale ten nemusel teda v domácnosti, to byl vytouženej princ a taky on potom, když dospíval, tak tu prádelnu, tak ta skomírala, tak to už nebylo ono, jako že by musel tolik, ale byl chráněnej.

Informátorka „N“ (nar. 1932 v Brandýse nad Labem, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, vysokoškolské vzdělání) vypráví o rozdílných zálibách dívek a chlapců toto:

No tak u tety vím, že kluci nedělali nic, přišli ze školy, praštili s taškou a zmizeli. Tak to jako ne, to nepřipadalo v úvahu. Aspoň co já vím, tak sourozence jsem neměla, tak z vlastní zkušenosti to říct nemůžu... No samozřejmě, měla jsem větší zájem o panenky, ale nebyla jsem moc aktivní, tak jsem ty klukovský hry ani nehrála, ale třeba moje sestřenice byla kápo kluků, to zas jako..., rozdílly byly pochopitelně... Holky byly takový manipulovaný člověkem, teda... kluci byli aktivní, nějaký ty spiklenecký hry a tajemný družstva a takhle. A holky tak spíš kuchyňku a vést domácnost, ale zase..., ne, pohlavní rozdílly jsem nepozorovala, opravdu ne. No byly, ale nepřipadaly mi úkorný.

Z rozhovorů je patrné, že na výchově dětí se podíleli zejména rodiče, v některých případech pak i některý z prarodičů. V jedenácti případech se jednalo o nukleární rodiny³⁴ a ve čtyřech případech o rodinu rozšířenou³⁵, v jejíž domácnosti žil i některý z prarodičů informátorek. Rozšířené rodiny se v rámci mého vzorku vyskytly ve velkoměstských rodinách, a to v jedné rodině kvalifikovaného dělníka a ve třech rodinách středostavovských. O prarodiče žijící v rozšířené rodině se obvykle staraly jejich dcery či snachy, protože si je rodina k sobě brala, aby o ně bylo v jejich stáří dobře postaráno. Informátorka „E“ (nar. 1929 v Praze, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, středoškolské vzdělání bez maturity) o své babičce vypráví:

A my se sestrou když jsme se třeba i trochu popraly, tak to vyřešila babička, ta vždycky vzala nějakou metličku a jednu nám vyšvihla, a bylo vyřízeno... Prostě ona byla celý den doma, protože ona měla nemocnou nohu a nemohla moc chodit, takže byla s námi celý den, takže spíš řešila tyhle ty věci s námi.

2.1.5 Obraz prvorepublikové rodiny v odborné literatuře

Hierarchie rolí otce, matky a dětí v rodině, která ze vzpomínek vystupuje, se shoduje se všeobecným modelem tak, jak jej nabízí odborná literatura. V tradičním uspořádání rodiny kvalifikovaného dělníka, která se svým životním stylem v době První republiky přibližovala modelu středostavovskému, představuje otec dominantní osobu, která se těší autoritě ostatních členů rodiny, je jejím živitelem, zabezpečovatelem a ochráncem, a jeho výdělečná činnost byla proto nezbytná.³⁶ Zaměstnání muže bylo hlavním zdrojem rodinného příjmu. Obecně to byl muž, kdo rozhodoval o rodinných výdajích a o všech důležitých rodinných rozhodnutích týkajících se výdajů rodiny.³⁷ Postavení otce v rodině jakožto nadřazené osoby bylo podpořeno také zákonem. Rakousko-uherské zákonodárství totiž definovalo muže jako „hlavu rodiny“ a tento institut otce byl legislativně odstraněn až v roce 1948.³⁸ Autoritativní postavení otce bylo samozřejmě patrné i ve středostavovské rodině, kde mohlo být ještě více posilováno. Mezi základní zásady rodinných vztahů patřila bezmezná úcta k otci a poslušnost dětí, a to bez ohledu na sociální prostředí.³⁹

³⁴ Tvoří ji muž a žena, kteří žijí ve stejné domácnosti se svými dětmi. Viz Giddens, 1999, s. 156.

³⁵ Jedná se o takový model rodiny, kde v jedné domácnosti žijí kromě obou rodičů a jejich dětí i další příbuzní (prarodiče, bratři a sestry se svými manželskými partnery, tety, synovci apod.). Tamt., s. 157.

³⁶ ROBEK, MORAVCOVÁ, ŠTASTNÁ a kol., 1981, s. 130.

³⁷ Tamt., s. 130-131.

³⁸ MAŘÍKOVÁ, In: *Společnost žen a mužů z aspektu gender*, 1999, s.61.

³⁹ LENDEROVÁ, 1999, s. 15-16.

Role matky v rodině tkvěla ve starosti o chod domácnosti (příprava jídla, úklid, nákupy apod.), o rodinnou pohodu a v péči o děti a manžela. Tato úloha ženy vyplývala ze soudobých představ o mateřství a to bez rozdílu, zda materiální podmínky rodiny nutily ženu pracovat či nikoli. Ženy z hůře postavených rodin v dělnickém prostředí anebo vytížené ženy v zemědělských rodinách musely vedle své výdělečné činnosti také dbát o chod domácnosti a o děti. Podle obecné představy tehdejší společnosti bylo místo středostavovské ženy „u rodinného krbu“ a neslušelo se, aby vdaná žena výdělečně pracovala mimo domov, proto byly mnohé ženy ze středostavovských poměrů v době První republiky obvykle v domácnosti, k dispozici měly služebnou či posluhovačku, a tento model se snažily napodobovat také rodiny kvalifikovaných dělníků.⁴⁰

2.1.6 Hodnocení doby První republiky

Na pozadí vzpomínek na rodinu se odvíjejí i velice kusé vzpomínky na První republiku. Z patnácti informátorek lze u sedmi z nich z jejich výpovědí vyčíst vzpomínky na dobové dění. Dvě z nich patří do té skupiny starších pamětnic, které v době První republiky již byly dospívajícími dívkami, zbylých pět informátorek bylo v té době ještě dětmi.

„Starší“ informátorka B vzpomíná na to, jak dobře šla tatínkovi živnost.

„Mladší“ Informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání) si vzpomíná na dopad velké hospodářské krize, kterou odstartoval krach na newyorské burze v roce 1929, a která se postupně rozšířila do celého světa a v Československu se naplno projevila v roce 1931.⁴¹ Cituji:

... já ještě zažila tu nezaměstnanost. Jak byla před válkou. Tak tu jsem já ještě zažila. Bylo to, že tatínek můj musel zavřít dílnu, protože nebyly žádné objednávky, lidí neměli peníze, aby si mohli koupit nábytek, že jo, a výjezd byl na Slovensko za prací, tam dělal někde mistra vdově, co umřel, tak tam byl teda za prací, do Popradu, to si dobře pamatuju.

Informátorka „D“ vzpomíná naopak na, dle jejího názoru, příliš přísný dohled rodičů na děti (především na dcery) a zpětně to hodnotí negativně:

⁴⁰ LENDEROVÁ, 1999, s. 122-123.

⁴¹ KAPLAN (část 3), 1992, s.26-28.

No zase, že..., takhle my jsme byli strašně držení zkrátka a to přece jenom dneska je lepší. Ty děcka můžou jít do biografu, do divadla, to my jsme museli, třeba taneční, že bysme třeba šli do tanečních bez garde dámy, to vůbec nebylo myslitelný! To dneska, když potom za já nevím kolik roků jsem šla s dcerou do tanečních, to jsem tam s ní byla jednou, a ona tam už potom chodila sama, řekla: „mami!“ Kdežto tehdy, to bylo něco jinýho, to jako nebylo možný. Takže dneska je to v tomhle tom lepší, protože tehdy to jako bylo přehnaný, za těch mejch mladejch let. Ale teď by se to zase mělo trošičku ušroubovat.

2.2 Vzpomínky na Druhou republiku a na Protektorát

Zatímco na období První republiky informátorky vzpomínaly většinou z hlediska rodinného života a společenské dění ustupovalo spíše do pozadí, ve vzpomínkách na následující období Druhé republiky a Protektorátu začínají do popředí vystupovat i společensko-politické události, které se jich už více dotýkaly.

Vzpomínky na krátké trvání Druhé republiky, od konce září 1938 do poloviny března 1939, se ve vzpomínkách pamětnic kromě dvou případů vůbec neobjevuje. Tyto dvě informátorky vzpomínaly na to, jak byly jejich rodiny na podzim 1938 vyhnány z pohraničí. Vzpomínka informátorky „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), jejíž otec byl menšinovým učitelem na měšťanské škole, se týkala dne 30. září 1939, kdy Hitler obsadil české pohraničí a její rodina před ním utíkala do vnitrozemí. Její vzpomínka je následující:

Narodila jsem se v Ledvicích u Duchcova. Duchcov asi znáte podle toho, že tam byl Cassanova. Tam byl zámek, tam psal ty svoje nějaký knihy a umřel tam, jo. Byli jsme tam do roku třicet osm, kdy teda přišel Hitler a zabral pohraničí. Ale chtěla jsem vám říct tu zajímavou věc, protože se stále o tom mluví, o vyhnání Němců, a tak dále, ale já jsem se narodila v roce osmadvacet, a do toho osmatřicátého roku, tedy do těch deseti let, vlastně tam v těch Ledvicích žili Češi a Němci pohromadě. Absolutně žádný problém! Němci si žili po svém, my jsme si žili po svém. Tatínek byl řídicím učitelem na české škole a byla tam i německá škola. I když ty Ledvice bylo malý město. A přitom ale, to jsem si uvědomila až později tedy, tatínek s tím německým ředitelem prostě mluvili normálně, jo. Jenomže! Německej učitel se nenaučil česky, byť bydlel v Československu. Ale tatínek, protože Češi mluvili německy, a zřejmě to byl pozůstatek ještě z Rakouska-Uherska, že hodně Čechů mluvilo německy, protože chodili mladý lidi, hodně mladých lidí, na vandr tenkrát, že jo. Děti – spolu jsme si hrály, žádný problém. Všecko dobrý. A pak najednou přišel Henlein do toho pohraničí, jo, začaly hákový kříže, začaly ženský nosit dirndly, chlapy kožený kalhoty, podkolenky, to byl takovej jejich kroj, aby se odlišili. Takže chlapi začali nosit kožený kalhoty, krátký, tadyhle s těma kšandama, bílý podkolenky, to možná znáte z filmu. No a ty tam začali takhle chodit a dělat nepořádek. Načež samozřejmě rodiče, německý rodiče, zakázali dětem svým, aby se kamarádily s námi. No a prostě bylo to všecko špatně a najednou tam bylo prostředí takový, který bylo dost neúnosný. No a pak, když teda v tom osmatřicátém roce zabral Hitler to pohraničí, no tak jsem zažila to, jak lidi odtamtud odcházeli. To, co ukazují, jak odcházeli Němci, tak tak odcházeli Češi! Tenkrát! To bylo úplně stejný! Úplně stejný! Tehdy odtamtud lidi měli jít do své domovské

obce. Jenomže spousta lidí tam žádnou..., nebo jak se to říkalo? No asi nějak tak, jako domovská obec nebo něco takovýho. A moje rodiče pocházeli od Přibrami, z vesnice malý, z Bohutína, takže my jsme se odstěhovali teda tam. Ještě jsme zase měli tu výhodu, protože tatínek byl státní zaměstnanec, že jsme si mohli vzít s sebou všechnen nábytek, to nám odvezli vlakem potom, jo. A musel ještě teda tu školu předat Němcům, jo. Čili tatínek tam zůstal ještě měsíc, my jsme s maminkou odjeli i s tím nábytkem, a to jsme měli obrovský štěstí, protože lidi, který neměli kam jít, nebo i ti, který mohli, no nemohli to odvést na zádech! Tak na těch vozejkách, jak to jistě znáte, takže takhle Češi odtamtud odcházeli! Mě strašně pobuřuje dneska, když tady vykládaj, jak se Němcům ublížilo! A teď byla spousta Čechů, který tam museli zůstat! A který neměli kam jít! A museli bejt vlastně v Německý Říš! A nechťeli! A museli tam bejt! A kdoví, jestli teda nešli potom i za Němce bojovat, že jo. Protože museli.

Celkově informátorky vzpomínaly na protektorátní období druhé světové války jako na dobu jistého vykojení z dosavadního způsobu života. Jejich vzpomínky se lišily podle toho, zda válka tragicky poznamenala jejich životy, anebo do nich příliš nezasáhla. Převážná část informátorek⁴² toto období nevnímala příliš tragicky, protože tato doba pro některé z nich znamenala mimo jiné také dobu studií, anebo dobu uzavírání sňatku a zakládání vlastního rodinného života. Informátorky žily svými všedními starostmi, sháněly potraviny, chodily do zaměstnání, do školy, do divadel, do kina. Své drobné radosti prožívaly nejčastěji únikem od aktuální skutečnosti do vlastního soukromí.

V době Protektorátu se tři informátorky pocházející z maloměsta odstěhovaly do hlavního města, a tak válku prožilo v Praze již devět z patnácti informátorek.

I zde je nutné rozdělit informátorky do dvou věkových skupin. Ze starších informátorek se dvě za války provdaly a je proto pochopitelné, že se uchýlily do svého soukromého života a soustředily se na svou novou rodinu.

Informátorka „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) se v roce 1942 vdává a o rok později se jí narodí první syn. Cituji:

Abych ti řeka upřímně, mě ta doba tak nějak zvlášť nezasáhla, jo. Jenomže nebyly možnosti další školy, tak jsem tenkrát měla jet do Francie, abych se naučila francouzsky, protože jsem měla už takovej základ, ale přišel osmatřicátý rok, tak se to stahovalo a nikam mě neposlali. No a ta válka samozřejmě je takový všeobecný. Byly hrozný ty... nejhorší vzpomínky, co já mám z války, bylo jak rádiem hlásili, kolik lidí bylo popraveno. Rádio jsi mohla nakonec zavřít, ale vyšla jsi ven na ulici a zase pouliční rozhlas to hlásil. Takže to pro mě byla taková nejhorší vzpomínka. Jinak jsem dělala takovou službu..., trošku jako jsem pomáhala partyzánům na Českomoravský Vysočině, což tenkrát nikdo nesměl dělat. Nikdo to nevěděl. Já jsem si to nechala pro sebe, ale to už jsem měla Sašu, to bylo ve čtyřiačtyřicátým. Já jsem se vdávala v jednačtyřicátým roce jo, já jsem byla takovej rok doma, chodila jsem do francouzskýho institutu, ten ještě tenkrát

⁴² Tedy devět z patnácti informátorek.

nebyl zavřenej. Potom jsem se vdávala a teprva ve třiačtyřicátým jsem měla Sašu, první dítě. K těm partyzánům. Tak tam byl jeden můj takovej..., no kolega se nedá říct, byl to můj trenér, kterej nás vedl na lyžích. A on byl vlastně v tý partizánský skupině. No a jednou ke mně přišel, že by potřeboval nějaký prádlo, věděl, že můj tchán měl ten obchod na Smíchově, tak jsem na něm všelijak vymáhala, že to potřebuju pro známý a tak, no a vždycky jsem mu po něm něco poslala. To víš, já jsem byla mladá a tenkrát jsem se ani nezajímala o to, jakej to má dosah, jenom jsem věděla, že nesmím nikomu nic říct. Tak to byl takovej čtyřiačtyřicátej, do toho pětačtyřicátýho roku... oni ho tam pak zastřelili. A jinak já jsem měla vlastně malý dítě, o který jsem se starala. Já jsem jako nebyla nijak angažovaná jinde, protože ve válce to bylo... tak to jediné snad byla taková nějaká..., že jsem se trošku angažovala proti těm Němcům.

Druhá starší informátorka žijící za války již v Praze se vdává v roce 1941 a v tom samém roce se jí rodí dcera. Válku prožívá vcelku poklidně a jediné, z čeho má v té době strach jsou nálety a úprky do podzemních úkrytů, na které vzpomíná takto:

... my jsme každou noc byli přichystaný, to jsme měli ranečky, kufírky, malá holka měla taky na zádech batůžek a v noci, když začly sirény, tak jsme vstali a museli utíkat do toho sklepa k těm rodičům, my jsme bydleli ve Fasovce a tam nebyl sklep, tak jsme šli k jeho rodičům na Závěrku, protože tam měli veliký sklepy...

Vedle devíti informátorek, které válku neprožívaly příliš tragicky, je ve vzorku dalších šest informátorek, jejichž vzpomínky jsou velmi traumatické. Tři z nich žily během války v Praze. Vybavují si strach z gestapa a z perzekuce, vzpomínají na úzkost, kterou pociťovaly pokaždé, když slýchaly jména popravených, jež hlásal pouliční rozhlas, a které byly v ulicích vyvěšené jako odstrašující příklad. Zajímavé je to, že pouze jedna informátorka vzpomíná na zatýkání židů. Informátorka „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vzpomíná:

... To z té války mám strašný vzpomínky na to, když zatýkali židy. My jsme měli u nás v baráku tři partaje židovský. A ta jedna bydlela takhle naproti. A ta pani u nás chudák každý ráno zvonila a za maminkou „já vám mám takovej strach, oni pro mě přijdou...“, na mě to strašně působilo. A pak jsme jednou ráno vstali a viděli jsme, že tam jde gestapo. Já ti řeknu, to je hrozně ošklivá vzpomínka, to byli tak hodný lidi, dva lidi, starší už byli tenkrát, a jeden na druhýho byl tak jako závislej, no nevrátili se... A pak tam bydlela, chodila se mnou do školy, nějaká Marie, ta říkala „holka, ty máš štěstí, ty máš dobrý babičky a dědečky, já to mám tak špatný...“ taky se nevrátila... Prostě to bylo ošklivý. Vinohrady, tam bylo dost židů. A nemůžu říct, člověk byl mladej, to člověka vůbec nenapadlo, že by někomu vadili, to by člověka vůbec nenapadlo. Buďte rádi, že jste se narodili a potom. Bylo to těžký, bylo to těžký někdy. My jsme to prožili špatně za těch komunistů, ve válce to nějak tak prošlo. Ale zase byly ty hrůzy různý, který člověk těžko taky snášel... zase spousta lidí, který byly odsouzený... nebyl to hezkej život.

2.2.1 Totální nasazení

Nejsilnější vzpomínkou na Protektorát byla zkušenost s totálním nasazením. Informátorky přiznaly, se velmi obávaly hrozby totálního nasazení na práce do Německa, kde lidem hrozilo stálé ohrožení života nálety spojenců na německá průmyslová centra, ale i do Protektorátu. Ve snaze vyhnout se totálnímu nasazení ženy volily nejrůznější strategie. Osm z patnácti informátorek mají ať už vlastní či s jejich rodiči související zkušenost s totálním pracovním nasazením za Protektorátu. Dvě informátorky byly samy za války totálně nasazené na nucené práce. Obě dvě pocházejí z pražských rodin kvalifikovaných dělníků. Informátorka „D“ (nar. 1924 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) pracovala v letech 1942-45 jako dělnice v leteckém průmyslu v Avii. Hovořila o štěstí, že se jí podařilo zůstat v Praze a nemusela odejít do Německa.

...přišlo totální nasazení, tam jsem byla asi dva roky, no ale protože to byla válka, tak ten ročník 1924 museli být totálně nasazení, buď do Říše a nebo tady. No a já měla to štěstí, že jsem zůstala tady a to bylo v roce 1942, to totální nasazení, a trvalo to do roku 1945, to byl konec války...

Informátorka „E“ (nar. 1929 v Praze, pochází z dělnické rodiny nižší střední vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity) byla v roce 1943-44 totálně nasazená na nucené práce do pražské hostivařské firmy Štěpánek, kde se vyráběly boty. Uvedla:

Já jsem byla totálně nasazená, to jsem jezdila do Hostivaře, tam byla firma Štěpánek a tam se vyráběly boty. Takže tam jsem jezdila po tu dobu, byl to necelej rok, v září vlastně se školy zavřely, a potom v květnu byla už revoluce, jo, takže po tu dobu jsem jezdila do Hostivaře.

Tři informátorky se totálnímu nasazení nějakým fíglem vyhnuly. Jedna z nich pocházela z maloměšťanské středostavovské rodiny, druhá z venkovské statkářské rodiny a třetí z pražské středostavovské bohaté umělecké rodiny. Ve dvou případech se snažili jejich rodiče vymyslet způsob, jak se totálnímu nasazení vyhnout a ve třetím případě tomu pomohl špatný zdravotní stav informátorky.

Informátorka „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny vyšší střední vrstvy, střední škola bez maturity) na popud svého otce přestala ze strachu před hrozbou totálního nasazení chodit do školy a pracovala na rodinném statku. Vyprávěla:

... Tatínek se mě bál během války pouštět do školy, protože slyšel někde, že si Němci vždycky vyhlídnou nějakou školu a vezmou je na práci do Německa, kolem těchto ročníků, tak to jenom aby měl jistotu, že jo. Tak jsem byla doma a chodila

jsem na pole, normálně jsem dělala v zemědělství až do konce války. A jak byl pětáctýřicátý rok a skončila válka tak tatínek mi to vyjednal v Praze, hned teda v tom pětáctýřicátým.

Nikoho tu neznal, nevěděl kde je tu rodinná škola v Praze a našel to v Praze, našel mi i bydlení a ten třetí ročník jsem dodělala v Praze, abych to měla celý. To byla tříletá bez maturity.

Informátorce „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) hrozilo totální nasazení ke konci války, když dostudovala zahradní školu a proto jí její matka přes svého známého zajistila práci v pěstírně orchidejí v Brandýse nad Labem. Jak sama říká:

... přišel konec války a měla jsem být totálně nasazená do Říše a upíchlá mi tady u toho pana, kde jsem byla do roku 1947, protože to byli známí, takže jsem tam byla jen jako na parádu. Zalejvala jsem kytičky ve skleníku, když se mi chtělo, jinak jsem jezdila domů nebo na chatu, počť to bylo asi pět kilometrů od naší chaty. No a jelikož to bylo během války a on k tomu měla taky mlýn, tak jsem nosila domů taky aprovizaci a tím jsme tedy se dostali k tomu, že se nám opravdu teda ve válce nedařilo zle a bídu jsme neměli.

V případě dvou informátorek byly totálně nasazené jejich matky. Jednalo se o pražskou středostavovskou rodinu informátorky „G“ (nar. 1929 v Praze, pochází ze měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání). Její matka byla po porodu svých dcer v domácnosti a najednou byla povolána do práce. Informátorka o tom říká, že za války musely všechny ženy z domácnosti jít pracovat, proto byla její matka totálně nasazená do továrny, kde prý „spíš škodila průmyslu než by mu pomohla“.

Totálně nasazená byla také matky informátorky „N“ (nar. 1932 v Brandýse nad Labem, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, vysokoškolské vzdělání) ze společensky lépe postavené dělnické rodiny, která navíc podává svědectví o tom, jak se ženy snažily totálnímu pracovnímu nasazení do továren vyhnout:

Já jsem nebyla nasazená, matka samozřejmě..., no něco o tom vím, že se ženský honem rychle vdávaly, protože vdaný ženský, ačkoli bezdětný, že tomu unikly. Ani v bližším příbuzenstvu o tom nevím.

... Brali svobodný, byl to ročník dvacet jedna až asi dvacet pět, ale to bylo pro chlapy do Německa, to nevím, jestli i ženský, ženský byly v továrnách. Ale musely být svobodný, to aby byla svobodná ženská doma, to musela být hodně bohatá.

Specifický je opět případ informátorky „L“ (nar. 1930 v okolí Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity), jejíž otec za války čtyři roky pracoval v Německé říši. Během té doby se tam s ním žila i matka s dětmi.

Ve válce jsme byli v Německu, jako děti. Tátu tam hned totálně nasadili, protože byl nezaměstnaný a vlastně tam utekl odtamtud a naši četníci ho varovali, že když

se nevrátí, že by ho za to mohli zavřít. A on zase řekl, že tam bez mamky a bez nás neodjede, takže mamka se dala upovídat a byli jsme za války tři roky v Německu. Táta tam byl zaměstnanec. Nejdřív dělal v cihelně, pak dělal v takový továrně, tady to není moc známý, ale je to vlastně na zpracování masa uhynulých zvířat. On byl nedaleko Hamburku, tam byla veliká továrna na to, ale všechno to musely být jenom zdravý zvířata. Tam se zpracovávalo nejvíc to, co se zabilo při náletech, tak se tam svážely. Takže tam jsme byli tři nebo čtyři roky a tam jsme chodili normálně do školy, tam jsme šli znovu do první třídy, protože jsme neuměli slovo německy. Tam jsem třeba zažila..., no ne týkající se jenom mě, ale rozpory mezi mými rodiči byly neustálý. To bylo i tam, ale ty nálety byly pro nás dost skličující. Prostě, to bombardování nebylo jednoduchý, no a zažili jsme tam třeba nálet přímo na tu továrnu, nikomu z nás se teda nic nestalo, ale zrovna jsme měli takovou smůlu, že ten den, co byl největší nálet, jsme nemohli jít se schovat do sklepa, protože se tam rozbila nějak voda, bydleli jsme v takový vilce, čtyři partaje tam byly, bydlelo se nám tam teda dobře, lístky jsme měli, takže my jsme nežili špatně v Německu. Ale pak tak nějak jinak, různé ty ústrky, přece jenom jsme se tam necítili jak doma. No ale pak jsme..., jo ten velkej nálet na tu továrnu..., ale dopadlo to tak, že přímo tu továrnu nezasáhli, jenom to kolem dokola. Jenomže sestřelili to letadlo, který bombardovalo. No a spadlo tam a ti piloti vyskákali nejdřív a tam ta organizace v Německu byla vždycky na sto procent ... mě to došlo teprve až dodatečně, tenkrát jsem to nedokázala pochopit, ale oni to tam ti vojáci obklíčili..., během dvaceti minut to celý obklíčili a ti piloti se schovali do stohu, blízko nás, my jsme se na to koukali... to bylo první velikánský trauma i jako pro nás děti, že oni zapálili ten stoh a oni tam uhořeli. A my, jak jsme chodili do školy, tak jsme měli svoje vlastní představy, nevím, jestli byli pravdivější, ale pravděpodobný bylo, že on se v tý zahrádkářský kolonii, která byla opuštěná, protože už to bylo na podzim a bylo pozdě, tak že se tam jednomu z nich podařilo schovat. No ale toho, osud jeho, už nevíme, kdežto ti dva tam uhořeli. No a my jsme se tam vlastně chodili koukat a museli jsme o tom být hodně zticha, a moc se o to nezajímat, protože bysme se mohli octnout taky ve velikých problémech, protože Němci v tomhle tom byli jako... no takže to bylo takový to první trauma a to jsme ho začali nutit, aby nás odvezl sem. I kdyby on jako tam zůstal, ale my jsme chtěli domů.

O totálním nasazení odborná historiografická literatura píše, že v důsledku toho, že němečtí muži byli odvoláni z práce a museli odejít na frontu, se Německo snažilo zaplnit volná pracovní místa zahraniční pracovní silou. Během války bylo z Protektorátu do Německa povoláno na práci několik set tisíc totálně nasazených mužů. Od dubna do listopadu roku 1942 bylo do Německa posláno 79 000 dělníků z Protektorátu.⁴³ Mobilizace se zprvu týkala ročníků 1921 a 1922, později i ročníku 1924. Desetitisíce žen, které byly do té doby mimo pracovní proces, muselo naopak nastoupit do zbrojní výroby uvnitř Protektorátu. Kvůli sílícímu bombardování Německa byly od roku 1943 do Protektorátu přemísťovány zbrojní závody, kam byly na práci nasazovány ročníky 1924. Ve snaze uniknout práci v říši a totálnímu nasazení v Protektorátu tak mnoho Čechů uteklo zpět do Protektorátu, jiní tuto situaci řešili narychlo sňatkem, těhotenstvím či dokonce sebepoškozením, což pak bránilo

⁴³ BRANDES, 1999, s. 366.

jejich totálnímu nasazení. Výsledkem toho byl sňatkový boom a vzrůstající počet nově narozených dětí.⁴⁴

Totální nasazení hrozilo lidem bez ohledu na sociální postavení rodiny či její lokální umístění. U žen se pouze těch svobodných z povolání ročníku.

2.2.2 Zhoršené zásobování

Druhou nejsilnější vzpomínkou na Protektorát byla vzpomínka týkající se zhoršeného zásobování. Informátorky se shodly, že válka způsobila zhoršené zásobování především ve městech a v důsledku toho se rozšířil černý obchod. Kvůli nedostatku se také výrazně snižovala životní úroveň obyvatelstva. Potravin bylo málo a proto byl krátce po vypuknutí války zavedený lístkový systém potravin a ošacení na příděl. Zemědělské rodiny, které byly samozásobitelské, tímto problémem tolik postižené nebyly. Přes hrozbu vysokých trestů fungoval směnný obchod poměrně dobře a o tom podává svědectví informátorka „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou):

...když přišla ta válka, tak to bylo takový trošku jako škrobený, ale my jsme to jako rodina ani moc nepozorovali. Máma měla spoustu lidí venku, na venkově, takže nás zásobovali bohatě jídlem ...

Některé rodiny však kontakt s venkovem neměly a těch se zhoršené zásobování a absence potravin dotkly ztlačně. O tom vypráví informátorka „G“ (nar. 1929 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání):

...my jsme na venkově nikoho neměli, čili my jsme de facto žili z přídělů válečných, které byly poměrně ubohé, a pokud matka měla pár kousků zlata, nebo já nevím čeho, tak to se všechno vyměnilo za jídlo. No a táta dostal za války tuber...

Ačkoli se potraviny z vesnice nesměly načerno vozit do měst, často se tak dělo. Lidé riskovali své životy a přes zákaz posílali svým příbuzným do měst maso a jiné nedostatkové potraviny. Také se naučili s lístkovým přídělem hospodařit a ilegálně směňovali zboží za potraviny. Informátorka „B“ (nar. 1915 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) vypráví:

... všechno běželo dobře, my jsme uměli s těmi lístky vyjít. Můj otec, protože byl zámečník, tak tam pracoval pro ty řezníky, tak oni mu občas něco nechali pod rukou, no. Takže nic jsme nepozorovali. Takže válku jste přečkali v pořádku.

⁴⁴ Tamt., s. 366-370.

Vzpomínka informátorky „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny vyšší střední vrstvy, střední škola bez maturity), která pochází ze zemědělské rodiny se týkala především toho, jak její otec musel plnit dodávky, jak probíhaly neustálé kontroly a jak měli velice málo zásob pro sebe i pro zvířata.

...to bylo dost strachu, protože když přišla nějaká kontrola, tak počítali dobytek, třeba slepice ráno pouštěli z kurníku a počítali, jestli jich máme tolik, kolik jich je zapsáno. Muselo se na obecním úřadě vždycky hlásit, když se něco zabilo; husa zabita, nebo slepice, nebo když uhynulo prasátko, což se stává u malejch prasátek, tak to jsme museli odevzdat, to bylo v Libochovicích prostě za městem, já nevím už ani, jak se tomu říkalo, tak tam byl takovej, co to zakopával a o tom jsme museli mít potvrzení vždycky, prostě každej úbytek musel bejt potvrzenej. No a samozřejmě něco si schovat to bylo dost těžký a protože jsme nechtěli mít bídu, když u nás ti mužský museli dost jíst, když dělali s těma koňma, u nás bylo hodně práce, tak jsme museli schovávat třeba pod seno pytle s obilím a zase v Křesíně, což je zase druhá vesnice zase na druhou stranu než Libochovice od nás, taky dva kilometry, tak zase tam nás znali, že nám to semleli co bylo potřeba, nebo rozšrotovali obilí pro dobytek, abychom měli pro ně víc než co jsme měli přiděl. No a tatínek plnil taky dodávky, vždyť měl předepsaný dodávky a musel to všechno plnit, no. Musel odevzdávat, aby to měl vždycky splněný, aby nedostal pokutu. Což teda zvládl, my jsme nikdy neměli žádnou pokutu, žádný potíže. a když někde u nějakýho sedláka našli něco, co bylo v nějaký nepohodě, tak tam dali svý lidi a vystěhovali ho, což bylo v okolí docela dost případů. To byl strach kvůli tomu.

Z výpovědí informátorek je patrné, že ty informátorky, které žily v době války na venkově, prožívaly válku odlišně, než informátorky z města, a to zejména proto, že venkov nebyl bezprostředně ohrožován nálety, které byly cílené spíše na města a průmyslová centra.

2.2.3 Odboj

Ve vzpomínkách pěti informátorek se objevují zážitky spojené s protinacistickým odbojem a jeho potlačením. Ačkoli tresty za kolaboraci byly kruté, někteří lidé se nebáli přispět svým dílem k odporu. Na odboji proti okupantům se účastnily nejrůznější skupiny obyvatel. I ve vzpomínkách mých informátorek najdeme statečnost a odvahu projevovanou v podpoře odboje.

Informátorka „B“ (nar. 1915 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) riskovala svůj život a svým dílem přispěla k přípravě atentátu na říšského protektora Reinharda Heydricha provedeného v květnu 1942. Vzpomíná na svou spolupráci s Janem Zelenkou:

No, válku jsem prožívala tak, že tenkrát jsem učila a zamíchala jsem se do heidrichiády. Já mám ten paragraf 255 za domácí odboj. Já jsem tomu byla dost blízko.

... No tak já jsem učila ve škole, kde byl ředitelem Jan Zelenka, to byla známá figurka z heidrichiády. A on, když jsem já tam přišla, tak pořád mě kádruval – jak to mám doma a co a jak. A já byla tenkrát doma s těmi starými rodiči, bratr byl tenkrát na Slovensku, tak on viděl, že to je takhle. A bylo o něm známé, že byl náčelníkem Sokola a jednou se mě zeptal, kdyby potřeboval něco schovat, jestli bych to mohla vzít k sobě. A já myslela, že by to byly nějaké sokolské materiály, tak jsem řekla: „Beze všeho!“, protože rodičům, těm bych to neříkala, a bylo by, že jo. Jenže, najednou se stalo, že přišel ten podzim, na tu heidrichiádu, tak to mi trošičku naznačil, o co se jedná. Takže najednou jsem se setkala s člověkem, který žil normálně jako my, v naší době, a byl takový odhodlaný ten svůj život riskovat! Na mě to strašně zapůsobilo. Takže on když mě udělal tuhle nabídku, tak jsem řekla: „Samozřejmě“. Ted' přišly ty Vánoce, jak se ti kluci, ti parašutisti spustili, a přišli jsme po Vánocích do školy a pan ředitel mi řekl: „Dostali jsme návštěvu z nebe!“ Tak to jsem hned pochopila o co jde. No a od té doby to začalo. Tak mě třeba vzal, tady nad Muzeem je barák, já jsem do toho baráku šla, za chvíli tam za mnou přišel mladík a to byl ten Opálka. A nesl peníze, mnoho peněz, marek. Tak já je od něj vzala, on vyšel, já vyšla, šli jsme každý sám. A já ty peníze měla doma. A on financoval celou tu skupinu. A když potřebovali peníze, tak to nějak dali vědět tomu Zelenkovi, on to řekl mě, řekli mi v kolik hodin a kam mám ty peníze přinést a zas to šlo takhle, že jsme se prakticky jako nesetkali, že jo. Nebo: potřebovali převést z jednoho bytu do druhého. Tak já jsem tam seděla na lavičce a věděla jsem, že z támhletoho domu má vyjít mladík, tak jsem vstala, a šla. A on šel taky. Šli jsme na stanici tramvaje, já nastoupila, on taky a jeli jsme. Přitom jsme se vlastně neznali. Tak takhle se to všechno dělalo. Ale potom to bylo už špatné. Maminka umřela a já chodila ve smutku a pak mě řekli v té škole, že se tam ptal někdo, jestli tam není někdo ve smutku. Tak oni mě to řekli, já ho okamžitě svlékla. Pak zase, jestli tam není někdo s takovým německým jménem, moje jméno znělo německy, oni řekli, že ne, a já jsem okamžitě přešla na jinou školu. Víte, takhle se to dělalo. Ted' přišli do baráku, ptali se domovnice, jestli tam nechodí takový starší pán do toho domu, ona řekla: „Nikoho jsem tu neviděla!“ No taky koho by viděla. No tak takhle se pořád kličkovalo. A najednou to bouchlo a přišel Zelenka, zabouchal mi na dveře třídy. Já jsem otevřela, on byl celý takový strhaný a říkal: „Utíkej rychle domů pro ty peníze, už je nemůžeš mít doma. Tak já mu říkala, ať jde k paní ředitelce, já mu vykala. On šel k paní ředitelce, s kterou se dobře znal. Já tam šla za chvíli a říkám: „Paní ředitelko, prosím vás, já bych potřebovala domů skočit pro něco, můžu?“ Já bydlela blízko. A ona říkala: „Jdi, já ti to tam pohlídám ve třídě.“ A takhle na mě mrkla, jestli to je v souvislosti, a já takhle mrkla, že ano. A tak jsem utíkala, ty peníze jsem mu dala. Pak už jsem vždycky takhle v poledne otevřela okno, a on stál na stanici na tramvaje. Tak jsem věděla, že ještě žije, a potom za pár dní holt už byl pryč. Na mě nedošlo. Po revoluci mě volali na Ministerstvo národní obrany. Tam mě vítal takový vysoký pán, za obě ruce mě chytl a říkal: „Vy jste byla blízká spolupracovnice Jana Zelenky, že jo, zasloužila byste si odměnu!“ A já řekla: „Ne, já žádnou odměnu ne. Moje odměna je to, že jsem to přežila a že budu ted' vidět, jak to vypadá.“ No tak ted' to vím.

Informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vzpomíná na to, jak k nim domů vtrhlo gestapo a prohledávalo jim byt. Po válce se dozvěděla, že její strýc byl v rakouském odboji.

... naše rodina, bratr matky, ten byl v odboji rakouském, byl mučen prostě, měl být popraven a někdo mu pomohl z vězení, on totiž převáděl lidi, pro které ta situace tam byla neúnosná, tak je převáděl přes Prahu. Což jsem se dozvěděla až potom od matky, že přespávali v zahradním domku u nás a převáděli je do Polska a oni se potom..., to zase náš otec pomáhal, na dráze prostě nějakým způsobem je dostat vlakem do Polska a odtamtud do Gdaňska a lodí potom odjížděli někam do Ameriky nebo tak podobně.

...No já jsem o tom nevěděla, já jsem o tom věděla jenom tím pádem, že k nám přišlo třeba gestapo a rozházelo mi stůl, kde jsem měla prostě učení, takže jsem

přišla a tam u toho stál voják a hrabal se mi v těch věcech, ale choval se velice slušně, musím se přiznat, že jako nijak, že by mi to prostě příliš, jenom tak to převracel ty sešity a to všechno. Ovšem pak se stalo, že můj strýc se dostal nějakým způsobem z vězení, on měl být popraven, oni z něho prostě chtěli dostat adresy těch lidí, kteří v tom odboji pracovali. To se jim prostě tím mučením nepodařilo tak měl být popraven, no a stalo se, že jednou přišla skupina čtyř lidí, tři muži jedna žena, a přišli za matkou a oni nás poslali ven. Takže my jsme nevěděli, co se dělo, to všechno jsem se dozvěděla až potom. No a říkali, že jsou jako jeho spolupracovníci a že s ním potřebují nutně navázat kontakt a že moje matka určitě ví, kde on se pohybuje, a že prostě chce, aby jim řekla adresu a tak podobně. A ta žena na matku udělala prostě nějaký posunek očima, takže si máti uvědomila okamžitě, že to je prostě podvod, celá ta záležitost, tak řekla, že o něm absolutně nic neví, že žádné zprávy od něho nemá, no a poslala tam Martu, to byla holčička, která bydlela u nás, asi desetiletá, aby šla za nimi prostě do podháje se podívat, a ona říkala, že teda skutečně tam na ně čekalo auto, no tak jsem se přesvědčili, že opravdu, no tak to bylo jasné o co se jedná. No takže potom jsem se dozvěděla, že moje maminka měla ty dopisy v zásuvce pod příbory, jak vždycky byly příbory prostě zakryté papírem, tak tam je měla ty jeho dopisy. No a on, když prostě poté, potom, když on uprchl z toho vězení, tak se pohyboval po vídeňském lese, tam v takových těch chatkách a tam se živil prostě řepou a kořínkami a ovocem a takovými věcmi, které se prostě daly nějak najít. No a potom maminku zavolali do Pečkova paláce a tam byla prostě..., se k ní chovali velice nehezky, myslím, že jí i tak nějak inzultovali a..., takže to je taková epizoda z dob protektorátu. Takže to jsem, to je asi takový ten dojem, který já z toho mám, který tak nějak hluboce ve mně zakořenil, takže si nic jiného tak moc nepamatuju.

Informátorka „J“ (nar. 1920 na Kladensku, pochází z maloměstřanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) zažila domovní prohlídky spojené s heydrichiádou, kdy k nim v noci vtrhlo gestapo do bytu a prohledávalo postele. Říká:

...No když tady, Heydrichiádu jsme prožili, k nám přišli i do bytu v noci prohledávat postele, když se stala ta příhoda, ta vražda toho Heydricha, to bylo hrozný. Prohlídli nám byt, nestalo se nic, ale bylo to hrozný, to tady všude chodili do všech bytů a do toho vojáci, darmo povídat...

Neméně zajímavá je i vzpomínka třetí informátorky „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou), která si za heydrichiádu vybavuje zatýkání a popravy lidí:

...když byla heydrichiáda, to byla jedna z nejtěžších nocí, kterou jsme zažili, poč to věšeli, to byly denně vyhlášky, koho popravili, to byla úplná..., to jste se bála jít po ulici, třeba jste viděla... celá rodina, malý děti, datum narození tam byl, to bylo Josef Čapek, dvacet dva, a když jste to viděla dolů, tak to bylo třeba šest lidí z rodiny, to bylo strašný. Za přechovávání cizích osob, za přechovávání...

Velice zajímavá a poněkud odlišná je vzpomínka informátorky „N“ (nar. 1932 v Brandýse nad Labem, pochází z dělnické rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která si již ve svých deseti letech všimla celospolečenského dění. V myslí jí utkvěla vzpomínka na to, jak v červnu 1942 byla vypálená obec Lidice – akt

nacistické odvety za atentát na Hendricha - a všichni muži byli popraveni. Sama přiznává, že takový pohled a vnímání společnosti nebylo pro její věkovou skupinu typické.

... moje zvláštnost byla, že jsem hodně četla noviny, už od dětství. Moc si živě pamatuju, myslím, že to bylo ve dvaadvacátém, taková malinká zpráva v novinách, že byla vyhlazená obec Lidice se stoosmdesáti kolika muži zastřelenými a ženy a děti poslány na výchovu nebo co, a mě bylo deset a mě to ohromě zajímalo a děsně jsem o tom přemýšlela, jak je to možné vyhladit nějakou obec. Tak v tomhle smyslu jsem byla vnímavá. V tom zájmu o politiku jsem byla mimo svůj věk a mimo svůj průměr, v mé společnosti.

Válečnou dobu popisuje takto:

... Tak za první byl strach před udáváním a kde co. Za druhý byl odpor k Němcům, velicej, za třetí bylo očekávání, že bude konec války, že budeme víceméně osvobozeni, že bysme jako..., já říkám v mé společnosti, že bysme jako bojovali o svobodu, to jsem si nevšimla. Že jako budeme osvobozeni, ať už Rusama anebo Američanama nebo kdo k nám prostě dorazí dřív. Jak to říkám, já jsem třeba četla arijskej boj, k jedné kamarádce jsem chodila a její otec to odebíral. To byl takovej hnusnej antisemitskej časopis. No to byl hnus, to byl hnus. A já jsem to kupodivu vycejtila, že je to hnus. To si pamatuju, to jsem četla, nějaká paní si stěžovala, že židovka chodí ještě v kožichu a takový hnusárny. Mě to zaujalo a přemejšlela jsem o tom, jako na svůj věk to shledávám..., následující generace mých dětí, možná že to bylo tou válkou, já jsem byla daleko citlivější na události. Ale možná, že to bylo i tou válkou.

Válka nesporně znamenala v životech informátorek negativní zážitek, ať už si některé jejím prostřednictvím prožily osobní traumata anebo se jiným podařilo toto nešťastné období přežít bez větších citových ztrát. V následující části uvidíme, s jakým nadšením tyto ženy přijímaly osvobození a konec války a jaké naděje vnášely do následujících poválečných let.

3 Poválečné období 1945-1948

Poválečné období představuje ve vzpomínkách informátorek dobu, na kterou rády vzpomínaly. Po trpké zkušenosti Druhé světové války ji spojovaly s nadějí a vírou v lepší časy a doufaly v mír a obnovu válkou zničeného Československa. Druhým důvodem byl také fakt, že tato doba v životech jednotlivých informátorek znamenala čas dospívání a zakládání si vlastních rodin, což pro ně bylo radostnou událostí.

3.1 Vzpomínky na osvobození Československa – květen 1945

Jako nejvíce dominující vzpomínka na konec války se ukázala být vzpomínka na obrovský pocit euforie, nadšení a hlavně úlevy. Tyto pocity se objevují u informátorek stejně bez ohledu na jejich věk, sociální zázemí či lokalitu. Takové pocity popisuje devět z patnácti informátorek. Dokládá to vzpomínka informátorky „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny střední vrstvy, střední škola bez maturity), která hned po válce nastoupila v Praze do rodinné školy, aby navázala na své studium, jež ve válce přerušila.

... já jsem konec války prožívala úplně báječně, my jsme pořád lítali u svatého Václava, já jsem pořád chodila do té rodinky tady v Praze nad Vodičkovou ulicí, do Štěpánský, tam byla rodinka. Tatínek se to prostě dozvěděl a hned mě tam přihlásil. Takže jsem chodila blízko na Václavák. A pořád jsme chodili vítat. Jednou Tita, jednou, já nevím, Hrbálková, a pořád někdo, pořád jsme byli na Václaváku. To byla škola taková lážo plážo, to nebyla žádná velká škola ten třetí ročník. Báječný to bylo po Praze.

Především pocit velké úlevy popisuje informátorka „K“ (nar. 1919 v Dašicích u Pardubic, pochází ze zemědělské rodiny nižší střední vrstvy, základní vzdělání), když vzpomíná na konec války.

Jako úlevu, no, že už je po všem, že se člověk nemusí bát. To člověk se bál pouštět rádio nebo něco říct, aby ho nezavřeli.

Konec války a osvobození Československa vítaly bezesporu všechny informátorky s nadšením, nicméně jejich vzpomínky na osvobození se lišily podle toho, jak úzce se boje za svobodu dotýkaly jich samotných a jejich rodin. Míra

uvědomění si politicko-společenských událostí souvisela s věkem informátorek a s oblastí, kde v té době žily. Z patnácti informátorek jich koncem války již dvanáct bydlelo a žilo v Praze, jedna v maloměstě a dvě z nich ještě na venkově. Ze skupiny starších informátorek chodily tři do zaměstnání, dvě byly již vdané a třetí se vdávala právě v květnu 1945. Je patrné, že vzpomínky těchto žen se více dotýkají zakládání jejich vlastních rodin a událostí s tím spojených. Ze skupiny těch mladších jich sedm studovalo a dvě informátorky chodily do zaměstnání. Osvobození země od nacistické okupace se informátorky ve svých vzpomínkách věnovaly poměrně podrobně a to zřejmě proto, že tato událost patřila mezi šťastné okamžiky v jejich životech. V téměř všech výpovědích bylo toto období hodnoceno jako doba obrovské úlevy a radosti.

Víc než polovina informátorek⁴⁵ má konkrétní bezprostřední vzpomínky přesahující osud vlastní rodiny, jež jsou spojené s posledními dny války a s osvobozením českého národa. Šest informátorek uvedlo vzpomínku na pražské povstání. Nejlépe jej popisuje ve své vzpomínce tehdy šestnáctiletá informátorka „E“ (nar. 1929 v Praze, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, středoškolské vzdělání bez maturity):

Já teda, když začala ta revoluce, tak to jsme bydleli tady Pod Viktorkou, tak tatínek se okamžitě sebral teda, a šel k rozhlasu, a takže prostě jsme to prožívali tak, že když to dnešním rozumem vezmu, tak si říkám, že jsme byli..., já se vůbec divím, že třeba maminka nás vůbec pustila. My jsme třetí den revoluce se sestrou a se sestřenicí, tatínek byl pryč, ten byl na barikádách, tak jsme nesly, co se sebralo z baráku, prostě radla různý, na obvazy jo, a my jsme odsud šly pěšky až tam, co je škola Voděradská, tam bylo takový soustředění, takovej lazaret z toho byl udělanej, tam jsme to nesly a zase jsme šly zpátky, tady už byly všude barikády, na tý křižovatce na Černokostelecký, vytrhaný kostky, tramvaje naházený, obrovský barikády, a my jsme přišly tady kousek, jak je ta restaurace u těch Mandáků, nad parkem, tak tam u tý jedny vily najednou po nás začali střílet. A my jsme přišly domů sem a večer to tady bombardovaly, protože tady byla vysílačka, a můj otec byl převelenej, převelili jich několik, to byl ten generál Kutlvašr, kterej to vedl, to povstání pražský, ten byl u toho rozhlasu a převedl jich sem několik na tu vysílačku ji hlídat. A oni chtěli bombardovat tu vysílačku a trefili se tady do tý jedny vily, tady u nás, co jsme bydleli, se vysypaly všechny okna, no a my jsme akorát došly domů, když se tohle to všechno stalo, tak si říkám, tenkrát prostě bylo takový nadšení, ty lidi byli tak strašně šťastný, že je po válce, takže nikdo ani neuvažoval, maminka třeba ani neuvažovala o tom, že by se nám mohlo něco stát, že jo. My jsme se snažili všichni pomáhat. No a tady z tý vysílačky se právě volalo o pomoc. Tady vedle nás bydlel pan inženýr Makarov, a on byl bělogvardějec, takže mluvil plynne rusky, no a tam zase naproti tý vysílačce nějaký pan Krofta, ten zase mluvil plynne anglicky. Tak ti vysílali rozhlasem tu pomoc, volali o pomoc prostě Praze. No a tatínek ty to tam hlídali..., my jsme tam nosili..., maminka a ještě ty co tam byly ty partaje, ty pani, tak se tam sneslo všechno dolu do prádelny, tam se prostě vždycky soustředili, a co měl kdo k jídlu, tak jsme jim nosily meltu uvařenou, horkej čaj, a vždycky něco k jídlu jsme tam nosily do tý vysílačky.

⁴⁵ Konkrétně osm z patnácti informátorek.

Vzpomínky žen se liší místně, a to vzhledem k odlišně se odvíjejícím událostem na různých místech Protektorátu. Například ve Velkém Meziříčí, odkud pochází informátorka „H“ (nar. 1931 ve Velkém Meziříčí, pochází z nižší střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), vyvrcholily boje o město mezi Němci a Čechy 7.května, kdy Němci město znovu obsadili a v boji přišlo o život sto pět mužů. Informátorka zažila bombardování města Rudou armádou 9. května, při kterém zahynul její bratranec. Přestože si bombardování vyžádalo své oběti, informátorka se netají obdivem k Rudé armádě:

...já jsem ten pětáctýřicátý strašně vítala, protože ve Velkém Meziříčí tam byly mimořádné události, tam byla revoluce, to bylo pátýho května, sedmého května se vrátili Němci, postříleli sto pět mužskejch, na to malý město sto pět mužskejch, a my jsme tak strašně..., ty těla ležela u těch dvou řek, nikdo je nesměl posbírat... ten pětáctýřicátý rok, ten můj táta byl na tý radnici, rozdával tam pušky! Protože těžko chodil, tak nemohl někde dělat nějaký hlídky, tak zapisoval, komu dal jako pušku, a než ti Němci tam vtrhli na tu radnici, tak on přišel asi půl hodiny předtím domu, jo. A znala jsem všechny ty rodiny ... a my jsme tak strašně čekali na ty Rusy, furt se říkalo, že už jsou u Byteše, že jsou teda u Ivančic, že jsou teda někde jinde, my jsme na ně tak strašně čekali a potom, když jeli teda tím trapem na tu Prahu toho devátýho, já jsem prostě leta letoucí pořád, a dodneska říkám, že ta Meziříčí by bejvala lehla popelem, kdyby ti Rusové nepřišli a proto mě tak strašně zlobí všechny tadyhle ty boží řeči, že nás snad osvobodili Američani... Můj bratranec, který teda byl inženýr a dělal ve zbrojovce a byl teda skutečně v odboji, v tom západním, a v rámci tý zbrojovky oni tam měli tu buňku, tak přijel na návštěvu do Meziříče, k rodičům, šel na tu radnici, taky tam zůstal, jo, prostě a Němci ustupovali devátýho května, Rusové teda letěli nad naším městem, my jsme mávali na ty tankisty a Rusové začali bombardovat. Tam prostě padesát lidí, nedaleko od nás, to bylo dvě stě metrů od našeho baráku, to vzalo jednu ulici a ti všichni lidi tam zůstali. Rusové je pobili teda jo. Nám do sklepa vlítl kámen i s plotem a my jsme byli ve sklepě teda schovaný, utekli jsme z tý ulice a tam to bouchalo, no prostě...

Odlišný pohled na počínání Rudé armády při osvobozování naší země má informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání), která má navíc konec války spojený s požárem, jež zničil jejich rodinnou truhlářskou dílnu:

Na konci války jsme vyhořeli, poslední den ve válce se to stalo ... když jsme byli vyhořelí, u nás byl celej pluk toho ruskýho vojska a Maďary jsme tam měli a já nevím kdo tam v té vesnici všechno byl, ta armáda, to se zastavilo tam u nás, a naši soudruzi, kteří nás tak jako milovali, ti sověti, tatínek měl od sestry krásný hodinky, švýcarský, a ten voják se ho ptal, kolko času, on mu je ukázal a on mu je ještě ukradl. To teda bylo.

Vedle zážitků zachycujících obecné společenské dění konce války, se v případech tří informátorek objevují vzpomínky na to, jak se květnové události negativně podepsaly na životech jejich rodin. Velmi transparentní je případ informátorky „K“

(nar. 1919 v Dašicích u Pardubic, pochází ze zemědělské rodiny nižší střední vrstvy, základní vzdělání), jejíž manžel byl při květnových bojích s Němci na pražském Strahově zasažen granátem a přišel o nohu. Smutnou vzpomínku této informátorky na rok 1945 doplňuje další rána osudu v podobě smrti její roční dcery.

... on přišel při revoluci, když tu byla revoluce, tak přišel o nohu a měl protézu. On šel bránit proti... Němci se k nám dostávali, ze Strahova se na nás Němci dobejvali a házeli granáty, tak oni nás šli bránit no a oni zrovna hodili granát... No to byl manžel pak v nemocnici, oni tam praštili granát, oni akorát utíkali ze Strahova a to bylo tam mezi těma zahradama nahoře, když to tam hodili, a manžel to tam dostal a ještě asi dva lidi to tam odnesli. Jeden zemřel, ten jeden byl pomlácenej a manžel přišel o nohu. Tak oni ho museli odvézt do Motola a tam mu amputovali nohu a pak měl protézu...

Končící válka zasáhla i osud rodiny informátorky „L“ (nar. 1930 v okolí Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity). Rodina se vrátila z Německa, kde byl otec totálně nasazený a hledala uplatnění v Čechách. Otec chtěl využít svých jazykových znalostí a živil se jako tlumočník, jenže po válce byl odsouzen za spolupráci s Němci. Tehdy patnáctiletá dívka má konec války navíc spojen s definitivním odchodem svého otce od rodiny.

... Takhle, když prostě jsme se vrátili z té války, tak my jsme neměli kde bydlet, ona tam bydlela teta po nás, když jsme odešli do toho Německa tak se tam po nás nastěhovala teta, no a pak nás tam pak teda nevezala, protože ono jí nic jiného nezbylo, my jsme vlastně přišli úplně bez všeho a vlastně jsme utekli a šli jsme načerno přes hranice, no tak tatínek si pak našel zaměstnání v tom Kostelci nad Černými lesy a dělal tam vlastně tlumočnicka mezi německou vojenskou posádkou a obecním úřadem. No a bohužel to přineslo i porevoluční těžkosti, protože ho pak zatkl, protože vlastně spolupracoval s Němci. Ovšem nebyla to tak úplně pravda. Protože on byl nucen a nakonec něčím se žít musel a on uměl dobře německy. No a pak jsme se přestěhovali do Prahy no a mamka..., bohužel tatku zatkl, takže on byl zavřenej, tak jsme zůstali s mamkou sami. On už se k nám vlastně nikdy nevrátil. Víte, on to byl takovej člověk, on vždycky měl takový..., on to byl takovej člověk rozlítanej a on neměl žádný stání nikde a mamku taky podváděl a byl prostě takovej typ toho volnějšího toho...takže my jsme zůstali s mamkou sami, my tři děti.

Vedle osmi informátorek, jejichž vzpomínky na osvobození se pojí s událostmi přesahujícími dění v rodině, jich sedm přiznává, že konec války se do jejich životů nijak zásadně neprojevil. Všech sedm žen žilo koncem války již v Praze a čtyři z nich byly v tuto dobu již dospělými ženami. Jedna z nich – informátorka „A“ - byla koncem války již vdaná a 5.května 1945 porodila již své druhé dítě, proto se její vzpomínky na toto období týkají pouze její rodiny.

V roce 1945 se narodil druhý syn, to bylo zrovna po revoluci..., no tak to se všechno točilo kolem něj...

3.2 Vzpomínky na poválečné dění: období 1945 – 1948

Bezprostředně poválečnou dobu prožívalo v Praze již třináct z patnácti informátorek.⁴⁶ Kromě tří informátorek, jimž v roce 1945 bylo od třinácti do šestnácti let, byly informátorky v období let 1945 - 1948 již dospělými ženami. Nicméně i tyto mladé dívky byly schopné vytvořit si úsudek o společenském dění, což dokládají jejich vzpomínky.

Období poválečných let 1945 – 1948 se ve vzpomínkách informátorek odráží dvěma způsoby. Více než polovina informátorek⁴⁷ reflektovala celospolečenské dění a druhá část informátorek⁴⁸ na tuto dobu vzpomínala spíše pohledem svého osobního života.

Ve výpovědích osmi informátorek se objevují vzpomínky na těsně poválečné celospolečenské dění. Přestože u osmi informátorek se objevila vzpomínka na květnové volby v roce 1946, větší důraz byl kladený na vyprávění vzpomínek spojených s prožitkem radosti ze získané suverenity státu, z opětné možnosti vyjít si za zábavou, ze všeobecně projevovaného veselí v ulicích, ale i částečného zlepšení dosažitelnosti spotřebního zboží či opětovného otevření vysokých škol. Zdá se tedy, že informátorky prožívaly více klady tehdejší doby, které se konkrétně dotýkaly jejich vlastních životů, a její zápory, hospodářské, politické a sociální problémy, si nepřipouštěly. Informátorka „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) si nemohla společenského uvolnění vynachválit:

No to byly léta..., po válce..., čtyři roky bylo docela hezké žít po válce. Protože byli jsme mladí, nadřzení, protože to se nesmělo tancovat, tak jsme chodili různě, že jo, hodně takhle jako do společnosti...

Společenské uvolnění po válce zaznamenala také informátorka „E“ (nar. 1929 v Praze, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, středoškolské vzdělání bez

⁴⁶ Jedna informátorka v této době žila na Chomutovsku, kam byla z Prahy v rámci svého zaměstnání přeložena, druhá žila s matkou v Jeseníku.

⁴⁷ Jednalo se o osm z patnácti žen.

⁴⁸ Tuto skupinu tvoří zbylých sedm z patnácti informátorek.

maturity), která hovoří o tom, jak se snažila po válce dohnat to, co za války bylo zakázané:

No a potom po tý válce právě tím, že ta válka skončila, tak začalo to, že všude se hrálo a zpívalo po ulicích, a všude to bylo takový veselý, takže my jsme se snažili honem všechno využít, jo, co jsme nemohli celou tu válku. Nějaký taneční ve válce to nebylo, no snad někde..., ale nesmělo se hrát, žádná hudba nesměla hrát, takže my jsme se to snažili honem dohnat a využít to.

Z osmi informátorek, které vzpomínaly na květnové volby 1946, jich pět uvedlo, že ke komunistické straně zaujímal skeptický postoj. Všechny tyto ženy pocházely z živnostenských rodin, je tedy patrné, že tyto ženy mohly z programu KSČ vycítit nelibost vůči podnikatelům. Informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou), uvedla vzpomínku na parlamentní volby v květnu 1946:

... To jsem vnímala velice mocně, protože jsme právě čekali a doufali, že nezvítězí ta strana, která zvítězila. Takže jsme byli plni očekávání a pak bylo veliké zklamání... Také si vzpomínám, že prostě na jedné straně určitá skupina, velká skupina lidí, obrovské nadšení, a ta menší skupina lidí prostě spíš se k tomu stavěla pasivně... Já jsem předpokládala, že nastanou negativní změny. To už bylo tak nějak..., byla jsem ve věku, kdy už jsem prostě to mohla samozřejmě po stránce ekonomické a po všech stránkách tak nějak, i v mezilidských vztazích mohla jaksi vycítit, jak to asi bude vypadat.

Spíše slabší vzpomínku představuje vzpomínka na vysokoškolské studium v těsně poválečné době, která se objevuje u dvou informátorek. Tato vzpomínka se týkala pouze těch žen, které se rozhodly pro zlepšení svého vzdělání.⁴⁹ Informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) vypráví o znovuotevření vysokých škol, které byly po válce přeplněné, protože studenti byli přijímáni jen na základě maturitního vysvědčení. Vzpomínku rozšiřuje ještě o zážitek spojený s možností vycestovat v roce 1947 v rámci studií do Francie, umocněný nadšením, že po několikaleté válečné izolaci se dostala do tohoto kontaktu se světem:

... po válce, když jsem odmaturovala, tak jsem šla na filozofickou fakultu. A studovala jsem francouzštinu a tělesnou výchovu. A tělesná výchova ale, ta se

⁴⁹ V květnu 1945 byla zahájena výuka na vysokých školách, do kterých se vracelo mnoho studentů, jimž bylo studium za okupace znemožněno. Zároveň se na vysoké školy hlásilo mnoho nových studentů, kteří byli přijímáni na základě maturitního vysvědčení, jak tomu bylo před válkou, takže se počet studentů oproti předválečnému stavu zdvojnásobil. Ve školním roce 1935-36 byl počet studentů na vysokých školách 13 685 a v roce 1946-47 už to bylo 270 168. In: KAPLAN, (část 3), 1992, s. 82.

studovala, to byl ústav pro vzdělávání profesorů tělesné výchovy a mohlo se to studovat úplně samostatně. A ten ústav jsme měli v Opletalově ulici. No a tu francouzštinu na filozofické fakultě, dneska Palachovo náměstí, že, tak tam. Protože byla spousta těch, co studovali jenom ten tělocvik samostatně, to se mohlo, to se tehdy dokonce propagovalo, ale většina z nás si teda brala ještě ten druhý předmět. Tehdy obligátním předmětem byl tělocvik, zeměpis... možná, že víte, že po té válce vysoké školy byly přeplněné, protože na ty vysoké školy se šlo jenom s maturitním vysvědčením. Nedělaly se žádné přijímací zkoušky. A ať to bylo na technice, ať to bylo na filozofii, ať to bylo na jakékoliv vysoké školy, tak kdo tam chtěl jít, a měl teda maturitní vysvědčení, tak mohl. Byly to ještě pak ročníky, které nemohly za války studovat. Byly zavřené vysoké školy, o tom víte, že jo. Takže nás bylo strašná spousta. A to se tedy přednášky tehdy děly, ne teda tam u nás na té filozofické fakultě, nám stačila tehdy ta budova, ale na té technice, například, měli přednášky v kinech, protože manžel ten zase studoval techniku a byl o čtyři roky starší, takže těch byla strašná spousta, takže se přednášelo po kinech, a to kino bylo plný posluchačů. No a bylo to prostě takový ohromný nadšení. No a ještě v sedmačtyřicátém roce jsem se poprvé dostala do Francie, a to díky ministrovi školství Zdeňku Nejedlému, který udělal pro studenty takový zájezd do Francie a náhodou, prostřednictvím mé přítelkyně a její přítelkyně, jsme se tam náhodou dostaly. No a bylo to něco úžasného, protože celej svět byl rád, že je konec války, a v té Francii byli prostě lidi z celého světa. No to bylo prostě něco úžasného. Byli tam i Američani, no prostě něco báječného. A všichni jsme se ohromně kamarádili a všichni jsme byli hrozně rádi, no a prostě byla to taková obrovská euforie, to je skutečně nezapomenutelný. A byla to vlastně spolupráce v té Francii, něco jako tady byl klub českých turistů, nebo jak se to jmenovalo, a tam byla stejná taková organizace, a bylo to něco úžasného, protože nás rozdělili do skupin, asi tak po dvanácti, jezdili jsme stopem, nákladákama a tak, a teď oni měli, tak jako tady byly ubytovny českých turistů s různějma palandama a tak, tak oni tam měli po celé té Francii takové, někde menší domy, někde chatu, někde větší dům, a to bylo otevřené, to se nezamykalo, a my jsme tam byli blízko na pobřeží Atlantiku, v Saint Pol-dé-Leon, kromě jiného, dneska je tam, to jsem viděla dokonce i v televizi, jak je tam strašná spousta hotelů a tak, když jsme my tam tehdy byli, tak to byla malá vesnice, na konci té vesnice byl domek, tam byly ty palandy, když jsme tam přišli, bylo to otevřené, taková malá kuchyňka, a teď tam byly takové základní potraviny, mouka, sůl, koření, cukr, a tak dále. A kdo tam přišel, tak to mohl používat, ale než odešel tak to musel zase ty zásoby doplnit. A to bylo, jak říkám, to jsme zírali, pořád otevřené, pořád odemčené. Teď jsme měli, když jsme šli k tomu moři, tak jsme prošli takovým krásným borovým hájem, no nemohlo to být daleko, takových tři sta metrů, no a už jsme byli u moře, Atlantický oceán, velké vlny, příliv, odliv, a tak dále. No bylo to něco úžasného a byli jsme taky jednou s rybářema na lovu. Na takovej rybářskej člun nás vzali, předtím tam hodili sítě, no to byla hrůza, protože jak tam jsou ty obrovský vlny, tak skoro všem bylo špatně, že jo. Náhodou s tou mou přítelkyní nám, asi proto, že jsme byly tělocvikářky, tak nám špatně nebylo, byly jsme zvyklé na různé polohy, tak naopak jsme šly na tu příď, měly jsme hroznou radost, jak to s námi houpá, no ale tamti byli nakloněný přes loď. No pak teda vylovily se ty ryby, že jo, no tak nám potom Francouzi udělali večer ryby, no ale skoro nikdo to nejedl, akorát my s Nad'ou, tam těm bylo tak špatně, že už ty ryby nemohli ani cítit, jo. No a pak jsme projeli všechny zámky na Lóře, což bylo teda příšerný, protože to si člověk nemůže pamatovat, protože tam jich je taková spousta, no bylo to báječný. Strávili jsme tam měsíc a bylo to prostě úžasné. Jak říkám, bylo to umocněný tým, že to bylo po válce. Bylo to báječný. No a tam jsme si plánovali, že další roky pojedeme třeba do Belgie nebo do Švýcarska, no a přišel osmačtyřicátý, no a útrm. Nikam jsme nejeli. Takže nic.

Jak bylo řečeno, druhou skupinu žen tvoří sedm informaterek, které celospolečenské dění v období 1945 – 1948 nijak konkrétně nereflektovalo. V jejich vzpomínkách se vedle euforických zážitků ze samotného ukončení války odráží

vzpomínky na zaměstnání⁵⁰, na rodinu⁵¹ a na studia⁵², v jednom případě se informátorka „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) zmiňuje o nedostatkovém zboží a o přidělovém systému, který nadále trval i po válce. Její vzpomínka nádherně demonstuje figle, které lidé vymýšleli, aby s přidělem vyšli:

Do roku čtyřicet osm, to byla přidělová situace, dostávala jste přiděly na všechno, ale mohla jste si nakoupit za mnohem dražší ceny na volném trhu. Třeba cigarety, já jsem dost kouřila, a cigarety, co stály, já nevím, dostávalo se asi deset cigaret na týden, to jste dostala za cenu, já nevím, pětikoruny, ani ne, Lípy stály korunu dvacet, desítka, ale na volném trhu jste si mohla jednu koupit za deset korun. Za víc, než stála krabička. A nekuřáci to měli dobrý, poač taky dostávali přiděl na cigarety a měnili to zase za lístky na máslo nebo na maso, bonbony jste dostala na osobu deset deka tvrdých bonbonů a deset deka čokoládových, pak jste dostala na měsíc... na týden... nechci lhát... na měsíc půl kila... nevím, berte to orientačně. Ale já jsem to dělala vždycky tak, oni byly takhle ty lístky sto gramů, padesát gramů ty ústřížky, tak jsem vždycky ustříhla jeden ten sto gramovej ústřížek a šla s ním k řezníkovi, nikdy jsem nešla pro půl kila... na týden to bylo půl kila, nikdy jsem nešla tedy pro celý půl kilo, vzala jsem ten ústřížek stogramovej a říkám: já mám jenom tady ten jeden ústřížek, dejte mi jednu kotletku...“ vždycky to bylo víc než sto gramů, protože to by si uříznul ruku, jo, no a obešla jsem pět řezníků a měla jsem kilo masa místo půl kila. Něco bylo na polovinu lístku, třeba ty vnitřnosti, všechno bylo velmi levný, bylo všechno, pro děti jste dostávala jedny boty letní a jedny zimní na rok, pak byly šatenky, to jste si mohla koupit vlnu nebo látku nebo nějaký kus oděvu, to jste musela víc přemýšlet, co se vám víc vyplatí.

Sledujeme-li životní osud této dámy, pocházející z bohaté středostavovské pražské rodiny, vidíme, že v poválečné době se sociální situace této rodiny mění. Otec, hudební skladatel, podlehl těžké nemoci a jeho vydavatelství převzal bratr informátorky. Situace rodiny se nicméně nezhoršila natolik, aby do zaměstnání musela nastoupit i její matka. Avšak poválečné hospodářské problémy se špatným zásobováním a nedostatkem ošacení zasáhly i tuto rodinu, která vzhledem ke svému prvorepublikovému společenskému statusu sociálně klesla.

Celkově lze říci, že v poválečné době se pozvolna začíná měnit sociální postavení informátorek. Je patrné, že středostavovské rodiny, které byly před válkou zvyklé na určitý komfort, si ho nyní vzhledem k nedostatkovému hospodářství nemohou v plné míře dovolit. Nejvíce si tyto ženy stěžovaly na nedostatkové zboží. Hospodářská situace je nutila se uskrovnit a více šetřit, protože musely vyjít s přidělem potravin a oblečení, který byl minimální. Ty rodiny, které se před válkou

⁵⁰ V případě informátorek „J“ a „O“.

⁵¹ V případě informátorek „A“, „D“, „K“, „O“.

⁵² V případě informátorek „B“, „N“.

řadily mezi vyšší středostavovské rodiny, neměly se špatnou hospodářskou situací v bezprostředně poválečné době přílišné problémy a jejich životní standard se příliš nezhoršil, neboť tyto ženy měly finance a tak si mohly dovolit kupovat na černém trhu.

Přes tyto problémy však téměř všechny informátorky hodnotí období 1945 – 1948 pozitivně a nejvíce oceňují svobodu a mír. Zdá se, že dlouhé válečné období je naučilo skromnosti a zřejmě proto radost z osvobození převyšuje nad negativními rysy této doby. Poválečná doba znamenala pro informátorky tedy období, kdy se musely vypořádat s obtížnou hospodářskou situací, musely zvládat své zaměstnání a rodinu a pro některé z nich představovala dobu zvyšování vzdělanostní úrovně.

3.3 Poválečné období 1945 – 1948 pohledem historiografie

Odborná literatura charakterizuje vývoj v Československu v poválečném období let 1945-1948 především jako dobu „zotavování se“ z hospodářské krize 30. let, z mnichovského traumatu a z tragické zkušenosti Druhé světové války. Proto se po skončení války dalo očekávat, že společnost bude směřovat „doleva“. Společnost se potýkala s vysokou nezaměstnaností, s bídou a volala po celkovém zlepšení sociální zabezpečení občanů.⁵³ V poválečném období i nadále trvalo zásobování na příděl. Vedle trhu s vázanými cenami fungoval i černý trh, jehož ceny byly mnohonásobně vyšší a proto byl pro velkou část obyvatelstva nedostupný.

Hospodářská situace a kroky, které podnikl stát při obnově zbláčené země, ovlivnily společenské změny, které se týkaly především velkých podnikatelů, protože právě je postihlo znárodnění a měnová reforma.⁵⁴ Pozemková reforma se týkala především konfiskace německé, maďarské a kolaborantské půdy v pohraničí.⁵⁵

⁵³ KALINOVÁ, 2004, s. 13.

⁵⁴ Vláda rozhodla majetek Němců, zrádců a kolaborantů znárodnit bez náhrady a ostatní za náhradu. Dekrety o znárodnění č. 100-103/1945 Sb. byly podepsány prezidentem Benešem 24.10.1945. Znárodnění se týkalo všech akciových bank, soukromých pojišťoven, klíčového průmyslu a dolů a ostatních závodů s více než 500 zaměstnanci. Celkově bylo znárodněno 2100 podniků s 61% zaměstnanců v průmyslu a se 75% podílem na průmyslové výrobě. Výsledkem znárodnění byl ekonomicky silný a ucelený zestátněný sektor, který měl sehrát rozhodující úlohu při obnově a budování poválečného hospodářství. Na druhou stranu byl vnímán jako omezování ekonomické soutěže a omezování soukromého podnikání. In: *Kronika českých zemí*, 1999, str. 733. Dekretem prezidenta republiky z 19.10.1945 č. 91/1945 Sb. O obnovení československé měny se od 1. listopadu zaváděla nová československá koruna (Kčs) čímž byla zahájena měnová reforma v ČSR. Jedním z cílů této reformy bylo odstranit dosavadní chaos v platidlech (platilo se předválečnými korunami, protektorátními i slovenskými korunami) a přispět tak k vytvoření jednotného hospodářského prostoru. Všechny papírové peníze byly prohlášeny za neplatné, staženy na tzv.

První demokratické poválečné volby se konaly 26. května 1946 a vítězně z nich vyšla komunistická strana, která získala 40,17% hlasů voličů.⁵⁶ Koncem roku 1945 již byla provedena rozhodující část znárodnění a první etapa pozemkové reformy a dílčí kroky v oblasti sociální politiky, to znamená, že v krátké době jednoho roku se dramaticky změnilo složení obyvatelstva a politická orientace se vykrystalizovala.⁵⁷ Komunistická strana hlásala příslib zlepšení materiálního postavení dělnické vrstvě, která měla vidinu získat možnost sociálního vzestupu s nadějami na další zlepšování svého materiálního postavení. Lidé se chtěli zbavit strachu, utrpení a strádání, které prožili ve válečné době a komunistická strana vyjadřovala to, co dělnictvo chtělo slyšet – jak snadno je možné život lidí změnit.

V porovnání s výpověďmi informátorek je patrné, že ženy tuto dobu nevzpomínají skrze zásahy vlády do života občanů v podobě znárodnění, pozemkové reformy či konfiskace. Z politických kroků tehdejší vlády se v jejich paměti objevuje pouze reflexe květnových parlamentních voleb. Proto jsem došla k závěru, že informatorky reflektovaly toto období prizmatem svého osobního života a velkou pozitivní změnou pro ně byla znovunabytá svoboda.

3.4 Vzpomínky na komunistický převrat: únor 1948

Komunistický převrat, který vyvrcholil 25. února 1948, reflektovalo deset z patnácti informátorek jako zlomovou událost, kterou zpětně hodnotily negativně. Necelé tři roky obnovy a rozvoje válkou zničeného státu, do kterého se dle slov informátorek československý národ pustil s nadšením, pro ně náhle skončily. Pro osm z těchto deseti žen to byla zcela nečekaná událost, a to nejspíš proto, že se v tu dobu nezajímaly příliš o politiku, užívaly si nabytých možností zábavy, studia, svobodného projevu a celkově uvolněné doby. Dvě z nich uvedly, že byly příliš

vázané vklady, z nichž každý občan obdržel jen 500 Kčs. Tyto vklady zůstaly zablokovány až do roku 1953, kdy byly při další měnové reformě nenávratně zrušeny. Došlo také ke zvýšení mezd a platů na trojnásobek z roku 1939. In: Tamt., s. 733 a s.765.

⁵⁵ Dekrety prezidenta republiky č. 12/1945 Sb.o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů zrádců a nepřátel českého a slovenského národa z 21.6.1945 a 28/1945 Sb. o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu z 20.7.1945, vytvářely právní základnu zemědělského osidlování na konfiskovaných pozemcích (zejména v pohraničí), tedy pozemkové reformy. In: Tamt. s. 727.

⁵⁶ Na druhém místě se umístila Čs. strana národně socialistická s 23,66% hlasů a třetí místo obsadila Čs. strana lidová s 20,24% hlasů. In: Tamt. s. 737.

⁵⁷ KALINOVÁ, 2004, s. 86.

mladé⁵⁸, a přestože měly tehdy určité povědomí toho, že se něco ve společnosti děje, příliš nevěděly co a nedokázaly to tehdy nějak pochopit. Dvě ženy pak vyprávěly, že již něco tušily, nicméně nedokázaly si představit, co se bude dít.

Druhou skupinu informátorek reflektujících únor 1948 tvoří zbylých pět informátorek, pro které únor 1948 zlomovým okamžikem nebyl. Čtyři z těchto žen vyprávěly o svém vlastním životě a o celospolečenské dění se příliš nezajímaly. Jedná se o informátorky, které žily svým rodinným životem, nesledovaly politické dění a ani jím nebyly ovlivněné. Neměly žádný majetek, proto si nevšímalý žádných náznaků perzekuce. Poslední, patnáctá informátorka, je narozdíl od ostatních informátorek poměrně netypická v tom, že se od svých 16 let aktivně věnovala politické činnosti v KSČ. Pro ni byl únor 1948 vítanou událostí.

Ukazuje se tedy, že nejčastěji se na únorový převrat 1948 mezi informátorkami vzpomínalo jako na zcela nečekanou událost s nepředstavitelnými následky a s tušením negativních změn. Z osmi informátorek, které takto svůj pocit ohodnotily, cituji vzpomínku informátorky „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která v tu dobu v Praze studovala vysokou školu:

... když přišel osmačtyřicátý rok, tak to jsem teda ještě byli na té Karlově univerzitě, ale my, co jsme se nezajímali o politiku, věděli jsme, že existuje nějaký svaz mládeže, jenomže nás to nezajímalo. Když přišel osmačtyřicátý rok, tak jsme na to koukali teda s úplně vykulenýma očima. ... My jsme vůbec neměli tušení, že ten rok čtyřicet osm přijde. Že jsme věděli, že existuje svaz mládeže, ale nás to vůbec nezajímalo. My jsme prostě byli v takové poválečné euforii a tohle to jsme nevnímali a ten únor osmačtyřicet přišel jako rána z nebes.

Zdá se tedy, že některé informátorky byly v zajetí nadšení z konce války a věřily v obnovu státu a společnosti, takže si ani „nestihly“ všimnout, že se schylovalo ke komunistickému převratu.

Reflexi o událostech z 25. února 1948, kdy prezident Edvard Beneš přijal demisi nekomunistických ministrů a souhlasil s návrhem na doplnění vlády komunisty, podávají dvě informátorky. Informátorka „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) hodnotí tehdejší události takto:

⁵⁸ Na začátku roku 1948 byly informátorky ve věku 15 a 16 let.

Ona to byla chyba obou vlád. On Beneš byl celkem dost taky... to byla taková habaďura z obou stran. Oni si všichni mysleli, že jako maj pravdu a všichni prostě chtěli urvat co nejvíc. Ty čtyři naše strany, ti lidovci, národní socialisti... víte, že já už nevím, co to bylo za strany? Lidovci, národní socialisti, sociální demokracie a agrárníci. Tak oni si mysleli, že ty komunisty převálcují jen tak, jenomže oni byli tak silní, oni chtěli ti naši ministři podat demisi a mysleli si, že to neprojde, a on ji Beneš přijal! A tím právě Gottwald získal tu vedoucí pozici ve státě, protože oni byli přesvědčení, že se leknou a že budou říkat „prosím vás, ne, ne, ne, jen zůstaňte“, ale ono to tak nebylo, to jako nebylo dobrý... Ale já jsem takovej apolitickej člověk, my jsme se doma prostě nikdy o politice nebavili a my jsme prostě jako se toho dost stranili.

Ukazuje se tedy, že tyto ženy měly určité povědomí o tehdejším politickém dění v únoru 1948, byť přiznávají, že je tyto události zastihly dost nečekaně.

Specifický prožitek poválečné doby, který se vzhledem k ostatním informátorkám dosti liší, je prožitek informátorky „G“ (nar. 1929 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která po ukončení války ve svých šestnácti letech vstoupila do KSC a začala se věnovat mládežnické organizaci.

Víte, po válce jsem se velice vášnivě jako mladá holka, bylo mi šestnáct let, když skončila válka v roce 1945, tak jsem se věnovala práci v mládežnické organizaci, pracovala jsem v mládežnickém hnutí, pak jsem dělala tajemníka mládeže na krajském národním výboru, jako tajemník pro svazáckou organizaci a pionýrskou organizaci, já jsem se hodně věnovala, abych řekla, politické činnosti... No právě, abych řekla, víte ono to dneska, pro vás je to třeba..., nemyslím pro vás osobně, ale pro tu dnešní generaci je to dost nepochopitelné, že někdo mohl tak intenzivně žít politickou prací, jenže já jsem zažila válku, když válka skončila, bylo mi šestnáct, myslela jsem si, že prostě svět je třeba předělat, aby už války nikdy nebyly, a ty koncentráky a to všechno. A myslela jsem si, velice naivně, že tedy je to na té generaci těch mých vrstevníků, eventuálně těch starších, čili já jsem ve svých šestnácti letech vstoupila do komunistické strany a tam jsem také intenzivně pracovala a ve svazu mládeže, v domnění, že prostě ten svět se dá předělat..., on se nedá předělat... Víte, já si myslím, že nejsem jako taková typická..., ne že bych se odlišovala od děvčat nebo žen mého tehdy věku nebo to, dneska je to úplně už jedno, ale já jsem se věnovala moc politické práci. Takže já jsem pracovala, ještě když jsem chodila do školy do gymnázia, tak jsem už dělala tady na obvodech funkci tajemníka ve..., tajemnice ve svazu mládeže.

Zatímco další informátorky, které byly na konci války ve stejném věku, měly jiné zájmy, politika je příliš nezajímala a politických změn po únoru 1948 si všimaly velice pozvolna a jejich důsledky si uvědomovaly i s několikaletým zpožděním, tato informátorka vítězství KSC v květnových volbách s nadšením vítala a, jak sama říká, „naivně“ věřila v ideu poválečné obnovy Československa, kterou KSC nabízela.

3.5 Komunistický převrat pohledem historiografie

Odborná literatura uvádí, že počátkem roku 1948 se v Československu stupňovalo politické napětí. Nekomunistická opozice projevovala svůj odpor ke komunistickým požadavkům a záměrům a kritizovala hlavně poměry v Bezpečnosti a rozsah její pravomoci, především pak případy zneužívání bezpečnostních složek ve prospěch KSČ. Krize vyvrcholila demisí nekomunistických poslanců a jejím přijetím prezidentem Benešem 25. února 1948 a jmenováním nové vlády s komunistickou většinou. Tak došlo v Československu k nastolení komunistického monopolu a přechodu do sovětského bloku. Komunistům se podařilo získat podporu velké části obyvatel a především vyvolat dojem, že většina společnosti výsledek politického konfliktu přijímá. Tak došlo ke zničení demokratických principů ve prospěch totalitní komunistické moci.⁵⁹

Vidíme, že ve vzpomínkách informátorek se okolnosti, jež směřovaly k legálnímu politickému převratu s následkem vzniku totalitního státu a popření všech demokratických principů budovaných za První republiky, vůbec neobjevují. Snad jediné kromě vzpomínky na řešení tehdejší situace prezidentem Benešem, na které je pohlíženo kriticky, ve vzpomínkách nenajdeme zmínku o politické krizi. Naopak, ve vzpomínkách převažuje naprostý šok a nepřipravenost na „náhlou“ změnu moci k totalitnímu systému vlády. Přestože tedy historiografie uvádí, že v tehdejší společnosti byly patrné určité indicie vedoucí k důmyslné přípravě KSČ na legální politický převrat, ve vzpomínkách informátorek se to vůbec neukazuje.

⁵⁹ Podrobný průběh komunistického převratu v Československu v únoru 1948 viz KAPLAN (část 1), 1991, s. 143-153.

4 Konec 40. let a 50. léta 20. století: události po převratu a následné společenské změny

Období konce 40. let a 50. let 20. století znamenalo pro všech patnáct informátorek dobu jejich aktivního věku, dobu, kdy chodily do zaměstnání, zakládaly své vlastní rodiny a vychovávaly malé děti. Všech patnáct informátorek toto období již prožívalo v Praze. Jejich prožitek byl zásadně ovlivněn tím, zda informátorky a jejich rodiny měly zkušenost s perzekucí či nikoli.

4.1 Vzpomínky na společensko-politické dění konce 40. let a 50. let 20. století

Vzpomínky informátorek na nastolení komunistického režimu v Československu a na s tím související změny ve společnosti se zásadně liší podle toho, z jaké sociální vrstvy informátorky pocházejí a zda ve svém smýšlení byly či zůstávaly apolitické, anebo s komunistickým režimem, někdy i velice aktivně, souhlasily. Jednu skupinu informátorek v mém vzorku představují ženy, které se odmítaly zabývat politickou činností, byly tedy apolitické a komunistický režim je nepronásledoval, protože pro něj nepředstavovaly reálné nebezpečí. Jednalo se o ženy, které se rozhodly být doma s dětmi a po několik let nechodily do zaměstnání, takže nebyly vystavované politickému nátlaku, a o politiku se ani nezajímaly. Druhou skupinou jsou ženy, které kvůli hmotným prostředkům své rodiny prošly perzekucí, která jejich život značně poznamenala, takže přirozeně ke KSČ cítily odpor a KSČ samozřejmě neměla zájem o ně. Třetí skupinu žen tvořily ženy, které chodily do zaměstnání, „podlehly“ nátlaku KSČ a vstoupily do strany, ale své působení v ní se snažily omezovat na nejnужnější úkony. Konečně čtvrtou skupinou jsou ženy, v rámci mého vzorku dvě informátorky, které „dobrovolně“ vstoupily do KSČ a upřímně věřily v komunistické ideály.

Považuji za důležité na tomto místě uvést, že deset z patnácti informátorek během svého života nikdy nevstoupilo do KSČ. Jednalo se samozřejmě o perzekuované informátorky, dále pak o ty informátorky, které byly delší dobu v domácnosti a o politiku se záměrně nezajímaly a svou pozornost věnovaly uzavřenému prostoru vlastní rodiny. Ze zbylých pěti informátorek se stala jedna

informátorka členkou až v 80.letech, zbylé čtyři pak byly členkami KSČ přímo v 50.letech. Jednalo se o dvě informátorky s významnou kariérou, dále o jednu ženu pocházející z velice chudé dělnické rodiny, a o jednu ženu, která až „naivně“, jak sama sebe zpětně ohodnotila, věřila v marxistickou ideologii a snažila „zlepšit svět“. Bylo by nesmírně zajímavé věnovat se pohnutkám, jež tyto ženy dovedly ke členství v KSČ a naopak důvodům proč jiné informátorky členkami nebyly, nicméně toto již přesahuje vymezené téma této práce a proto se tomu již nadále nebudu věnovat.

4.1.1 Perzekuce

Informátorky pocházející z tzv. nevhodných buržoazních živnostenských a rolnických rodin, které byly komunistickou stranou považovány za nepřítel státní, vzpomínají na období konce 40.let a na 50. léta 20. století jako na dobu plnou obtíží, bolesti a tragických důsledků perzekuce jejich rodin. Šest z patnácti informátorek mělo v tomto období bezprostřední zkušenost s perzekucí, přičemž pěti z nich se perzekuce týkala osobně a šestá informátorka ji zažila ve svém okolí. Dvě informátorky byly ze společensky výše postavených pražských rodin, další dvě informátorky pocházely z velkostatkářských rodin a pátá informátorka byla též z venkova a provdala se za drobného živnostníka.

Nejvíce tyto ženy vzpomínají na konfiskaci rodinného majetku. Informátorka „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vyprávěla o situaci svých rodičů, kteří vlastnili dům na Vinohradech a v něm provozovali obchod. Také vzpomínala na násilné vystěhování své sestry ze statku rodiny, do které se přivdala. Ona sama se v roce 1942 přivdala do majetné továrnické rodiny žijící na Smíchově a zažila zabírání jejich majetku. Její vzpomínka je taková:

... pak přišli komunisti a tím nám to všechno takhle spadlo. Samozřejmě protože jsem se vdala do rodiny, která nebyla dosti jako vhodná v té době, tak jsme měli jako dosti velké potíže. oni měli Triolu, to byla tehdy velká fabrika na prádlo, a obchod na Smíchově, což dávalo už podnět k tomu, že už bylo všechno špatně. .. A zabírali majetky, jo. Moji rodiče si mysleli, že budou v penzi živi z domu, který jsme měli na Vinohradech, a že prostě budou mít dost, aby vyžili. Jenomže když jim to všechno sebrali... No bylo to takový postupný, už se to čekalo, protože po těch volbách, který tenkrát byly, tak zvítězili komunisti, to bylo pro nás samozřejmě echo, že nebude nic dobrého. v devětačtyřicátým, když teda nastoupili vládu, tak samozřejmě už bylo vidět, že budou teda zabírat různý ty podniky, což se taky stalo, zabrali Triolu, že jo, no nálada byla strašná. To víš..., a zvláště generace před náma, rodiče, že jo, ty to strašně těžce nesli, protože všechno, co vlastně v životě udělali, tak vlastně bylo v niveč, že jo... My jsme prožili moc už se svým

švagrem, jak vystěhovávali sestru, na takovém žebříňáku jí vezli a směla si vzít jenom nejnütnější věci a měla jít dělat někam na nějakým statku, někde v Lovosicích. Ale my jsme jí tam nenechali, rodiče si jí vzali domů, že jo, a museli jsme zase doktory... to byly takový doby, zase chodit po známých doktorech, aby jí uznali, že je blázen, že není normální, že nemůže tam bejt, takže takhle nějak se to vždycky muselo obejít.

Zabírání statků a následné zakládání družstev z těchto původně soukromých majetků zažila informátorka „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny střední vrstvy, střední škola bez maturity). Na padesátá léta vzpomíná jako na nejhorší období svého života. Její rodina byla nucena se ze svého statku vystěhovat. Její tatínek se s tím nemohl smířit, nervově tuto událost neunesl a dva roky na to zemřel.

...když jsem se vdala (1949), tak to začaly nejhorší léta, nejhorší úplně, co jsme mohli zažít. Tatínek dostal strašně veliký dodávky, nemohl už to splňovat, nejdřív to kupoval za ty peníze, co dostal, pak když mu už ani nevycházely peníze. Já když jsem tam přijela, tak už neměli ani na pivo, to jsem chtěla tatínkovi dojit, to měli jen pár korun, tak jsem tam zajela na okres do Lovosic a říkala jsem, že nedostává žádný peníze za nic a že nemůžou takhle žít a oni mi řekli, že ty sedláky postupně zavírají, který nesplňují a tím se zakládá družstvo. To byl začátek družstva ve vesnicích. Ve čtyřicátém devátém, kdy já jsem se vdávala, to už bylo zlý, to už tatínek teda těžko dodával, to už byly velký starosti, už to těžko táhl všechno, no a potom se to horšilo všechno a až v tom asi dvaapadesátém oni už tam zavírali ty sedláky postupně, už od nás ze vsi byli zavření dva ve vězení. Anebo je vystěhovali, když měli víc hektarů, někam na Moravu. Tím se založilo družstvo, poněvadž to zůstalo stát a to bylo základ družstva to jejich hospodářství. No tak jsme věděli, že nás to čeká taky, tak jsme měli strach, aby tatínek nebyl v tom vězení. Tak vám musím říct, že u nás předseda výboru ve vesnici byl komunista a byl to tatínkův spolužák a hrozně hodnej člověk a on vlastně tatínkovi pomohl, že ho vystěhoval. Dostali jsme příkaz, tatínek dostal příkaz, že se musí vystěhovat, opustit jako hospodářství. ... No pomohlo mu to, jinak by ho určitě zavřeli. On byl první na řadě, my jsme měli největší hospodářství u nás v tý vesnici, takže vlastně jsem musela bejt mu vděčná, že ho..., jenomže my jsme museli honem narychlo shánět kam vystěhovat, že jo. Takže jak maminka byla z tý vesnice, tak tam náhodou neprotestovali a tatínek se tam směl přistěhovat. Maminky tam hospodařila sestra, ona zůstala svobodná a s dědečkem tam hospodařili a jak si babička postavila ten vejminěk, až bude na vejminíku, čehož se nedožila, tak ten vejminěk ten byl prázdněj a naši se tam nastěhovali a bydleli tam. Tatínek jezdil se sestrou do Fruty, sestra tam vařila povidla a tatínek je jako závozník se šoférem rozvážel po vesnicích, ty kbelíky tahal a to. Jenomže on to nesl tak těžko, že se musel rozloučit s koňma a teď jeli přes naší vesnici a naše koně tam byli uvázaný v parku u stromu, a náš tatínek byl z toho úplně zoufalej a nesměl se tam ani zastavit a doma úplně brečel, ... on si tak všechno bral zoufale, a teď ty koně, že jo, oni byli ještě mladý, u nás narozený a pak vychovaný, a pak se dozvěděl, že už je dali na jatka. On to všecko tak hrozně nes on byl úplně s nervama hotov a začal stonat se střevama, s tlustým střevem... Nebylo to lehký, to je fakt, ale ty padesátý léta, když se naši stěhovali, to bylo nejhorší, protože jsme to v noci sbalili to nejnütnější, my jsme tam všechno nechali, o všechno jsme přišli, stroje, dobytek, všechno prostě, celý hospodářství tam zůstalo, do družstva. A to založili družstvo u nás, to byl začátek družstva, to naše hospodářství byl základ, tím to jako dokázali, že se to uvolnilo, že se tatínek musel vystěhovat a bylo založený družstvo.

Stěhoval se tam v prosinci v dvaapadesátém a umřel v pětapadesátém v dubnu. Dva a čtvrt roku přežil, pak umřel. Ale řeknu vám, že z tý Fruty, ty dělníci, přijeli

nákladákem mu na pohřeb, my jsme měli hrob u nás, přijeli všichni, říkali mu tam, oni tam měli takovou hezkou řeč, oni mu říkali táto, a mezi sebou sebrali tolik peněz mamince na ten pohřeb, tak jsme si říkali, jak on tam mohl být šťastnej, spokojenej, oni ho tam měli rádi, ale ne, on byl zoufalej, on byl nešťastnej, on nemohl žít prostě, no.

Vedle likvidace soukromého sektoru národního hospodářství začal komunistický režim také s likvidací soukromého řemesla. Informátorka „K“ (nar. 1919 v Dašicích u Pardubic, pochází ze zemědělské rodiny nižší střední vrstvy, základní vzdělání) vypráví o tom, jak její manžel, drobný řemeslník, přišel o svou kožešnickou dílnu, s jejímž vybudováním mu pomohl svaz kožešníků, neboť byl kvůli válečnému zranění v invalidním důchodu:

Manžel měl živnost, měl krám tady na Bělohorský, měl kožešnictví, protože nikde nemohl dostat práci a měl jenom... dostával ten důchod na tu nohu. A ono toho moc nebylo, tak chodil..., tak svaz kožešníků se o to postaral, aby mu dali ten krám. On neměl ale zase peníze na zboží. No tak kožešníci se zase dali dohromady a dali mu nějaký věci do prodeje, aby jako do začátku měl něco. Tak to bylo dobrý. Pak se zaved, šlo mu to pěkně, měl u sebe, jeho sestru si vzal, ta byla kožešnická švadlena, tak mu pomáhala, a pak ještě nějakého kamaráda, no tak hezky se mu vedlo. Ale přišli komunisti a všechno mu sebrali.

Zprostředkovanou zkušenost se zabíráním soukromého majetku velkých živnostníků má informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou), která se s lidmi, kteří vlastnili velké podniky, osobně znala ze svého zaměstnání.

Ne, mě se to nijak nedotklo. My jsme žádný podnik neměli, prostě žádnou živnost nic podobného, tak to se dotklo více méně živnostníků a tak podobně... Začalo to zestátněním, začlo to tím, že spousta lidí přišla o své podniky, že jsem poznala třeba pana Petrofa, který vlastně také přišel o svůj podnik. Piana Petrof, to je přeci velice známá značka. Takže to byli lidé, kteří vlastně přišli o své podniky. Firma Kavalír, to byly..., to jsem všechny tyto lidi znala, v tom svém prvním zaměstnání, ten skončil, to byly myslím sklárny, Sázavské sklárny, Kroupa čokoládovny, Majer nábytek, nábytkové firmy, takže všichni tito lidé přišli vlastně o své podniky a dostali se do tak..., pracovali jako nákupčí v různých podnicích a tak podobně.

V rámci zpřehlednění okolností a legislativních kroků perzekuce zemědělců a zakládání JZD, které postihlo řadu informátorek a jejich rodin, uvádím na tomto místě podrobnosti perzekuce a zejména počet jejích obětí, jak o tom hovoří odborná historiografická literatura. Likvidace soukromé zemědělské výroby a vytvoření Jednotné zemědělské výroby (JZD) bylo výsledkem pozemkové reformy⁶⁰ a kolektivizačního procesu a znamenala velké změny vlastnických vztahů na vesnici.

⁶⁰ Jednalo se o vyvlastnění půdy soukromých hospodářů nad 50ha podle zákona z 21. března 1948. Tamt., s. 117.

První vlna zakládání JZD začala v roce 1949 přijetím zákona o jednotném zemědělském družstvu 23. února.⁶¹ S cílem zamezit soukromé hospodaření rolníků a statkářů nuceným vstupem do JZD a účastí na společném obdělávání půdy a společné živočišné výrobě se komunistická moc uchýlila k nejrůznějším nátlakovým prostředkům, z nichž nejčastějším byl třídní rozpis povinných dodávek státu. Pro mnohé hospodáře byly tyto dodávky tak vysoké, že nebyli schopni je plnit, takže po následných prohlídkách a kontrolách docházelo ještě k peněžitým trestům, zabírání majetku, vystěhování a věznění. Odborná literatura uvádí, že již v roce 1949 bylo potrestáno 50 248 rolníků⁶² a do května 1953 bylo vystěhováno 1077 rodin⁶³.

4.1.2 Politické procesy

Další velice silnou vzpomínkou na společensko-politické události 50. let jsou veřejně vedené politické procesy, které se objevují ve vzpomínce deseti z patnácti informátorek, které zároveň uvádějí, že si byly vědomy jejich vykonstruovanosti. Čtyři informátorky pak uvádějí, že o nich nevěděly a jedna informátorka připouští, že ve správnost rozsudků tehdy věřila. O tom, jak nedůvěryhodně na ni působily veřejně vedené politické procesy, hovořila informátorka „N“ (nar. 1932 v Brandýse nad Labem, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, vysokoškolské vzdělání):

Když byl proces ze Slánským, tak to vysílali v rádiu. Pravděpodobně to byl Slánský. A já jsem měla mateřskou. Proto si to tak pamatuju. A já jsem u toho rádia seděla a říkala jsem si „to není možný, to není normální proces, něco se tam děje“. Ty lidi se přiznávali tak bezbarvě „a já jsem byl agent imperialismu“. To přece nemůže žádný viník říkat takhle, musí to jinak formulovat, když se cítí vinen.

Dvě informátorky v této souvislosti vzpomínají dokonce na podpisové akce v různých podnicích, ve kterých členové KSČ museli vyjádřit souhlas s krutými rozsudky „velezrádců“. Informátorka „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vyprávěla o novinovém článku uvádějícím jména herců Národního divadla, kteří svým podpisem souhlasili s politickými procesy.

Informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vzpomínala na podpisové akce takto:

⁶¹ Tamt., s. 117.

⁶² Tamt., s. 79.

⁶³ Tamt., s. 80.

... dělaly se třeba akce, podpisové akce, v různých podnicích, které měly směřovat k souhlasu s její (Milada Horáková) prostě likvidací a tak podobně, tak na to si velmi dobře pamatují. A pamatují se i na lidi, kteří se prostě pod tyto akce podpisovali, což bylo hrůzné, že se něco podobného mohlo vůbec stát... Byli to kariéristi, v první řadě, a byli zmanipulováni, prostě byli skutečně..., byli zase lidé, kteří je dokázali přesvědčit, že tito lidé dělali něco špatného, něco protistátního, což byl hrozný nesmysl, že ano.

O velké síle tehdejší propagandy hovořila informátorka „H“ (nar. 1931 ve Velkém Meziříčí, pochází z nižší střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která také vyprávěla o tom, jak se děti obžalovaných zřekly svých rodičů:

Ty politický procesy, to byly hrůzy... ale já jsem to prostě v podstatě nevěděla, pokud to bylo v novinách, tak já jsem tomu prostě věřila, že oni za to můžou. A my jsme měli na škole kluka v ročníku, já už si teď nevzpomenu jak on se jmenoval, za chvíli bych vám to možná řekla, jeho tatínka odsoudili k smrti tedy v těch politických procesech a on se toho otce zřekl, a já jsem s tím souhlasila... to jsem si řekla, že teda když ten fotr, on teda dělal v nějakým zahraničním obchodě, když mu na to přišli, no tak já se nedivím, že ten kluk se za něj styděl. To já nevím, za jakých..., jak byste děvčata teda reagovaly, prostě když ten kluk, kterej tatínka znal a tohle udělal, no tak já jsem si myslela, že tak to musí bejt, že je to takhle... ne, že bych souhlasila s trestem smrti, to vůbec ne v těch případech, to vůbec ne.

O vědomí vykonstruovanosti politický procesů vedených v 50. letech a o vlivu propagandy hovořila také informátorka „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou):

.. padesátý rok, to byly ty různé popravky, že jo... toho byly plné noviny. Ta Horáková, prostě to jsi slyšela každý den v rádiu, to bylo vidět na tom..., no vidět to nebylo, ale to jsme věděli, že je to vykonstruovaný, protože ona se ničím neprovinila...

Politické procesy 50. let citlivě vnímaly zejména ženy, které byly samy v komunistickém režimem pronásledované. Slabší povědomí o politických procesech měly ženy, které byly apolitické a režim je nepronásledoval. Mezi tyto ženy, které byly více uzavřené do vlastních rodin a tyto zážitky nejspíš podvědomě vytěšňovaly, patřila také informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která vzpomínala takto:

O těch procesech se mluvilo, no byla to hrůza, ale to člověk se cítil strašně bezmocnej a bylo to vlastně takový pokračování, jako když přišli Němci. To byl jako válečný stav. Ale to jsme museli nějakým způsobem přežít. Ani já ani v mém okolí nebyli nikdy žádní hrdinové, kteří by nějak proti tomu zlu byli schopni bojovat, takže nic, a snažili jsme se nějak přežít... Já vám říkám, že my jsme se prostě snažili přežít. Prostě jsem se snažila si dát klapky na uši klapky na oči. No prostě proti tomu nebyla žádná jiná obrana. Jak vám říkám, srab. Žádný odboj, nic takovýho, i kdyby to člověk rád dělal. Ale měla jsem děti, rodinu, prostě obyčejnej člověk.

Odišně vzpomínala na politické procesy 50. let informátorka „L“ (nar. 1930 v okolí Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity), která o nich prý vůbec nevěděla a poprvé o nich slyšela až po roce 1989, kdy byly odhalovány komunistické zločiny, a proto sama nemůže potvrdit (ale ani vyvrátit), že se něco takového skutečně dělo. Na otázku, zda vzpomíná na politické procesy konané v 50. letech, odpověděla:

Ne, vůbec. Ani jsem neměla nějakou možnost se o tom dozvědět nebo prostě vědět o tom. Slyšela jsem o tom daleko později, až teď... Víte, to jsou takový ty otázky, který si člověk zase neumí odpovědět sám, ale zase na druhou stranu je pravda, že někdy se vám... člověk si řekne, že je to ale možný, že to tak někdo dělal. To si člověk třeba řekne, ale o těchle věcech já jsem vůbec..., neměla jsem ani zájem, rozumíte, nevěděla jsem o tom. Nemůžu říct, že bych byla věděla, že se takovej nějaký proces stal. Nemůžu to potvrdit, ale nemůžu to teda ani zapřít nebo prostě nepotvrdit... Víte, já jsem se s tím skutečně nesetkala. Ne, ani s jediným případem ze svého okolí jsem se nesetkala, opravdu ne. V té době, mě se nic špatného nedělo ... já jsem neměla ani ten pocit, že se něco děje, něco, nějaké bezpráví někomu, ale ani ze svého okolí nemůžu potvrdit něco takovýho. No, víte, když to slyším, když tu negaci slyším, tak tím, že jsem sama žádnou takovou negaci kolem sebe neviděla, ani jsem o ní nevěděla, nebo prostě nebyla informovaná o tom, že by se to stalo, tak máte důvod si myslet, že nemuselo bejt všechno tak, jak se to dnes podává...

I na tomto místě si dovolím uvést okolnosti průběhu politických procesů, jak o nich hovoří odborná historiografická literatura. Politické procesy byly započaty již v roce 1948 a trvaly přes pět let. Přesný počet procesů ani jejich obětí není znám. Základem politických procesů byly rozsudky za trestné činy podle Zákona na ochranu republiky č. 31/1948 a první hlavy zvláštní části trestního zákona č.86/1950. Většinu rozsudků vynesl Státní soud, který od 1.10.1948 do 1.ledna 1953 odsoudil 27 000 osob⁶⁴. Historik Karel Kaplan ve své publikaci došel k závěru, že během let 1948 - 1954 bylo na základě tohoto zákona odsouzeno kolem 40 – 45 000 občanů, vyneseno bylo 232 trestů smrti, z toho bylo vykonáno 178 trestů smrti. Celkový počet obětí politických procesů pak autor uvádí 220 – 230 000 osob.⁶⁵

Během krátké doby po převzetí moci si státní komunistická moc vybudovala tzv. mechanismus na výrobu politických procesů, ve kterém pracovali politické orgány, útvar Bezpečnosti a justice. Docházelo tak k organizovaným provokacím, k brutálním výslechům, vykonstruovaným obviněním a vynucovaným nepravdivým doznáním. Předem vybrané procesy probíhaly veřejně za podpory široké vrstvy

⁶⁴ Tamt., s. 80.

⁶⁵ Tamt., s. 86.

obyvatelstva, která byla vlivem důmyslné propagandy. Největším politickým procesem byl proces vedený s JUDr. Miladou Horákovou a spol., započatý 31. května 1950⁶⁶. Rozsudky byly vyneseny již po devíti dnech, tedy 8.června 1950 a obsahovaly 4 tresty smrti, čtyři doživotí, 5 rozsudků vězení od 15-20 let.⁶⁷

4.1.3 Hon na buržoazii a na inteligenci

Vedle těchto veřejně známých „velkých“ politických procesů bylo z politických důvodů stíháno a vězněno několik desítek tisíc lidí.⁶⁸ Mezi jinými se jednalo o hospodářské procesy. Vlastní zkušenost se zatýkáním a vězněním mají dvě informátorky. Obě dvě pocházejí z bohatších majetných rodin. Informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání) o pounorových událostech a jejich dopadu na její rodinu a rodinu jejího manžela vypráví:

No a po válce je všechny zavřeli, tetu strejdu, všechno to pozavírali, bratrance, hele to byly opravdu, já jsem zažila takový... to je pro mě strašně smutná éra, a neskončila ani po tom, co jsem si vzala svého muže, tam potom i dědu zavřeli, moje celá rodina byla pozavíraná, protože měli v Prostějově hotel Avion. To je pro mě hrozně smutná doba.

Tatínek pocházel asi ze čtyř dětí, mám dojem. Ale všichni ti bratři byli ve Vídni, takže tam získali takovou nějakou... no, takže ten jeden můj strejda měl fabriku v Rumunsku, šil i pro prince Karla, no ten druhý měl velký hotel Avion v Prostějově... A můj tchán byl zavřenej na Borech, tak to bylo v kolikátým, počkej, tak Jára je v jednapadesátým, byly mu, to Milena ještě nebyla, tak mu byly asi dva roky, tak to bylo v třiapadesátým, a toho dědu z těch Borů pustili... No a dědu zavřeli, protože se prej otelila kráva a že prej měla dvojčata a oni že prej to jedno tele nenahlásili a že ho teda snědli nebo něco. Tak za to byl zavřenej, ale oni nevědí, co to pro toho člověka bylo, já tenkrát jsem s ním jela, to byla u mě ještě moje maminka, to byla živá, tak to byla u mě, ten děda se bál jet sám tím autobusem do toho Samšína, no dovedeš si to představit, jak ten starej člověk, on mě měl rád a já jeho teda strašně taky, já jsem s ním jela, tak to víš, v tom autobusu si ho nikdo nevšímal, každej se s ním bál mluvit, jaká to tam bylo! Taková byla doba! Že se bál, tak jak to bylo za Hitlera, tak to bylo po v padesátých letech. Ano. Ty lidi se báli, že prostě..., aby na ně nepadlo nějaký špatný světlo, že se bavili s kriminálníkem. Tak to jsou věci, který mě dovedly tenkrát hnout opravdu žlučí!

Podobně smutnou zkušenost s vězněním rodinných příslušníků v době 50. let má informátorka „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou), jejíž manžel byl na tři roky poslán do tábora

⁶⁶ O ženských obětech politických procesů, viz POUSTA, In: *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy*, 1996, s. 349-353.

⁶⁷ Celé znění rozsudku procesu s vedením „záškodnického spiknutí proti republice“ viz http://www.totalita.cz/proc/proc_horakovam_04.php.

⁶⁸ Dle údajů Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu bylo z politických důvodů odsouzeno nejméně 240 000 občanů. Viz <http://www.mvcr.cz/policie/udv/popraveni/obeti/index.html>.

nucených prací v Jáchymově a její švagr, původně odsouzený k trestu smrti, byl zavřený ve vězení patnáct let.

Můj první muž se dostal do tábora nucených prací, jako na přeškolení. Byl tam tři roky v těch uranovejch dolech..., 1949-52. U nás to bylo strašně komplikované, protože moje sestra byla vdaná na takovém velkém statku, a tam to dopadlo úplně tragicky, protože švagra zavřeli, ten byl zavřený skoro patnáct let a byl původně odsouzený k smrti, pak postupně k doživotí, a když ho, představ si, že oni ho pustili po dvanácti letech a když byl doma asi půl roku, tak přišlo, že to byl omyl a zavřeli ho znovu...

Z výpovědí informátorek vyplývá, že buržoazní původ znamenal pro řadu z nich velké komplikace. To se projevilo také ve stranických prověrkách v 50. letech, jejichž vyústěním byla ztráta zaměstnání a nucený odchod z kvalifikovaného místa do dělnické profese. O takové, byť zprostředkované (v pěti případech se nejednalo o informátorky samotné, ale o jejich manžely), zkušenosti hovoří šest z patnácti informátorek. Tři informátorky⁶⁹ vyprávěly o svých manželech, kteří byli nuceni své pracovní místo opustit proto, že měli buržoazní původ. Informátorka „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vypráví:

... přišel rok 1952 a to byl ten velkej hon na buržoasii, tchán senzál, to si tenkrát pamatuju, že si představovali senzál, to je Wall Street, tlustej chlap, doutník v puse, jo a tady se mu dividendy ze všech stran, přitom tchán byl normální bankovní úředník, uměl pracovat na burze, že jo... no tak manželův otec, tchán, burzovní senzál, manželova matka nějaký fabriky v Turnově, manželův bratr utekl v pětatřicátým z Pankráce do Německa. A manžela najednou z ničeho nic podnikohospodáři nechali jezdit s volama. Manžel tenkrát dělal v takzvaném SSH, to znamená socialistické statkové hospodářství, vystudoval takzvané metody „chozrachčot“, to byla komunistická metoda, jak efektivně sjednoceně vést ty malý zemědělce a takový. Tak to zaváděl po těch statkách. A tak manžel dostal místo ve Vojenských stavbách a jelikož pak zase přišly prověrky, tak ho zase vyhodili a zase dělal v Prefě a to znamená stříhal na dvoře na mašině dráty, to zase ještě bylo, že je to vojenském podnik, tak ho zase vyhodili a dali ho dělat do Plastimatu, kde dělal s vinylovou pryskyřicí kterou si zanesl plíce a dostal rakovinu plic. V šedesáti letech zemřel.

Manžel informátorky „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) byl propuštěn ze svého zaměstnání ze stejných důvodů. Cituji:

Můj manžel musel ze svého místa odejít. Dělal ekonomického náměstka. Přeložili ho do továrny, protože prostě měl buržoazní původ. Protože jeho otec byl vysokoškolačkem, takže to už se považovalo za něco..., a byl prostě na takovém postavení, které oni považovali za neadekvátní pro něj.

⁶⁹ Informátorky „I“, „P“, „O“.

V jednom případě hovořila informátorka „G“ o tzv. čistce v samotné KSČ, která jejího manžela vyloučila ze svých řad proto, že neodhalil „škůdce“ na ministerstvu zahraničí, kde tehdy pracoval. Všichni čtyři muži museli jít pracovat do tovární výroby.

Čtyři informátorky tedy vyprávěly zprostředkovanou zkušenost svých manželů, Jedna jediná informátorka „A“ měla, stejně jako její manžel, vlastní zkušenost s nuceným zaměstnáním v tovární výrobě, a to opět kvůli svému buržoaznímu původu:

Šla jsem do Radotína, a tam mě nejdřív vzali do takový úctárny, psala jsem na stroji a tenkrát ještě byl těsnopis, ten jsem neměla ráda. Ale po nějaký době se zjistilo, že jsem nevhodná, že nemůžu zastávat takovouhle práci, že musím do výroby. Tak jsem dělala v takový dílně, já jsem nikdy fabriku neviděla, to jsem dělala v Jankovce v Radotíně, dělala jsem vzdušný motory. Dělali jsme na takovým obrovským lisu. To jsme dělaly se švagrovou, protože ona měla stejný potíže, no a dávali nám takový ty hodně hrubý práce... Tak z tohodle důvodu všichni museli dělat něco, co se zdálo týhle tý vrstvě jako jaksi tý tehdejší vrstvě dost dobré pro tyhle lidi. Celkem z toho ty lidi, mužský ne, ty byli celkem dobrý, ale ty ženský měly radost, jak musíme pracovat, že jo. Protože to byla taková doba, já nevím, to asi ty nepochopíš, protože tenkrát lidi přáli těm lidem, kteří se měli dobře, že ti už se měli dlouho dobře, tak ať dělaj ať makaj... A můj muž tehdy dělal ve fabrice v Praze, v Českomoravský.

Tři z těchto pěti žen, jejichž manželové museli pracovat v dělnické profesi, vyjádřily své přesvědčení, že jejich manželové zemřeli předčasně na onemocnění, které způsobil denní kontakt s nebezpečnými látkami, se kterými museli ve svém zaměstnání manipulovat.

Ve vzpomínkách informátorek se také objevuje zmínka o pronásledování inteligence a to ve dvou případech. Informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) o tom vyprávěla:

No tak velice dobře si pamatuju, že vlastně v těch padesátých letech nastalo ono období, kdy prostě inteligence odcházela více méně stavět most, jak se říká „most inteligence“, víte který to je most? To je, no ze Zbraslavi je prostě most, který tehdy stavěla inteligence, prostě inženýři, lidé studování, kteří museli odejít ze svých zaměstnání, protože kádrově nevyhovovali, tak se dostali vlastně do pozice, kdy neměli zaměstnání, pracovali třeba jako údržbáři, museli se prostě requalifikovat jako instalatéri, pracovali jako zedníci a tak podobně, tak to byl jeden z těch nejvíce negativních pohledů na tuto dobu. Jako závozníci...

Podobně vzpomínala také informátorka „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou):

No a v padesátých letech, to všechna intelligence... víš, že tady most intelligence, tam pracovali právníci, inženýři, všechny možný tyhle špičkový lidi, který nikde nechtěli vzít, takže to bylo jako velice špatný.

4.2 Společensko-politické dění po únorovém převratu pohledem historiografie

Základem nového režimu byl komunistický monopol moci. Zakladatelské období komunistického režimu doprovázela masová nezákonnost, která byla podmínkou přechodu od dosavadní demokracie k totalitní vládě komunistické strany. Poúnorové politické, hospodářské a společenské změny narážely jen na ojedinělý projev veřejně projevovaného odporu, neboť představitelé moci trestali odpůrce nového režimu velice tvrdě. Masová propaganda označila za „třídního nepřítele“ každého, kdo jakkoli projevil svůj nesouhlas s marxistickou státní ideologií. Ta pronásledovala příslušníky střední vrstvy - buržoazii, inteligenci a úředníky, a prohlásila je za nepřátele režimu, takže se z nich stali perzekuovaní občané. Cílená likvidace soukromého sektoru - živnostníků a rolníků – měla za následek rozsáhlé přeskupení společenských vrstev. Jak upozorňuje historik Kaplan, tak k rozrušování sociální struktury společnosti docházelo vlivem ekonomických a politických změn již od roku 1945, po únoru však tento proces zintenzivněl.⁷⁰ Sociální struktura společnosti se přetvořila rychle. Po znárodnění majetku buržoazie tato skupina obyvatel jako společenská třída zmizela. Stejně tak zanikla obrovská skupina střední vrstvy obyvatelstva – majetek živnostníků a rolníků byl též vyvlastněn a tato skupina obyvatel byla společensky degradována. Mnohé tyto rodiny se pohybovali na hranici životního minima a to jen díky příjmu zaměstnaných žen. Vzestup životní úrovně naopak nastal mezi dělníky, kteří obdrželi různých sociálních výhod a odstraněním dřívějších sociálních problémů (například nezaměstnanosti) nabyli pocitu jistoty.

Formování mocenského komunistického monopolu vnímali tedy obyvatelé Československa dvěma způsoby. Jedna část obyvatel, zejména původní dělníci

⁷⁰ KAPLAN (část 2), 199, s. 130.

s nižším společenským statutem a příznivci marxistické ideologie, slyšeli na sliby poskytnutí sociálních jistot a doufali ve vybudování prosperující sociálně spravedlivé společnosti. Druhou část obyvatel, příslušníky středních vrstev, čekala perzekuce, zvláště a násilí projevované likvidací soukromého sektoru, kolektivizací zemědělství, udělováním trestů bez řádného soudu, zavíráním do táborů nucených prací, politickými procesy, vězněním a tresty smrti, a komunistický režim pro ně znamenal tragédii.

Ač pro tyto dvě skupiny obyvatel – původní dělnickou vrstvu a příznivce marxistické ideologie na jedné straně a příslušníky perzekuované původní střední vrstvy na straně druhé – znamenal totalitní režim komunistické strany ke konci 40. let a v 50. letech pozitivní či negativní změny jejich životní úrovně, celkově přinesl do života obou vymezených skupin obyvatelstva určité změny. Jednalo se především o problém bytové krize, špatného zásobování a nedostatkového zboží, masového nástupu žen do zaměstnání a s tím souvisejícími potížemi s péčí o děti a se zaopatřením domácnosti, které podle tehdejšího tradičního modelu organizace rodiny spočívaly na ženě.⁷¹ V následující kapitole uvidíme, že tyto potíže se budou také objevovat ve vzpomínkách informátorek.

Je patrné, že masová nezákonnost, na kterou v dnešní době upozorňuje odborná literatura, byla reflektována i ve vzpomínkách mých informátorek, které zmiňovaly ať už svou vlastní zkušenost s likvidací soukromého sektoru anebo zkušenost zprostředkovanou. Ač česká historiografie upozorňuje na rozrušení tehdejší střední vrstvy obyvatelstva, tak informátorky samotné to takto nereflektovaly, nicméně z jednotlivých vzpomínek lze vyvodit závěry, že tomu tak bylo. Potvrdilo se naopak, že KSČ byla vnímána informátorkami dvojím pohledem. Informátorky ze sociálně slabších vrstev „slyšely“ na sliby sociálních jistot, jiné informátorky věřily v ideu rovné společnosti, na druhou stranu většina žen, které postihla perzekuce, zakusily legalizované „bezpráví“.

Jak jsem uvedla v předchozí kapitole věnované vzpomínkám na druhou světovou válku, tak válka znamenala pro rodiny mnohých informátorek citelné zhoršení životní úrovně. Poválečné období 1945 – 1948, jak bylo uvedeno v předchozí části, sice také přineslo určité změny v sociálním rozvrstvení obyvatel, nicméně největší změna nastala po nastolení komunistického monopolu moci, neboť

⁷¹ Jak uvidíme z výpovědí informátorek, ženy se cítily v tehdejší době odpovědné za domácnost a výchovu dětí.

KSČ zamíchala se sociální strukturou společnosti velmi zásadně. Informátorky, které pocházely ze zámožnějších rodin anebo se do nich přivdaly, čekala perzekuce, následná sociální degradace a „přesun“ do dělnické vrstvy, takže se z nich stali „dělníci z trestu“⁷². Informátorky pocházející z chudšího dělnického prostředí prožívaly ve srovnání s předválečnou dobou naopak vzestup své životní úrovně, protože komunistická strana si dělnickou vrstvu vybrala jako pilíř k podpoře své moci. O sociálních změnách a třídních přesunech s uspokojením hovořili ve svých projevech straničtí funkcionáři. Na X. Sjezdu Komunistické strany Československa v roce 1956 zněla provolání jako: *„V důsledku převratných ekonomických změn došlo k velikým sociálním změnám a třídním přesunům. Byla likvidována vykořisťovatelská třída fabrikantů a bankéřů a třída statkářů. Jako třídy přestaly existovat. Zůstaly rozbité zbytky těchto tříd, jimž byla vzata veškerá politická a hospodářská moc. [...] V naší zemi vyrostla a zmohutněla nejprogresivnější síla společnosti, dělnická třída.“*⁷³

Zdá se, že většina žen se obracela do svých rodin a hleděla na to, aby na sebe příliš neupozorňovala, a snažila se vést nenápadný život. Je tedy patrné, že snaha představitelů moci vnutit obyvatelstvu nový způsob života měl omezený úspěch. Velká část občanů se snažila o to, aby se s režimem nedostala do konfliktu a střežila si své soukromí, kde jediné projevovala své názory. Historik Karel Kaplan v této souvislosti hovoří o tzv. „rozdvojeném společenském vědomí“⁷⁴.

4.3 Vzpomínky na postavení ženy v rodině a ve společnosti

Ve vzpomínkách informátorek se vedle hodnocení dobových celospolečenských událostí a jejich dopadu na osobní životy informátorek objevují také vzpomínky na každodenní problémy, které tyto ženy musely v rámci svých vlastních rodin řešit. Uvidíme, jak se s těmito problémy vyrovnávaly a jaká řešení nalézaly.

Jak vyplývá z rozhovorů, tak na rozdíl od prvorepublikové doby, kdy matky informátorek po svatbě či po porodu dítěte zůstávaly ve velké míře v domácnosti a nebyly výdělečně činné, padesátá léta znamenala pro některé z informátorek nástup

⁷² Pojem „dělníci z trestu“ používá Karel Kaplan pro perzekuovanou skupinu kvalifikovaných odborníků, kteří byli z politických důvodů nuceni pracovat v dělnické sféře. In: KAPLAN (část 2), 1991, s. 135.

⁷³ *Protokol X. řádného sjezdu komunistické strany Československa*, 1955, s. 37.

⁷⁴ Tamt., s. 70.

do zaměstnání a problém sladění zaměstnaneckých povinností s povinnostmi v rodině a s péčí o děti. Z osobních zkušeností informátorek vyplývá, že nástup žen do zaměstnání po minimální mateřské dovolené v délce 18 týdnů se týkal devíti z nich. Informátorky uvedly, že v souvislosti s velkou zaměstnaností žen bylo celospolečensky prosazováno, aby ženy svěřily během pracovní doby své děti do péče jeslí popřípadě dětských školek. Jak je ale z výpovědí informátorek patrné, tak ženy navzdory oficiální propagandě, která prosazovala kolektivní socializaci nejmladších dětí, volily namísto jeslí pomoc babiček popřípadě dalších příbuzných.

V rámci vzorku se ukázalo, že ženy nastupovaly do zaměstnání ze tří důvodů. Nejčastějším důvodem se ukázal být problém hmotného zabezpečení rodiny, která potřebovala druhý finanční příjem ženy. Méně častým důvodem byla vnitřní potřeba ženy po sebeuplatnění a třetím důvodem, který se projevil pouze u jediné informátorky, byl tlak společenské propagandy⁷⁵.

Vnitřní touha žen po sebeuplatnění, která je motivovala k návratu do zaměstnání v krátké době po porodu, se ve vzorku projevila u tří informátorek⁷⁶. Jednou z nich je informátorka „H“ (nar. 1931 ve Velkém Meziříčí, pochází z nižší střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), svou profesí novinářka, přiznala, že do práce chtěla nastoupit co nejdříve z vlastní vůle:

Když se mě narodila dcera, tak jsme se dohodli a tchýně se mi o ní starala. Na mateřské dovolené jsem byla tři měsíce..., čtyři..., počkejte, kolik byla... čtyři měsíce. Pak jsem šla hned do práce. Šéf se mě zeptal, jak si to představuju a jak to plánuju. No a já tedy, že jsem měla tu babičku, tak jsem chtěla jít hned do práce. Ale ono to bylo tehdy tak, že byly čtyři měsíce tý dovolený a musel se vzít měsíc předem, to byla povinnost, a pak byly ty tři, to jsem splnila.

4.3.1 Zaměstnání versus hlídání dětí – jesle nebo babička?

Existenční důvody nutily k nástupu do práce ihned po vypršení mateřské dovolené pět informátorek – manželův výdělek na uživení rodiny nestačil. Nicméně všechny ženy, které se, ať už z kariérních či finančních důvodů, rozhodly nastoupit do zaměstnání brzy po porodu dítěte, tedy musely řešit otázku hlídání dítěte. Ačkoli komunistický režim přinesl nárůst veřejných zařízení pečujících o děti pracujících

⁷⁵ Vzhledem k tomu, že tato informátorka po ukončení mateřské dovolené pracovala pouze čtyři týdny a posléze se vrátila domu k dítěti, kde strávila dalších osm let, zařadila jsem ji do skupiny těch informátorek, které namísto zaměstnání volily působení v domácnosti.

⁷⁶ Byly to informátorky „I“, „H“, „B“.

žen⁷⁷ – jeslí a mateřských školek, které měly ženám usnadnit starost o malé děti a tím zvýšit účast žen v pracovním procesu, z výpovědí informátorek je patrné, že těchto služeb využívaly jen minimálně a nerady a problém s hlídáním dětí řešily pomocí babiček a dědečků.

Informátorka „N“ (nar. 1932 v Brandýse nad Labem, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, vysokoškolské vzdělání) si všimla, jak se komunistická ideologie zaměstnat ženu ve společnosti prosazovala. Sama říká, že ona do zaměstnání nastoupila z důvodu nedostatečné finanční situace, a služeb jeslí také, ač nerada, využila:

Já jsem do práce nastupovala po těch osmnácti tejdnech. Musela jsem, nebyly peníze, musela jsem nastoupit do práce. Takže děti byly zpočátku trošku v jeslích, podle toho jaká zrovna byla konstalace v rodině. Takže chvílema jesle, chvílema dědeček s babičkou. A když byla školka, tak jsem je ráno vozila a dědeček pro ně chodil nebo manžel pro ně chodil. To zase bylo na dohodě. Většinou jsem to jako odskákala já, to jako jo. Potom dědeček už byl starej, takže když byly děti ve školkovém věku, tak to jako on s nima rád chodil, oni šli na procházku, povídali si. Takže tu citovou stránku jsem měla zaopatřenou dědečkem... Musím ale říct, že ty jesle pro děti... no, není to dobrý, není to dobrý. Do těch dvou let alespoň by měli zůstat doma. Víte ale ta práce, to bylo u mnoha lidí..., tak za prvé to byla existenční nutnost, u mnoha lidí, a za druhý, jak jsem pozorovala u takový leckterý vrstvy, takových těch lepších funkcionářů, tak víceméně byla povinnost manželky pracovat. Vyšší funkcionáři posílali své manželky pracovat, ne tedy posílovat dělnickou třídu, ale do kanceláře, jako kádruvačku nebo něco takovýho. Ženy šly budovat socialismus, takhle to říkali pusou. Takže ty jesle měly pomoci, aby se ženy uvolnily a mohly v plný páře budovat socialismus... Ale, já nevím, mí známí, když dávali děti do jeslí, tak je k tomu dohnala ekonomická nutnost. Takže nátlak k tomu nebyl. Myslím, že u těch vysokej funkcionářů to byla společenská nutnost, aby mohl říct ve straně, že se mu ženská nevláká doma.

Celkově všechny ženy instituci jeslí zavrhly a charakterizovaly ji jako existenční nutnost těch matek, které chodily do zaměstnání a jinou možnost, kdo by jim dítě pohlídal, neměly. Pouze dvě informátorky⁷⁸ daly své dítě do jeslí, ale jen na krátkou dobu. Všechny se shodly v názoru, že dítě potřebuje být v ranném věku doma s matkou. Svůj názor na jesle vyjádřila informátorka „K“ (nar. 1919 v Dašicích u Pardubic, pochází ze zemědělské rodiny nižší střední vrstvy, základní vzdělání) takto:

Ale no tak já jsem ty děti, co musely chodit do jeslí, lítovala na jednu stranu, protože jsem říkala, a manžel taky říkal „ježišmarja, ty chudáci, oni v zimě, ještě za tmy, oni je museli budít a vozit do tý školky, ono to brečelo, a teď když tam museli bejt celej den a čekat, až si pro ně ta máma přijde, no tak on sám říkal pak manžel

⁷⁷ Jak uvidíme v následující části, která je věnovaná rozdělení rolí v rodině, informátorky považovaly péči o dítě téměř výhradně za svou povinnost a přesto, že byly pracovní vytížené minimálně stejně jako muži, nebo dokonce i víc (jejich povinností byla také péče o domácnost), problém s hlídáním řešily samy, obvykle s pomocí prarodičů.

⁷⁸ Informátorky „N“ a „L“.

„hele, radši to budem dělat tak nějak, abysme s tím vyšli a aby děti, dokavad' nechoděj do školy, tak aby byly doma“.

Jesle tedy představovaly alternativu, jak zajistit péči o dítě v době, kdy ženy byly v zaměstnání. Z výpovědí informátorek však vyplývá, že s výjimkou dvou žen, této alternativy informátorky vůbec nevyužívaly. Druhou možností, kterou tyto ženy volily raději, byla výpomoc rodinných příslušníků – převážně babiček. Celkem jedenáct informátorek uvedlo, že jim s hlídáním dětí pomáhaly hlavně ochotné babičky, popřípadě dědeček či tetička a ve velké míře se podílely na výchově jejich dětí. Informátorka „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) o roli své matky při výchově a starosti o její dvě děti vyprávěla:

No tak babí, my jsme měli doma mojí mámu, to všechno dělala moje máma. Děti mi hlídala, po doktorech s dětma chodila. Já jsem byla v zaměstnání, přišla jsem večer, zeptala jsem se co jedlí, komu je co a pohrála jsem si s nima, dala jsem je spát, vyprala, uklidila, to jsem dělala, ale jako o děti jsem se nemusela starat.. to mi pomáhala máti, strašně, strašně moc. Ta vychovala děti prakticky sama a dobře.

Informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) dokonce vyprávěla, že její rodiče se, vzhledem k její těžké nemoci po porodu prvního dítěte a také kvůli její pracovní vytíženosti, o její dítě až do školního věku starali. Po porodu druhého dítěte se informátorka snažila své zaměstnání a péči o dítě skloubit dohromady s výpomocí paní na hlídání, nicméně ani tento model nefungoval dlouho, až své vytížení v zaměstnání a v domácnosti informátorka fyzicky nezvládla a rozhodla se, že i druhé dítě svěří do péče svých rodičů. Děti u prarodičů trávily pracovní dny a na víkend pak za nimi jejich rodiče jezdili. Když měly děti nastoupit do základní školy, vrátily se zpět ke svým rodičům. Ačkoliv informátorka přiznala, že z její strany to byl „nedobrý způsob výchovy“, péči svých rodičů si nemohla vynachválit a věří, že se jejím dětem dostalo od babičky a dědečka té nejlepší výchovy.

O toho prvního syna, o toho se starala maminka, toho si vzala maminka k sobě, protože já jsem byla těžce nemocná po porodu. A já jsem šla pak rovnou pracovat. U toho druhého děcka to jsem chodila do zaměstnání, měla jsem kmotřičku, byla to starší... stará paní, která prostě nikdy neměla děti, a ta se mi starala o to dítě, takže já jsem prostě ráno udělala snídani, připravila jsem všechno pro dítě, v poledne jsem přiběhla domů, to jsem pracovala na Václavském náměstí ve Světozoru, přiběhla jsem domů, dala jsem jim oběd, vynesla jsem kočárek, ona šla na Mírové náměstí s kočárkem, večer jsem přišla domů, nakoupila jsem, uvařila jsem večeři, vyprala jsem, vyvařila jsem v prádelním hrnci plínky, na valše ve vaničce jsem ty plínky vyprala, v koupelně jsem je usušila, pak jsem prostě

uklízela, zašívala a tak podobně a chodila jsem normálně po půlnoci spát, až se jednou stalo, že mě v zaměstnání našli prostě v bezvědomí na toaletě, takže maminka se ujala prostě i druhého dítěte, protože zjistila, že to s mou mojí kmotříčkou jako prostě nejde. Takže druhé dítě skončilo tady ve Slivenci u maminky... A vídali jsme je jedině v sobotu a v neděli, to jsme je navštěvovali prostě, jezdila sem za dítětem a jinak přes týden jsem dítě vůbec neviděla, protože jsem byla v zaměstnání a celkem dost náročné zaměstnání, takže to ani nebylo možné. Takže ono to bylo, byla to doba, na kterou člověk celkem nijak zvláště rád nevzpomíná. Ono se to dá těžko... Když začali chodit do první třídy, tak jsem si je vzala oba dva... No tak vychovávali je babička a dědeček a musím říct, že je vychovávali velice dobře, to nebylo žádné rozmazlování jak dneska existuje, že opravdu museli prostě pomáhat a, protože právě vlastně ta rodina, můj otec a moje matka, to bylo prostě taková rodina pohodová, velmi milá, prostě úsměvná rodina, takže ty děti vyrůstaly vlastně ve velmi krásném prostředí... Byl to takový... nedobrý způsob výchovy, protože prakticky na ty děti nebyl vůbec čas. Pokud měl člověk náročné zaměstnání, to znamenalo, že přišel pozdě, musel nakoupit, musel uvařit večeři...

Na základě výpovědí informátorek se zdá, že ženy chovaly k instituci jeslí nedůvěru a než aby svěřily své děti do kolektivní péče jeslí, vymýšlely další alternativy, jak skloubit zaměstnání a péči o dítě. Nejčastěji jim v tom byly nápomocní jejich prarodiče.

Některé ženy se rozhodly zlepšit si vzdělání, a tak začaly dálkově studovat vysokou školu. Z šesti informátorek, které mají vysokoškolské vzdělání, jej tři získaly právě prostřednictvím dálkového studia a to v době, kdy současně chodily do zaměstnání a ještě měly malé dítě. I tyto tři ženy přiznávají, že bez pomoci babiček by vysokou školu jistě nedostudovaly. O náročnosti jejich situace, kdy musely pečovat o domácnost, o malé dítě a ještě chodit o zaměstnání, vyprávěla informátorka „G“ (nar. 1929 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která se rozhodla po porodu svého druhého dítěte v roce 1953 pro dálkové studium na pedagogické fakultě. Přiznává, že bez pomoci své matky by studium jistě nedokončila.

...já jsem se příliš o domácnost nestarala, musím se přiznat, protože maminka se vlastně o tu domácnost starala, já jsem odvedla třeba děti do školky, já mám syna, dneska už přes padesát, a dceru, mezi nimi je tři a půl roku rozdíl, takže já jsem odvedla třeba toho chlapce do školky, a moje matka se starala o dceru. Pak, když už jako mohla jít do školky, tak už šla potom ona taky. Protože já jsem vlastně šla brzo po tý mateřský dovolený, jen po tý nejnutnější, jsem šla do práce, protože i když měl muž pak ten invalidní důchod, to víte, moc velkej špás to nebyl... Když se narodila dcera, tak v té době jsem začala studovat dálkově vysokou školu, protože jsem zjistila, že maturita vlastně nic není, že sice je to dobré všeobecné vzdělání středoškolské, ale nic jaksi pro další život to nepřináší... Takže začala dálkově studovat pedagogickou fakultu, češtinu a dějepis. A musím říct že teda se zařatými zuby, protože při dvou dětech jsem vlastně studovala a při zaměstnání po nocích... No musím říct, že za to vděčím své matce, protože maminka vlastně se věnovala mé rodině, starala se o děti, i když potom už..., jako do jeslí jsem nedávala ani

prvorozeného syna ani dceru, ale potom do školky, když už jim byly tři roky, tak chodili do školky a matka přesto, že otec byl tehdy ještě na živu, tak matka vlastně denně docházela a starala se mi o ty děti. Takže vlastně jí vděčím za to, že jsem i mohla vystudovat, protože ono při zaměstnání a dvou dětech to není zas tak jednoduchý, i když se to dá zvládnout, zas taková věda to není, ale není to jednoduchý.

Jednu část vzorku tedy tvoří skupina těchto osmi informátorek, které do zaměstnání nastoupily ihned po ukončení osmnácti týdenní mateřské dovolené. Tyto ženy se musely vyrovnat s pracovním vytížením v zaměstnání i v domácnosti, a některé z nich do toho ještě dálkově studovaly vysokou školu. S odstupem času jim připadá téměř nepochopitelné, jak to všechno dohromady zvládaly.

Druhou část vzorku tvoří skupina zbylých sedmi informátorek, které do zaměstnání nenastoupily, rozvázaly tedy pracovní poměr, a rozhodly se zůstat nějaký čas s dětmi doma. V domácnosti strávily od 4 do 15 let, přičemž jedna z nich zůstala v domácnosti celý život. Čtyři z těchto informátorek uvedly, že do zaměstnání se rozhodly nastoupit až v době, kdy jejich děti měly za sebou ranné dětství, protože jejich prioritou bylo věnovat se dětem v tomto věku osobně. Do zaměstnání tedy nastupovaly až v době, kdy byly jejich v předškolním nebo školním věku, a jako důvod všechny čtyři uvádějí finanční tíseň. Jedna z nich, informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která byla doma s dětmi sedm let, vyprávěla:

Já jsem právě sedm let zůstala doma, ale to nebylo možné, když bylo Helence dva a půl roku, tak to z finančních důvodů nebylo možné, abych zůstala doma. Protože prostě už jsme neměli... Manžel byl asistentem na vysoké škole technické, potom byl docentem, kandidát věd teda, potom docentem, on třeba jel do Německa, jako služebně, a neměl vlastně žádnéj kabát pořádněj. Já jsem neměla vlastně na sebe skoro nic. To, co jsem měla sedm let, že jo, a to bylo po válce, takže moc věcí na sebe, oblečení a tak dále, nebylo, takže nouze mě donutila, abych šla pracovat, ačkoliv Helenka teda nechtěla jít do školky, protože jí bylo dva a třičtvrtě roku, když do té školky šla. Kluk teda chodil jenom půl roku s Helenkou do školky. Hela tam nechtěla bejt, a nejedla, to bylo strašný, ale nedalo se nic dělat... Tehdy mnohé matky nastoupily do zaměstnání mnohem dřív než já. To byla svobodná vůle, a já jsem nechtěla jít, prostě jsem si řekla, že musím bejt s dětma, prostě doma jsem chtěla bejt aspoň do té doby, než děti půjdou aspoň do školy. Ale peníze nebyly, prostě už to opravdu nešlo.

Dvě ze zbylých tří informátorek, které byly doma po porodu s dítětem dál i po vypršení mateřské dovolené, uvedly, že do zaměstnání se rozhodly nastoupit z vlastní vůle a nikoli z finančních důvodů. Situace informátorky „L“ (nar. 1930 v okolí

Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity) je zajímavá v tom, že této ženě pocházející z velice chudých poměrů, pomohl komunistický režim zlepšit si svou sociální pozici a to do té míry, že informatorka nemusela nastoupit do zaměstnání z důvodu finanční krize, jak tomu bylo u jiných informaterek. Doma s dětmi zůstala osm let (pouze dva měsíce pracovala, ale zdůrazňuje, že z vlastní vůle a ochoty pomoci v podniku, který ji zaměstnával před porodem, a v té době také svěřila svou dceru na čas do jeslí) a do zaměstnání nastoupila z vlastní vůle, protože manželův plat rodině bez problémů vystačil. Informatorka k tomu řekla:

Můj manžel teda ani nechtěl, abych nastoupila do té práce, to bylo jako moje přání, z finančních důvodů to nebylo. Já jsem chtěla tak nějak pomoci tomu podniku. No a pak jsem měla kluka a byla jsem s nima osm let doma, co se teda narodila dcera, a živil nás manžel, on dělal technického úředníka na ministerstvu paliva a techniky.

Třetí z těchto informaterek, informatorka „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny střední vrstvy, střední škola bez maturity), je vzhledem k ostatním informatorkám netypická tím, že v domácnosti byla celý život. Její manžel bez potíží uživil rodinu a přál si, aby ona byla doma a starala se o děti a o domácnost. Informatorka vyprávěla:

Já jsem byla doma, protože můj manžel říkal, že on to může vydělat navíc. Nemusela jsem pracovat, manžel uživil celou rodinu... Prostě něco přeložil, překládal knihy z angličtiny, matematický, takový tři bichle přeložil vysoký, z toho jsme pořídili nábytek. Těžko, jeden kus po druhém, co se zrovna sehnalo. Takže jemu bylo milejší, on prostě nechtěl ani slyšet, že bych někdy šla z domova, a že musím být doma proto, aby on mohl dělat jenom tu matematiku. On byl takovej, že ležel jenom v tom, celý noci. On radši se ve dne vyspal, dělal vědeckou práci, takže mohl být dost doma, psal to ještě všechno na stroji, to ještě nebyly žádné počítače, tak to měl ještě stížený. A já jsem ho v tom podporovala, já jsem si říkala, že jsem na to doma, tak to musím zvládnout a kolikrát těžko všelijak, ale zvládlo se to... Takže jsem byla celý život doma, taky mám teď vdovskej důchod. Víte, já jsem si říkala, že když on dělá tohle, a dělá za mě, přivydělává za mě, tak co já bych byla, já bych byla nevydělávala tolik co on, tak jsem byla doma, tak jsem si říkala, že mu to zase musím vynahradit tím, že nebude muset vůbec nic. A já jsem celkem si na to zvykla, zase jsem měla ty děti doma, přece jenom jsem se jim mohla věnovat. A nám to vyhovovalo, tedy.

4.3.2 Politická agitace – povinné schůze

Na základě výpovědí informaterek se zdá být patrné, že výdělečně činné ženy byly vystavovány politické agitaci více než ženy činné v domácnosti, jež byly více v ústraní. Ženy musely ve svých zaměstnáních absolvovat zdlouhavé politické či stranické schůze, zejména se to týkalo žen zaměstnaných ve školství. Pět

informátorek, které měly vlastní zkušenost z návštěv povinných schůzí, je považovalo více méně za ztrátu času. Jedna informátorka pak sice přiznala, že jí schůze zabíraly mnoho času, nicméně svou účast na nich chápala jako určitou povinnost a nestěžovala si na to.

Informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměřtanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), povoláním učitelka, si stěžovala na povinné politické schůze v zaměstnání:

Já vám říkám, že my jsme se prostě snažili přežít. Když jsme měli ve škole nějaký to politický školení, nebo potom měli ty schůze, co jsme chodili, nebo každej musel být v ROH nebo taky jednu dobu jsme na školách byli ve svazu přátel Sovětského svazu (SČSP)⁷⁹, nevím, asi dva roky jsem platila příspěvky. No prostě museli jsme chodit na ty schůze, mě dlouho trvalo, ale pak jsem se to naučila, že prostě jsem vůbec nevnímala, co tam říkají. Prostě jsem se snažila si dát klapky na uši klapky na oči. No prostě proti tomu nebyla žádná jiná obrana.

Odlisný postoj ke své účasti na politických schůzích měla informátorka „L“ (nar. 1930 v okolí Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity), která to vnímala jako svou povinnost při funkci, kterou v rámci revolučního odborového hnutí (ROH)⁸⁰ vykonávala:

No, zabíralo to moc času, můžou bejt lidi, kteří na to nařikli, že to zabíralo tolik času, ale můžu říct, že my jsme byli s manželem tak nějak domluvení. Mě to zabíralo taky hodně času, ale když mě to zase připadalo, jako nevzít tu funkci, když mě jí nabízeli, já jsem dělala dokonce předsedu ROH závodů a pak jsem byla v podnikovém výboru, takže jako zabralo to hodně času, ale taky zase, bych řekla sama, že to byla otázka jenom těch jednotlivých lidí, jestli to chtěli dělat nebo nechtěli dělat nebo jestli tomu chtěli věnovat ten čas anebo nechtěli. No ale kdo si to holt uměl..., já nevím, já jsem si to holt uměla tak nějak zařídit, dělala jsem teda..., jistě že jsem nedělala jenom osm hodin denně, no ale měla jsem prostě nějaký takový..., vůči tomu, že jsem měla takový nějaký vyšší postavení, tak jsem byla povinná zase tomu něco dávat. Takže jsem to zase nebrala jako nějaký nucení nebo postih nějaký. Připadá mi, že to ani nebyla ztráta času. Já jsem se jako opravdu dokázala dost lidí zastat a nepřipadá mi to tak. Mě osobně to nepřipadá.

⁷⁹ Encyklopedický socialistický slovník z 80.let uvádí definici SČSP jako: „masová společenská organizace v ČSSR [...] jejím posláním je rozvíjet a upevňovat přátelství, spojenectví a spolupráci mezi národy ČSSR a Sov. Svazu. SČSP vznikl 21.-22.2. 1948 sloučením Svazu přátel SSSR a Společnosti pro kult. a hosp. sblížení s novým Ruskem...“ In: *Ilustrovaný encyklopedický slovník* (díl 3), 1982, str. 458.

⁸⁰ Encyklopedický socialistický slovník z 80.let uvádí definici ROH jako: „dobrovolná společenská organizace, jejímž členem může být každý, kdo na území ČSSR je v pracovním nebo učebním poměru nebo studuje na vysoké škole [...] ROH má význ. oprávnění v oblasti účasti pracovníků na řízení hosp., kult., života spol., vychovává pracující, organizuje jejich iniciativu a pomáhá státním a hosp. orgánům při plnění jejich úkolů [...], hájí zájmy pracujících [...]. K význ. úkolům ROH patří uzavírání kolektivních smluv a zajišťování rekreace dospělých a dětí... ROH vzniklo v květnu 1945 jako jeden z nejvýzn. výsledků nár. a dem. rev. [...]“ In: *Ilustrovaný encyklopedický slovník* (díl 3), 1982, str. 110.

Na otázku, jak takové schůze probíhaly, informátorka odpověděla:

To to byl takovej postup. Byly závodní organizace, takže ROH se sešlo jednou za měsíc. Nebo když se řešila nějaká otázka, třeba jestli se má anebo nemá zavřít některá prodejna a tak se svolal ten výbor a rozhodlo se teda, jestli se zavře anebo nezavře. Obyčejně jsme to prosadili nebo dělalo se to tak, jak to vyhovovalo tomu blízkýmu okolí toho závodu. A totéž se obhajovalo třeba na podnikovém, když třeba nám pak zas podnikovej něco nařizoval, a nám se to nelíbilo, přece nebudeme držet dvě mlékárny vedle sebe, tak jsme se taky ozvali. Takže mě nepřípadalo, že by to jako bylo úplně „na zabítí“, jak se říká, úplně na nic.

4.3.3 Mezinárodní den žen

Zaměstnaných žen se také týkaly povinné oslavy Mezinárodního dne žen (MDŽ)⁸¹, který připadal na 8. března a který měl dle oficiální propagandy KSČ vyjadřovat poctu pracující ženě. Podniky každoročně pořádaly kulturní akce a oslavy, obdarovávaly je dary a květinami. Deset z patnácti žen jej charakterizovalo jako frašku a považovalo jej spíše za svátek mužů, neboť ti se na těchto povinných oslavách pravidelně opíjeli. Čtyřem informátorkám se oslavy MDŽ líbily a chodily na ně rády. Poslední patnáctá informátorka „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny střední vrstvy, střední škola bez maturity), která byla celý život v domácnosti, takovou oslavu nikdy na vlastní kůži nezažila a proto ji ani nehodnotila.

Mezi informátorky, které oslavy MDŽ vnímaly spíše negativně, a které povinná účast na těchto oslavách spíš obtěžovala než těšila, patří mimo jiné informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou):

... tak to probíhalo v zaměstnání, no bylo to prostě..., to byl více méně vždycky svátek mužů, nikoli svátek žen, protože muži se, pokud prostě se jednalo o nějaká pohoštění nebo tak, tak to byly hlavně muži, kteří vlastně oslavovali a ženy se na tom tak nějak negativně podílely. A myslím, že je velmi dobře, že to přestalo, protože to bylo někdy, skutečně bych řekla takové trapné... No tak ty oslavy se konaly řekněme třeba prostě na určitém úseku, v určitém útvaru, kde bylo třeba zaměstnáno několik žen, dostaly květiny a tak dále nebo dostaly utěrky, ubrusy nebo prostě dárky podobného druhu nebo, co to bylo, punčocháče a takovéhle prostě, takže to bylo více méně, no nebylo to na úrovni... Ono se to prostě odehrávalo více méně vždycky v nějakém tom kolektivu, no tak samozřejmě konala se třeba nějaká slavnost, kde se pozvali nějakí hudebníci nebo zpěváci, takže nějaké kulturní podniky kolem toho byly, pak bylo nějaké to pohoštění, obložené

⁸¹ Encyklopedický socialistický slovník z 80.let uvádí definici MDŽ jako: „svátek pracujících žen, den solidarity žen v boji za mír a rovnoprávnost [...]“ In: *Ilustrovaný encyklopedický slovník* (díl 2), 1982, str. 514.

chlebíčky, minerálka, káva a řekněme kousek dortu. Tak to byly oslavy MDŽ. A muži většinou to oslavovali sami nad nějakou lahví a tak podobně.

Pět informátorek, které na oslavy MDŽ chodily celkem rády, hodnotily oslavy MDŽ jako příjemné setkání s kolegy z práce. Cenily si mužské snahy obdarovat ženy květinou a jejich celkové pozornosti, která se v tento den zaměřovala na ženy. Oslavu MDŽ jako pozitivní zážitek zhodnotila informátorka „K“ (nar. 1919 v Dašicích u Pardubic, pochází ze zemědělské rodiny nižší střední vrstvy, základní vzdělání):

Jo, slavili, to jsem byla práci. No hezky. Tam byli všichni, bylo to opravdu moc hezký, to jsme měli vždycky na Žofíně. Hrál se tam, seděli jsme u takovýho velkého stolu, ti úředníci a my (uklízečky) mezi nima, to se nedělal žádný rozdíl. Tancovali jsme, dostaly jsme každá kytičku a nějakou balíček, třeba mejdlíčko, voňavku a nebo něco, to jsme vždycky dostaly nějakou dáreček. Hezký to bylo. Na to ráda vzpomínám.

4.3.4 První máj – svátek práce

Druhým velmi důležitým organizovaným svátkem, na který informátorky vzpomínaly, byl v socialistickém Československu První máj⁸² - oslava Svátku práce. V tento den byly organizovány masové prvomájové průvody, které procházely před tribunou s místními představiteli moci. Účast na těchto oslavách byla dle informátorek prakticky povinná a kontrolovaná. Průvodů se účastnili jak pěší lidé tak alegorické vozy. O prvomájových oslavách se ve svých vzpomínkách zmínila méně než polovina informátorek, tedy sedm z patnácti. Vzpomínka informátorky „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) je taková:

Slavily se kolektivně ty první máje, a zpočátku se to dělalo takovým způsobem, že opravdu byly určité osoby, třeba kádrovák nebo jeho pomocník, kteří opravdu sledovali účast na toho prvního máje. Doopravdy zapisovali, kdo se toho zúčastnil, kdo se toho nezúčastnil, takže ono to nebylo problémem se toho zúčastnit, protože bylo možné potom nějakým způsobem z toho odejít, když řekněme v určitém úseku se to rozpustilo a lidi se rozešli a šli si třeba někde sednout do kavárny a podobně. Ale bylo to opravdu velice, velice ostře sledované. Speciálně, pak už v pozdějších letech ne, ale z počátku to bylo jako, byla to opravdu povinnost.

Nejen na průvody ale také na alegorické vozy vzpomínala informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání):

⁸² Encyklopedický socialistický slovník z 80.let uvádí definici Prvního máje jako: „mez. svátek pracujících, den solidarity dělníků celého světa [...]“¹n: *Ilustrovaný encyklopedický slovník* (díl 3), 1982, str. 110.

To byl ale svým způsobem taky takovej komunistickéj svátek, ale tam jsme se nikdy takhle o tom nebavili. Jenom vím, že jsme nikdy nechodila do průvodů, že jsem stála na chodníku. A oni ti, co šli, tak řvali: „ten, kdo stojí na chodníku nebudeje republiku“. No to bejvalo, první máje, alegorický vozy, no to bylo.

Vrátím-li se k informátorkám, kterým s péčí o děti i o domácnost pomáhaly jejich matky či tchyně, pak nesmí zůstat bez povšimnutí fakt, který s tímto jevem dle mého názoru poměrně úzce souvisí, a sice, že se mnohé informátorky v situaci, kdy si zakládaly vlastní rodiny a chtěly se osamostatnit od svých rodičů, potýkaly s problémem nedostatku volných bytů a tuto situaci řešily společným bydlením s rodiči. Prarodiče žili se svými vnoučaty v jedné domácnosti a mohli se o ně pohodlně starat, aniž by někam museli dojíždět.

4.3.5 Špatná bytová situace – soužití s rodiči

Ve vzpomínkách mnoha informátorek se často vyskytovala vzpomínka na problematickou situaci s bydlením, na kterou si stěžovalo celkem devět z patnácti informátorek, jež měly problém si po svatbě s manželem obstarat vlastní byt. Tuto situaci řešily tím, že bydlely u některých z rodičů, kteří byli ochotni se uskrovnit. Pět z těchto informátorek uvedlo, že soužití s rodiči bylo pohodové, zbylé čtyři informátorky si stěžovaly na problémy v soužití s rodiči v jedné domácnosti (v těchto případech se jednalo o tři případy soužití s rodiči z manželovy strany a o jeden případ soužití s rodiči informátorky).

Informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměřtánské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání) vyprávěla o tom, jak společně žili s manželem a dvěma dětmi v třípokojovém bytě. Až příchod druhého dítěte spolu s nemocí otce byl dostatečným impulsem k tomu, aby jim tehdejší národní výbor přidělil nový byt pro rodiče, kteří svůj byt přenechali rodině informátorky.

Tak, můj otec (ředitel místní školy v Černošicích) šel do důchodu v roce čtyřicet devět. A teď do té školy, my jsme bydleli ve škole, čili tam jsme měli byt, a rodiče potom museli někam jít bydlet. A ředitelkou se stala nějaká paní učitelka Horáčková, která bydlela v domě na Horce, to byla velká komunistka, že. Možnost byla taková, že bychom si s ní vyměnili byt. A ona s manželem bydlela ve třípokojovém bytě. Takže jsme si ten byt vyměnili. Jenže národní výbor, protože rodiče nemohli bydlet v tak velkém bytě sami, a já tehdy byla mimo, učila jsem v těch Ervěnicích, tak jim tam dali dvě dívky do jedné místnosti, protože to se nesmělo bydlet, že, v tak velkém bytě. No, takže dvě svobodné dívky, tam nebydlely dlouho, protože já, když jsem se vdala, tak jsem zažádala na národním výboru o tu místnost, že ji jako potřebujeme a zejména, když jsem byla v jiným stavu. Takže, že ji potřebujeme, a že tam chceme bydlet s rodičema. Takže místní národní výbor ty dvě dívky přestěhoval nevím kam, a my jsme potom bydleli

s rodičema. No a já jsem si potom udělala kuchyň v koupelně, protože jak jsem vám říkala, maminka nepořádná, to já bych byla nesnesla, že, takže jsem měla v koupelně kuchyň, měla jsem tam pracovní stůl, měla jsem tam sporák, no nebylo to moc pěkný. Bydleli jsme tam takhle sedm let. Ale prostě to..., a dva pokoje jsme měli. Rodiče měli pokoj a kuchyň... Manžel se tedy s rodiči nebavil vůbec. Prostě je neměl je rád, ani neuznal za dobro, že nám udělali takovou..., protože oni v podstatě byli strašně hodný, jo. Protože za prvé teda nás tam vzali, nemuseli nás tam brát! Když potom jsme měli dvě děti, tak jsem rodičům říkala, že bysme jako potřebovali víc místa, když jsme byli čtyři už. A rodiče ochotně „no když nám seženeš byt, tak my samozřejmě půjdeme“. No další problém byl ještě ten, že tatínek měl tuberkulózu. A že chodil teda s dětma jedině venku, a že děti tedy vůbec nesměly jít tam, kde oni bydleli. Do jejich pokoje a do jejich kuchyně děti naše prostě vůbec nesměly. Aby to nedostaly, že jo. A tatínek byl ale více ukázněnej, prostě se k nim vůbec nepřibližoval, nějak nechodil do jejich blízkosti, akorát s nima chodil ven na procházku a chodit ven se teda mohlo... A takže to byl dvojjí důvod, proč by teda měli jít pryč, což se teda absolutně nezlobili, nějak to nezazlívali, a když národní výbor jim přidělil jiné byt, tak se samozřejmě odstěhovali. To jako uznali, že to je ten důvod, proč by teda ten byt měli dostat, že teda tatínek měl tu tuberkulózu a ty dvě místnosti pro čtyři lidi.

Podobné vzpomínky na napjaté soužití s rodiči z manželovy strany má informatorka „N“ (nar. 1932 v Brandýse nad Labem, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, vysokoškolské vzdělání), která spolu se svým manželem a dvěma dětmi žila v bytě jeho rodičů devět let, než z protekce sehnala byt.

Žili jsme s rodiči z manželovy strany na Žižkově. Měli dvoupokojovej byt, tak nám jeden pokoj uvolnili a tam jsme si tak všelijak hospodařili. A potom, když jsem už byla těhotná, to bylo celkem rychle, tak nám uvolnili pokoj a kuchyň, kterej měl každej po dvanácti metrech a ten pokoj, takže to byly dvě místnosti, dvacet čtyři metrů a s koupelníčkou, a tam jsme asi prvních deset roků bydleli. Devět roků. Manželovi rodiče byli o dost starší a dědeček vlastně se oženil podruhé, takže to bylo lehce napjatý. Já jsem byla ostražitá, babička byla ostražitá, já jsem si nějak nerozuměla s jeho matkou. Nějak jsem k tomu..., prostě se stalo, no. A když se pak narodila dcera, tak už to bylo vyřešený, to už byl dědeček a babička..., to dědeček byl klidnej na všechny strany a s babičkou to bylo občas napnutý, no... Tak nějak, dvakrát nebo třikrát manžel řval, ale na tátu, když už jsme měli děti, jako neshoda s výchovou dětí. Pamatuju si, že obě děti, ačkoli jsou tři roky od sebe, tak když jim bylo tak kolem dvou roků a já jsem se na ně zlobila, případně jsem jim nějakou šoupla, tak dítko tiše odešlo, otevřelo jedny dveře, otevřelo druhý dveře, a teprve za těma dvojíma dveřmi začalo děsně řvát, jako když je právě podřezávaný. Ačkoli byli tři roky od sebe, takže to nemohli odkoukat, ale dělali to obě dvě... Měli jsme oddělený domácnosti, v tom jednom velkým pokoji bydlela babička a měla tam kamna a v druhým jsme měli takovej dvouvařič elektrickéj, tam nebyl plyn, a tam jsem vařila já, v tý koupelníčce. A měli jsme vlastně ty dva pokoje vlastně jako ložnici a ložnici dětí... Mě to trvalo devět roků sehnat byt a ještě to byla více méně protekce, než jsem sehnala svůj vlastní byt. Muž pracoval v odborech nebo něco takovýho a ono to bylo na body. Vždycky za brigádu třeba bylo pár bodů, různě, za záslužnou činnost bylo pár bodů, za dítě bylo pár bodů a takhle to narůstalo. A když jsem si už myslela, že už jsem byla vysoko, čekala jsem druhý dítě, tak jsem šla na bytáček, jak jsem na tom s pořádníkem, a oni se podívali... „Vy bydlíte v dvoupokojové bytě? Vždyť je vás tam teprve pět, co si myslíte?“ No tak jsem zase odtáhla z bytáku.

Některé informátorky musely tedy řešit problémy, které plynuly ze soužití dvou a následně i tří generací v (přinejlepším) třípokojovém bytě, související například s odlišným názorem na výchovu dětí či na vedení domácnosti. Soužití většího počtu osob v jednom malém bytě pochopitelně muselo občas vést ke střetům či výměnám názorů, a na to si některé informátorky stěžovaly. Na druhou stranu však pociťovaly vděčnost za uskrovnění ze strany rodičů, kteří jim, jejich manželům a dětem uvolnili prostor v malém bytě a to často i na několik let. Tyto informátorky se chtěly postavit na „vlastní nohy“ a rozhodly se pro založení vlastní rodiny, ale neměly možnost získat vlastní byt a odstěhovat se. Z devíti informátorek, které žily v jedné domácnosti se svými či manželovými rodiči, jich sedm uvedlo, že jim jejich matky či tchýně pomáhaly s hlídáním a výchovou dětí, s vedením domácnosti (která byla společná), takže měly více času na své zaměstnání či dálkové studium. Bez svých matek či tchýní by zaměstnání, domácnost, děti či dálkové studium těžko zvládly a to přiznává jedenáct informátorek. Příkladem je vzpomínka informátorky „O“ (nar. 1927 v Praze, pochází z měšťanské rodiny vyšší střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou):

... I domácnost se starala babí, my jsme měli doma mojí mámu, to všechno dělala moje máma. Děti mi hlídala, po doktorech s dětma chodila. Já jsem byla v zaměstnání, přišla jsem večer, zeptala jsem se co jedlí, komu je co a pohrála jsem si s nima, dala jsem je spát, vyprala, uklidila, to jsem dělala, ale jako o děti jsem se nemusela starat.. to mi pomáhala máti, strašně, strašně moc. Ta vychovala děti prakticky sama a dobře. Holky prakticky od mala vychovala máma. Vychovávala je fantasticky. Takže práci, děti, to k nějak zvládla díky mámě, bezkonkurenčně!

4.3.6 Dvojitá role ženy

Jak vyplývá ze vzpomínek dotazovaných žen, tak v době První republiky bylo zvykem, že ženy ze středostavovských poměrů, zejména pak ženy vdané mající děti, nechodily do zaměstnání a staraly se o domácnost a o děti. Pro informátorky však období aktivního věku, kdy tyto ženy založily vlastní rodiny, bylo velice hektickou dobou, neboť řada z nich musela nastoupit do zaměstnání. Žena tedy musela vykonávat dvě role, zajišťovat chod domácnosti a péči o děti, a ještě být výdělečně činná v zaměstnání. Jak vyplývá z výpovědí informátorek, tak stereotypní názor, že žena má především plnit svou mateřskou funkci, tedy pečovat o děti, starat se o domácnost a vytvářet „teplo domova“, byl v 50. letech jak ve společnosti tak v myslí informátorek samých silně zakořeněn. Zdá se tedy, že většina informátorek

následovala vzor svých matek, neboť třináct z patnácti informátorek vidělo roli ženy především v péči o domácnost a o děti a uvedla, že muži se na domácích pracích buďto nepodíleli vůbec anebo jen velmi sporadicky. Pracující ženy, které měly tuto dvojí společenskou úlohu v zaměstnání a ještě v domácnosti, tak musely vynakládat nezměrné úsilí, aby to všechno stihly.

Své názory na dvojí roli ženy ve společnosti vyjádřila informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) takto:

No tak byly to prostě nákupy a vaření, protože tady nebylo řekněme to, co je dneska zvykem, že muž jde nakoupit a podobně a pomůže ženě, tak tehdy to vlastně nebylo vůbec zvykem. Tehdy opravdu žena byla prostě, ať byla zaměstnaná, tak byla především také ženou v domácnosti, takže se taky musela o všechno o nákupy, o vaření, o domácnost starat sama, takže ten podíl mužů na těch domácích pracích, a to mohu se prostě, ať vezmu spoustu známých, byl minimální. Řekněme, že oni pomáhali při výchově dětí a tak podobně, ale co se týče domácnosti, opravdu si nepamatuju, že by tehdy... Ale tehdy to bylo bráno, že je to vyloženě ženská záležitost, prostě že to vůbec..., tehdy prostě byl pohled na domácí práce velice jednostranný.

O tom, že domácí práce spočívaly výhradně na ženě, hovořila také informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která uvedla, že muž byl v tehdejší době pokládán za živitele rodiny a žena naopak za hospodyňku. Informátorka podává zajímavou úvahu o vlivu rodinného vzoru na dítě a o tendenci člověka vytvářet v dospělosti stejné rodinné prostředí ve vlastní rodině. Konkrétně hovoří o svém manželovi, který si přenesl rodinný vzor svých rodičů do vlastní rodiny:

Samozřejmě, ne, ne, moc nepomáhal. No tak já jsem taky to považovala za samozřejmý, že když on teda chodí do zaměstnání, že já se musím starat o rodinu. To mě teda připadalo úplně samozřejmý. Horší to bylo když teda jsem teda byla už zaměstnaná, to se teda už nepřetrhl, což teda už bylo potom horší. Ale on taky byl rozmazlenej od maminky, víte, protože to je zase původ, proč se člověk nějak chová, to záleží na tom, v jakém prostředí žil. Protože oni sem přišli z té Podkarpatské Rusi a nedlouho co sem přišli, tak jim zemřel tatínek. Načež zůstala matka se dvěma dětma. A teď neměli peníze, že jo, žili poměrně to, matka chtěla, aby syn teda studoval, což byl problém, protože finance teda nebyly, prostě jejich matka byla strašně hodná, obětavá a nenechala je dělat děti doma vůbec nic. Vůbec nic, ani skládat uhlí. Ještě měla dceru, tu nenechala taky dělat nic. Vychovala z nich sobce.

I tato informátorka přijala svou roli v domácnosti za samozřejmou a později, když nastoupila do zaměstnání, za problematickou. Dokud byla doma s dětmi, domácnost

zvládala, avšak po nástupu do zaměstnání své domácí povinnosti stíhala jen velmi těžko a od svého manžela se pomoci nedočkala.

Podobný problém měla také informátorka „H“ (nar. 1931 ve Velkém Meziříčí, pochází z nižší střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání), která měla jako novinářka náročné zaměstnání, k tomu ještě starosti s nemocnou dcerou, a manžel, ve svém názoru podporován svou matkou, od ní vyžadoval denně teplé večeře, zatímco se sám věnoval sportu:

Já si to ani nějak neuvědomuju, že by mi pomáhal..., ono ho to taky nějak zvlášť nezajímalo. On pořád jenom chtěl, abych já se tý domácnosti víc věnovala, to bylo heslo "teplý večeře", on si přál teplý večeře a já jsem je nedělala, to bylo prostě hrozný, jo. Já jsem přišla pozdě domů, on v tý škole měl poměrně volnost, já jsem dělala do pěti odpoledne, a ještě ze začátku, když dcera přišla poprvý z nemocnice v těch dvou letech, tak já jsem každé den jezdila pro mateřský mlíko do nemocnice Na Karlově. To znamenalo teda z Václaváku šestkou na konečnou a odsud na Břevnov, a já jsem přijela třeba v sedm hodin večer domů, jo, a to bylo moc a moc měsíců prostě, kdy ona musela to mlíko dostávat a žila jenom na něm. Můj muž chtěl teplý večeře..., protože jeho maminka říkala, že on chudák teda potřebuje teplý večeře, no tak takovýhle kraviny. A jinak on přišel z práce a šel běhat, protože on na sebe do dneška velmi dbá a byl sportovec, štíhlejší pěkný člověk to byl. A já jsem schvácená přišla domů a šla jsem vařit a viděla jsem ho, jak tam u tý Ladronky běhá a já teda stála u plotny a dítě opatřit.

Ženou v domácnosti na „plný úvazek“ a po celý život byla informátorka „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny střední vrstvy, střední škola bez maturity). I její manžel byl od své matky zvyklý na určitou péči a stejný přístup vyžadoval také od své manželky. Manžel živil rodinu a ona se o něj starala, pečovala o domácnost a o děti. Sama řekla, že jí to tak vyhovovalo a že to dělala ráda.

No babička, ta byla vždycky takovej metr, ta byla ostrá, vždycky, a vedla mě vždycky k tomu, že musím obdivovat jejího syna a jako se o něj dobře starat, a takže jsem jako to tak dodržovala a on taky nikdy nemusel dělat nic než svou matematiku. A taky proto on toho tolik mohl dokázat, udělal přes sedmdesát prací matematických a jenom proto, že já jsem ho nikdy nepoužila..., on nevěděl kde mám obchod, kam chodím práť, to jsme tam chodili práť do prádelny na Solidaritě, nic prostě, se nikdy o to, a nezajímalo se o děti, to byla všechno moje povinnost, já jsem mu i jeho cigarety kupovala. V životě jsem mu neřekla, aby mi s něčím pomohl. To mě ani nenapadlo, prostě jsem věděla, že je to moje povinnost. My jsme to měli takhle, no. To si nedovedu dneska představit.

Víte, jemu bylo milejší, on prostě nechtěl ani slyšet, že bych někdy šla z domova, a že musím být doma proto, aby on mohl dělat jenom tu matematiku. Já jsem ho v tom podporovala, já jsem si říkala, že jsem na to doma, tak to musím zvládnout a kolikrát těžko všelijak, ale zvládlo se to. Byla to fuška všechno to stihnout s dětma, pak když se narodil v padesátém šestém druhéj, ten malej, tak toho bylo teda hodně. To jsem ho tahala na ruce nakupovat a všem vařit oběd, to nechodili do žádný obědy, všecko jsem to musela stihnout... No, ale já si myslím, že když ty ženy dělaj, že nemůžou to samy všechno doma stihnout. To snad ani není možný, že jo, že musej dneska manželové pomáhat. Ale tenkrát to šlo, nemusel mi můj muž pomáhat, já jsem byla doma a prostě jsem to zvládala, a nechtěla jsem nikdy na něm pomáhat.

Ačkoli tato informátorka nechodila do zaměstnání a měla na starosti „pouze“ o domácnost, tak přiznala, že to bylo velmi náročné. Od svého manžela pomoc nevyžadovala, ale souhlasila s tím, že v rodinách, kde chodí do zaměstnání muž i žena, by se na domácích pracích měli podílet oba dva.

Převážná většina informátorek tedy uvedla, že jejich manželové se v domácnosti neangažovali, nicméně dvě informátorky řekly, že jejich manželové v domácnosti pomáhali pravidelně a to převážně s nákupem a s úklidem. I když ne všechny informátorky měly stejný názor na povinnosti ženy v domácnosti jako posledně citovaná informátorka „M“ a vyjadřovaly nespokojenost nad svou úlohou v rodině, tak se tuto úlohu snažily plnit, protože starostí a povinností a to i přes to, že mnohým z nich velmi pomáhaly jejich matky či tchýně.

4.3.7 Starosti všedního dne: nedostatkové hospodářství a zdlouhavé fronty

Situaci informátorkám v poválečném Československu komplikovalo také nedostatkové hospodářství. Celkem jedenáct z patnácti informátorek si stěžovalo na problémy související s nedostatkovým hospodářstvím a všem z nich se vybavilo dlouhé čekání ve frontách. Informátorky uvedly, že do roku 1953 přetrvával v Československu přidělový systém a lidé si tedy mohli koupit jen určité množství potravin na lístky a stejně tak omezený počet oblečení na tzv. šatenky. Informátorky uvedly, že vedle trhu s vázanými cenami také existoval tzv. černý trh, kde bylo možno nedostatkové zboží koupit, avšak za mnohonásobně vyšší ceny. Nicméně této možnosti nevyužila žádná z informátorek a to z důvodu nedostatku financí. Ty informátorky, které měly kontakty s venkovem, si dokázaly nedostatkové zboží sehnat mezi příbuznými a známými. Osvědčil se také tzv. směnný obchod mezi živnostníky, alespoň do doby, než došlo ke znárodnění.

Nejvíce žen jako nedostatkové zboží označilo banány, pomeranče, dále dámské hygienické vložky a nábytek. Ženy také trápila chudá nabídka oděvů, a tak se mnohé z nich uchýlily k přešívání staršího oblečení a k pletení. Vzhledem k tomu, že komunistický režim setřel rozdíly mezi společenskými vrstvami a prakticky rozbil celou střední vrstvu, je patrné, že informátorky, ač pocházející z hůře či lépe společensky postavených prvorepublikových rodin, najednou začaly řešit stejné

problémy. Informátorka „A“ (nar. 1916 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) pocházející z dobře finančně zajištěné středostavovské rodiny, své potíže s nedostatkovým hospodářstvím v 50. letech popsala takto:

No to bylo strašně nepříjemný, koukala jsi, kde co sehnat pro ty děti. Takže když byla fronta na pomeranče, tak jsi byla nucená si tam stoupnout, aspoň aby to bylo pro ty děti. To bylo před Mikulášem, před Vánoce, tak vždycky musel člověk někde to. jinak byly přidělový lístky ještě po válce. Z těch lístků se nedalo vyžít všechno, třeba tuky a ... co ještě..., no prostě musela jsi nakupovat na černém trhu. A to se dalo koupit, to bylo dražší, ale dalo se to koupit. Takže se takhle přikupovaly věci, který člověk potřeboval. Teda když to ještě šlo, pak už to nešlo...

V bezprostředně poválečné době, kdy se ještě její rodině dařilo dobře, a tak si tato informátorka ještě mohla dovolit nakupovat na černém trhu, avšak s politickými změnami po únoru 1948 byla její rodina kvůli svému buržoaznímu původu rázem pronásledovaná a zbavena veškerého majetku. Informátorka se potýkala se stejnými problémy jako většina ostatních žen bez ohledu na sociální stratifikaci.

O černém trhu a o problematickém vyžití na lístky se zmínila také informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání):

No potravinové lístky, prostě se s tím muselo vystačit, to se nedalo nic dělat. Byl samozřejmě černý trh, jenomže na tom černém trhu mohli kupovat jen ti, kteří teda měli peníze. No a my jsme rozhodně nepatřili k těm, kteří by teda ty peníze měli, takže se s tím teda muselo nějak vystačit. Museli jsme vyjít s těma lístkama, to prostě jinak nešlo. Bylo toho málo. Jak je vidět, dalo se s tím vyžít.

Informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání) vzpomínána ubohou nabídku trhu:

No, tak na to vzpomínám asi takhle: že jsme šli něco koupit, dám příklad, já nevím, něco jsme šli koupit, no a nakonec z toho vylezl takovej blbej lustr, protože tam jinej neměli, ten mi tu straší dodnes, no to je jedno, a nebo jsme místo toho, co jsme šli koupit, přinesli třeba v červenci vánoční svíčky, elektrický. Koupili jsme je proto, že pro co jsme šli, tak to tam neměli, to nebylo nikdy.

Informátorky uvedly, že mezi nedostatkové zboží patřil také nábytek. Vzhledem k tomu, že devět z patnácti informátorek bydlelo i po svatbě nadále s rodiči v bytě, shánění nábytku se jich až tak netýkalo. Ty informátorky, které si dokázaly obstarat vlastní byt, se však s problémem zařizování bytu potkaly. Čtyři informátorky pak uvedly, že dlouho bydlely ve velmi sporadicky zařízeném bytě, neboť sehnat nábytek

bylo velmi obtížné a to nejen z důvodu jeho nedostatku, ale i kvůli špatné finanční situaci rodiny. Informátorka „M“ (nar. 1925 v Dubanech u Pardubic, pochází ze statkářské rodiny střední vrstvy, střední škola bez maturity) na tuto záležitost vzpomínala takto:

No, to jsme museli, nejdřív jsme měli jen tenhle stůl v celým pokoji, v obýváku, a zrovna můj manžel dělal doktorát z tý matematiky, když jsme se přestěhovali do těch Strašnic a my jsme tam měli jenom piano, co jsem si z domova, co mě tatínek dal dovézt z domova, v rohu, a v půli tenhle stůl. A museli jsme si v hospodě půjčit židle, abychom tam mohli sedět alespoň ti nejbližší, bylo to hrozný, no. Pak jsme sehnali támhle jeden kus nábytku, knihovnu, pak k tomu ještě takovou druhou se nám podařilo. To když vždycky něco přivezli, tak jsem se tam honem chodila ptát, tak jsme to honem museli koupit. To byl kredenc do kuchyně, že jo, to jsme měli ještě kredenc do kuchyně, ale takovej moderní, i žehlící prkno tam bylo, všechno tam bylo, i regály, tak to jsme dostali pěkně, no a ještě ten kuchyňskej stůl zase a postupně pak jsme si koupili židle a takhle jedno za druhým, no... Ve Strašnicích tam byl obchod s nábytkem blízko, u pošty, tam jak je pošta, tak naproti, tak jsem se chodila k paní ptát a ona mi vždycky řekla, když něco dostali a prostě jsme tam museli honem utíkat a koupit. Takže na to všechno vydělal můj manžel, pořád musel dělat nějaký práce.

Výpovědi informátorek dokládají, že člověk se musel se situací trhu „chtě nechtě“ vyrovnat. Pokud si informátorky nemohly dovolit nakupovat volně na černém trhu zboží za vysoké ceny, zbývala jim možnost směňování. To si ale mohl dovolit jen ten, kdo měl nějaké kontakty na venkově. O směnném obchodě mezi městem a venkovem hovořila informátorka „E“ (nar. 1929 v Praze, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, středoškolské vzdělání bez maturity). A důkazem toho, že banány patřily mezi nedostatkové zboží a děti je doslova „neznalý“, je zážitek, který prožila informátorka se svou dcerou:

No tak ze začátku, když já jsem se vdala, tak to byly ještě potravinový lístky, takže třeba když jsem pak byla v jiným stavu s dcerou, tak to jsem ještě měla teda zvláštní příjem, to jsem měla ještě něco navíc, třeba mlíko, i šatstvo, to všechno bylo v té době na body vlastně, to jsme dostávali ty šatenky, kde se ustříhával určitéj počet bodů, já nevím, na košili určitéj počet bodů, určitéj počet bodů na prádlo, zrovna tak s těma potravinama. No ale nějak vždycky tatínek zase občas..., tam zase jezdili z venkova lidi, takže sem tam zase něco prodávali, nějaký ty potraviny. Tatínek pracoval na Vyšehradě, to byla taková dost velká fabrika, a tam byli zaměstnaný i lidi z venkova, no tak ti zase sem tam něco přivezli a prodávali to, já nevím sádlo třeba, nebo takový věci, takže se sem tam něco sehnalo... A například ovoce, tak v tý době, když byla moje dcera, tak banány, pomeranče, to bylo strašně problematický, to bylo vždycky tak před tím Mikulášem a před Vánoce. Dcera když prvně jí manželova maminka, jí někdo sehnal banány, a přinesla jí banány, tak teď jsme jí říkali „no tak papej to, vždyť je to dobrý“ a my jsme jí až donutili k pláči, ono jí to tak nechutnalo, ona to nechtěla, jo, protože vůbec to neznala.

O tom, že postávání ve frontě ve snaze sehnat nedostatkové zboží, se jí mohlo stát osudným, vyprávěla informátorka „K“ (nar. 1919 v Dašicích u Pardubic, pochází ze zemědělské rodiny nižší střední vrstvy, základní vzdělání):

Ježiš, banány nebyly, okurky nakládány nebyly. Akorát si pamatuju, na Vánoce že jsem šla tadyhle, teď je to Patočkova, dřív to byla Radimova, tak tam byl velký krám a kamarádka přišla, že tam maj prej okurky a já povídám „ježišmarjá, okurky, to bych potřebovala, já nemám na Vánoce“, tak jsem se tam šla podívat, tak jsem tam stála, no to byla fronta! Teď tady byly tři děti, tak povídám „no tak to stát nebudu“. Tak jsem šla radši domů a ještě, že jsem přišla, protože jsem už viděla tady za oknem, byl ten menší kluk, ubrečenej, a já přijdu sem a tady stál..., tady co je ta lednice, tak tam byly kamínka, Petry, a on, aby jim nebylo zima, a to bylo v zimě, před Vánocemi, tak topil a přikládal a přikládal, až měl ožhavenou celou rouru! Já jsem říkala „prokristapána, ještě, že jsem přišla domů!“. Kdyby ta roura nějak vypadla nebo to, tak byt vyhoří a děti mě všechny shořely bejvaly! Od té doby jsem do fronty nešla ať byla jaká byla, ať bylo co byla, tak jsem od dětí nešla. Když takhle jsem šla s dětma ven a bylo takhle něco k dostání, tak jsem se tam postavila, když jsem věděla, že to nebylo na dlouho, ale jinak, to mě pak furt trestalo, když jsem si říkala „ježišmarja, co by se bejvalo stalo, kdybych se nevrátila“.

Čtyři informátorky se také zmínily o měnové reformě⁸³, ke které došlo v roce 1953. Jednou z nich je informátorka „N“ (nar. 1932 v Brandýse nad Labem, pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka, vysokoškolské vzdělání), která vypověděla, že velké zdražení jí způsobilo veliké potíže a odříkání, což tehdejší komunistické vládě nemůže dodnes zapomenout. Přidává také zajímavý názor na zrušení potravinových lístků. Přídělový systém ji totiž naučil hospodařit a vnesl do něj řád, avšak s jeho zrušením se informátorka ocitla v situaci, že nevěděla, jak si výdaje rozvrhnout.

Na jídlo mi to celkem stačilo, chodili jsme do závodní kuchyně, do studentský menzy, takže mi více méně zbylo. No a pak jsem otěhotněla, tak jsem dostala přídatné lístky až do jednoho roku dítěte, takže jich bylo tak moc, že jsem je rozdávala. Ale co je zajímavý, když přestaly ty lístky, poslední mám ještě doma, ještě vystříhaný, jak mi dal nějaký řezník na dluh na příští měsíc, takže co bylo zajímavý když jsem hospodařila s lístkama, tak jsem s tím hospodařením neměla potíže. Ale první dva tři měsíce, když byly zrušené, tak jsem bez těch lístků byla jako bezruká, najednou jsem nevěděla, kolik mám utratit za tejden. Na tejden bylo určitý množství potravin a já si to stříhala a mě to bylo jasné. A najednou jsem se cejtla nějaká..., že ta svoboda taky něco stojí. Takže lístky ne..., ale co jsem cejtla moc zle, byla měnová reforma, to jsem cejtla zle. Děsně zdražili. Ono byly volný ceny a vázaný. A oni to zdražili nějak na polovičku mezi volnejma a vázanejma a tím pádem, protože jsme žili jenom na vázaný, a ještě mi zbejvalo, tím pádem mi stouply náklady. A pak jsem šla pracovat na osm hodin, okamžitě, to už jsem nemohla ty krátký úvazky vydržet doma, no to bylo hrozný, dodneška komunistům mám za hroznou věc..., já jsem musela odstavit osmiměsíčního kojence od sunaru. On ten sunar asi třikrát zdražil. Já jsem brala předtím sunar na lístky a

⁸³ 30. května 1953 přijalo Národní shromáždění zákon o měnové reformě, která byla již delší dobu v tajnosti připravována. Vklady se snížily až 50:1 a vázané vklady byly anulovány úplně. Oficiální propaganda vydávala měnovou reformu úspor za úder proti bývalým kapitalistům, ale její obětí se stali především řadoví občané. In: *Kronika českých zemí*, 1999, s. 765.

bohatě mi stačil. A najednou mi třikrát zdražil. To bylo strašný. Z třiceti dvou na osmdesát, kdybych to přepočítala. No to bylo strašný... No šla jsem si prodloužit pracovní dobu, odstavila jsem holku a dávala jsem jí kravský mlíko. Já jsem ho neměla, dodneška si to vyčítám, ale neměla jsem. A vyčítám to komunistům. Tohle bylo zlý, to bylo... a vůbec, stouply ceny. Takže mě lístky tak moc nevadily, ale co mi vadilo, bylo po reformě. Pak se to dlouhý léta, každý tři, čtyři roky, zásluhou strany a vlády celé zlevňuje.

Tři informátorky se vyjádřily, že s přidělovým systémem neměly problém. Vhledem k tomu, že měly kontakty s venkovem, a venkov byl samozásobitelský. Lidé na venkově pěstovali ovoce a zeleninu a chovali domácí zvířata, takže se více méně zásobovali sami. Informátorky, které měly příbuzné či známe na venkově, si dokázaly mnohé potraviny obstarat právě touto cestou. Horší situace však byla s oblečením, které bylo také na přiděl a do roku 1953 si jej bylo možno koupit pouze na šatenky. Všech patnáct informátorek uvedlo, že možnost koupit si pěkné oblečení byla mizivá, a tak tuto situaci řešily tím, že si oblečení pro sebe, manžela a své děti šily samy anebo si jej nechaly ušít od švadlen, které si tímto způsobem, a nutno podotknout že ilegálně, neboť komunistický režim živnostníky netoleroval, tajně přivydělávaly. Podle výpovědí informátorek se zdá, že k přešívání je vedly dva důvody: jedním z důvodů byl špatně zásobený trh s textilem, druhý z důvodů byl nedostatek financí k tomu, aby si oblečení mohly bez rozmyslu kupovat. Koupit si pěknou látku bylo problematické, a tak se přešívalo staré oblečení a páraly se staré svetry a pletly se nové, děti dědily oblečení po starších sourozencích a příbuzných.

Třináct z patnácti informátorek se vyjádřilo, že šatenky byly nedostačující a po zrušení přidělového systému se situace nijak zvlášť nezlepšila a pěkného oblečení bylo poskrovnu a financí také. Jedenáct informátorek si oblečení pro sebe a svou rodinu šilo a přešívalo samo, dvě informátorky využívaly služeb švadlen.

Informátorka „C“ (nar. 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze statkářské zemědělské rodiny střední vrstvy, základní vzdělání) svou situaci popsala takto:

No to jsem šila, já jsem šila i pletla. Ušila jsem manželovi kalhoty, zkracovala jsem mu svetry, pletla, to všechno jsem jako teda musela ovládat, když jsem chtěla, abychom vyšli, že jo.

Nejen o přešívání ale i o tom, že mladší děti nosily oblečení po svých starších sourozencích a příbuzných, hovořila informátorka „F“ (nar. 1928 v Ledvicích u Duchcova, pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy, vysokoškolské vzdělání):

Prostě se šetřilo.co se týká toho oblečení, tak jednak v příbuzenstvu. Od té starší sestry, která je o osm let starší, tak od té jsme měla spousty věcí, takhle v rodinách to bylo. Když potom taky známí si takhle mezi sebou něco dávali. Jako děti neměly nic novýho. Taky jsem šila, pletla jsem. I ponožky jsem pletla, i rukavice, svetr. Prostě já jsem třeba dceři ušila i šaty na maturitní ples, i svatební. Takže tak jsem šila. A třeba ty svatební šaty, to dcera chtěla mít takový sámečky, takže to jsem celej večer vyměřovala, stehovala, ale pozor, musím teda říct, že jsem měla jednu přítelkyni, která byla švadlena a která mi je nastříhla a poradila mi i, jak to mám udělat. No a nevypadaly jako že by měla nějaký amatérský šaty. No hodně jsem toho dělala takhle. Svetry jsem pletla, to se koupily jenom tepláky, takový tlustý, to jistě znáte. Já jsem si šila samozřejmě i na sebe. Sukně, halenky...

Ženy, které měly mezi svými známými švadleny, a neměly čas anebo vůli šít si doma samy, si oblečení nechávaly šít u nich. Tyto švadleny šily doma a obě informátorky, které takové konexe měly, se shodly na tom, že se jednalo o poměrně levnou záležitost. Informátorka „I“ (nar. 1922 v Praze, pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy, středoškolské vzdělání s maturitou) vyprávěla:

No, přešívalo se. To se přešívalo, velice se přešívalo a celkem tak nějak bylo u nás doma z čeho přešívát, takže se pořád přešívalo. Ze dvou šatů jedny šaty a tak podobně... já si to nechávala šít u švadleny. Maminka sice dokázala šít na stroji, ale šaty by mi nikdy neušila a já jsem na to také nebyla, ale prostě byly zase známé švadleny, které si tím přivydělávaly a byly velmi levné... No ono..., to vlastně bylo více méně nelegální, protože to byly vlastně jako živnostnice, takže vlastně ony nebyly hlášené, dělaly to soukromě.

Pouze jediná z informátorek, informátorka „L“ (nar. 1930 v okolí Prahy, pochází z dělnické rodiny nižší vrstvy, středoškolské vzdělání bez maturity), si na nedostatkové zboží vůbec nestěžovala, v žádné frontě prý nikdy nemusela stát a potraviny, o kterých se téměř všechny informátorky vyjádřily jako o nedostatkových, bylo podle její zkušenosti dost.

No já jsem zase, to je právě to, když to poslouchám, když někoho slyším takhle jako naříkat, jak to bylo, tak tím, že jsem to sama neprožila, tak to tak nevidím černě. To znamená, že možná jsem měla i svým způsobem kousek štěstí nebo já nevím čeho, ale já jsem nikdy neměla jako nouzi já nevím, i ty lístky mi stačily nebo jsem byla skromná nebo jsme byli takový, nebo já nevím. Ale já jsem prostě nepociťovala..., já když jsem byla v jiným stavu, tak jak někdo říkal, že tu nebyly pomeranče nebo banány, že se stály fronty, tak já tomu nevěřím, protože mě každé den mého těhotenství, co jsem byla, tak manžel kilo těch pomerančů po cestě někde v Praze koupil a přinesl mi je, takže jsem měla dost. A já jako vyslovenou nějakou frontu, že bych musela na něco stát a něco jako nakupovat opravdu jako nuceně... to mě víc rozčílilo třeba teď později, když mám přemejšlet, jestli mám teda koupit svým vnukům dvě kilo pomarančů každému anebo každému jen jeden. Rozumíte, to mě víc zlobí, třeba, když už teď finančně na tom nejsem zase tak dobře. Takže to já jsem tenkrát taky nezažila. Nešťádala jsem. Ale to jsem ještě chtěla dodat, já jsem tím, že jsem tenkrát byla nemocná, když jsem byla to... a dostala jsem zánět pohrudnice a na to konto okamžitě jsem teda dostala přídatkový lístky, abych se uzdravila, tak to se dostávaly přídatkový lístky, takže opravdu jsem měla přídatkový lístky zase, které se dávaly teda těm nemocnejm, že vlastně těch potravin bylo zase o něco víc. Takže jsem neměla nouzi a zrovna tak moje děti neměly nikdy nouzi... Víte, když si člověk umí poradit nebo to, tak

holt na tom tak zle není, no. Já jsem uměla všechno ušít, já naopak..., mi bylo vytýkáno, že svý děti strojím jako princezničky, protože jsem je chtěla mít stejny, tak jsem jim ušila všechno stejny, ale ušila jsem si to sama, takže jsem tu možnost prostě jako měla. Je pravda, že byli lidi, který třeba neměli tu možnost nebo to neuměli, rozumíte, takže sama jsem si s s tím tím pádem pomáhala a tak jsem se nedostala do takové situace, kdy bych mohla jako naříkat. Zatímco teda před válkou jsem naříkat jako mohla, protože jak jsem se snažila jak snažila, tak jsme prostě neměli.

Tato žena reflektuje mnohé události jinak než většina informátorek, které se více méně ve své vzpomínce shodují. Domnívám se, že příčinou této jinakosti je, stejně jak jsem uváděla i u jejích předešlých odlišně vyložených vzpomínek, její sociální původ. Pro ni znamenal komunismus výrazně pozitivní změnu v jejím životě a to ona sama přiznává. Komunistický režim dal této ženě příležitost zlepšit si svůj životní standard, který byl v době jejího dětství a mládí velice špatný. Tato informátorka dostala příležitost se své chudoby zbavit a žít lepší život. I potraviny na příděl a nedostatečný trh pro ni byl lepší než „žebření“. Zřejmě proto je její pohled na dobu 50. let o mnoho pozitivnější, než pohled těch žen, které se zavedením komunistického režimu společensky klesly velmi hluboko.

4.4 Postavení ženy ve společnosti pohledem odborné literatury

Odborná literatura zabývající se postavením žen ve společnosti poukazuje v souvislosti s padesátými lety na trend masového nástupu žen do zaměstnání. Jelikož bylo v poválečné době nutné obnovit národní hospodářství a pracovních sil bylo málo, státní moc se zaměřila na dosud nevyužitou rezervu pracovních sil – na ženy. Gottwaldova vláda v roce 1949 předložila dvouletý plán, který měl docílit zvýšení životní úrovně v krátké době dvou let. Jelikož odešlo 800 německých pracovních sil z výroby a 500 tisíc pracovních sil ze zemědělství, bylo nutné zajistit novou pracovní sílu.⁸⁴ Na výstavbu byly nasazeny desetitisíce žen, které pracovaly ve výrobě, dopravě, v distribuci a v zemědělství. Pracovní nasazení žen ve výrobním procesu bylo sice veřejně prosazováno, ale i kritizováno. Někteří politici se snažili dokázat, že žena nepatří do výroby a má plnit své ženské „poslání“ – tedy být matkou a starat se o domácnost. *„Dělají to tak přesto, že vědí, jak hospodářství potřebuje*

každou práce schopnou ruku a zároveň křičí, že ministerstvo zemědělství nedodává venkovu nutné pracovní síly. Lékaři se obávají, aby ženy nebyly zdravotně poškozeny některými druhy pracovního zařízení a jsou přesvědčeni, že jsou mnohá zaměstnání pro ženu nevhodná.“ (Tvorba 1949)⁸⁵ Ženy se tedy „vrhly“ do práce, aby pomohly obnovit národní hospodářství, nicméně na druhou stranu byla tato služba oboustranná. Společnost sice potřebovala práci žen, žena však zároveň potřebovala práci, protože jediný příjem muže do rodinného rozpočtu, jak tomu bylo v předešlé době zvykem, již nestačil, a proto bylo pro většinu rodin nutné postarat se o příjem dvojit.

V 50. letech vzrostla především míra zaměstnanosti žen vdaných a to včetně žen s malými dětmi (ve věku do 14 let). Podle sčítání lidu z roku 1961 bylo ve skupině s dětmi do 14 let 55% ekonomicky aktivních žen,⁸⁶ to znamená, že více než polovina všech československých žen s dětmi do 24 let byla ekonomicky aktivní. K mateřské roli, která byla tehdejší společností i ženami samými chápána nejen jako biologická funkce, ale také jako funkce společenská, která zahrnuje ještě výchovu dětí a péči o domácnost jakožto výlučnou záležitost ženy,⁸⁷ tedy ženám přibyla ještě funkce ekonomická, a mezi těmito dvěma funkcemi nastal rozpor. Ženy tedy musely s nástupem do zaměstnání vyřešit nějak problém, jak zajistit péči o dítě během své pracovní doby a po příchodu domů ještě musely pečovat o domácnost. Podle legislativy měla v socialistickém Československu žena nárok na mateřskou dovolenou v rozmezí 18 měsíců⁸⁸, aniž by musela rozvázat pracovní poměr a tím ztratila své zaměstnání. Po uplynutí mateřské dovolené nabízel komunistický režim pomoc pracujícím matkám ve formě kolektivní péče o kojence a batolata v jeslích. Ačkoli jesle existovaly již v První republice⁸⁹, počet těchto veřejných zařízení pečující o děti nápadně vzrostl v padesátých letech, kdy bylo během let 1948 – 1955 v Československu nově zřízeno 887 jeslí.⁹⁰ Socioložka Alena Heitlingerová analyzovala Zákon o rodině z roku 1949 a došla k závěru, že výchova nové generace byla sice svěřena v první řadě rodině, nicméně zásady socialistické výchovy volaly po

⁸⁴ KLOUČKOVÁ (autorka doplňku). In: NEUMANN, 1999, s. 1041.

⁸⁵ Tamt. s.1041.

⁸⁶ SVOREŇOVÁ-KIRÁLYOVÁ, 1968, s. 34.

⁸⁷ Tamt. s. 82.

⁸⁸ Dle zákona 54/1956 Sb. o nemocenském pojištění zaměstnanců je mateřská dovolená charakterizována jako: „Peněžitá pomoc v mateřství se poskytuje po dobu 18 týdnů, z toho 4 týdny před porodem a 14 týdnů po porodu...“

⁸⁹ V roce 1921 bylo v Čechách 50 jeslí, na Moravě 20 a na Slovensku téměř žádné. In: HEITLINGER, 1979, s. 167.

aktivní spolupráci rodiny a dalších společenských institucí včetně jeslí a mateřských školek a tak výchova dětí měla probíhat hlavně kolektivně v institucích k tomu určených a to již krátce po narození dítěte. Předpokládalo se, že kolektivní výchova bude dětem prospívat.⁹¹

Jak jsme viděli v předchozí části věnované vzpomínkám informátorek, ukázalo se, že ženy se namísto k státní propagandou nabízené kolektivní péči o děti v jeslích a mateřských školkách uchýlovaly k jiné možnosti a sice, že raději svěřily své děti na hlídání babičkám. O této strategii se zmiňuje také Heitlingerová, podle které takové rozšíření mateřské role na babičky bylo běžné spíše ve východní Evropě než na Západě, kde se o děti spíš než babičky staraly chůvy. Heitlingerová se také domnívá, že velký vliv na zapojení příbuzných do výchovy dětí měl tehdejší nedostatek veřejných zařízení pečujících o děti spolu s vysokou mírou zaměstnanosti žen.⁹² I přes velký nárůst jeslí v 50. letech bylo totiž tempo růstu zaměstnanosti žen vyšší než tempo výstavby těchto zařízení.⁹³ Tento názor se ve vzpomínkách informátorek neobjevil ani jednou. Žádná z informátorek si na nedostatek jeslí nestěžovala a své děti, v případě, že chodila do zaměstnání, svěřila do péče babiček či jiných příbuzných proto, že k socializačním zařízením chovala nedůvěru. Nicméně názory o škodlivém vlivu neosobního institucionálního prostředí na duševní rozvoj dítěte, na který upozorňovali někteří odborníci již v 50. letech, kdy byla kolektivní výchova v jeslích oficiálně propagovaná a chválená, se v šedesátých letech začaly ozývat už i v oficiálních kruzích.⁹⁴

Ačkoli se socialismus snažil navodit emancipaci shora, zaměstnal ženu, realizoval kolektivní péči dětí v jeslích atd., vědomí žen a mužů proměnit nemohl. Chápání role ženy a muže ve společnosti a jejich naplňování zůstalo i nadále tradičně patriarchální. Společnost stále viděla roli ženy především v mateřství a v péči o rodinu.⁹⁵ Jak uvádí slovenská novinářka Blanka Svoreňová-Királyová, představa, že je to žena, která je zodpovědná za výchovu dětí a domácnost, musela nepochybně vyústit v rozpor mezi ekonomickou a mateřskou funkcí ženy, která se

⁹⁰ Tamt. s. 168.

⁹¹ Tamt. s. 168-169.

⁹² Tamt. 176.

⁹³ SVOREŇOVÁ-KIRÁLYOVÁ, 1968, s. 86.

⁹⁴ HEITLINGER, 1979, str. 168-169.

⁹⁵ VĚŠTÍNOVÁ – KALIVODOVÁ, In: *Společnost žen a mužů z aspektu gender*, 1999. S. 28.

tak zmítala v dilematu, jak být zároveň dobrou zaměstnankyní, hospodyní a matkou najednou.⁹⁶

Komunistická strana se snažila vtáhnout ženu do politických funkcí. Stranické projevy politických činitelů vyzývaly ženy k větší angažovanosti a uvědomělosti. Na X. sjezdu KSČ v červnu 1954 se představitelé strany o veřejné aktivitě žen vyjadřovaly se samými pochvalami: *„Na všech úsecích stranického života, v masových organizacích, v národních výborech, v hospodářství, ve spotřebních družstvech, ve zdravotnictví, na kulturním úseku pracuje veliký počet žen. Máme význačné pracovnice v průmyslu a zemědělství, nositelky státních vyznamenání a řádů. To svědčí, že se ženy stále více uplatňují při budování socialismu“.* Je třeba soustavně pracovat mezi ženami a umožňovat jim zvyšování jejich politické a odborné kvalifikace.⁹⁷

Život lidí byl v padesátých letech ztížen špatnou bytovou politikou. V prvním poválečném desetiletí Praha procházela velkou bytovou krizí, která souvisela s přerušением bytové výstavby během války. Mnoho bytů bylo také během bombardování Prahy při Květnovém povstání zničeno. Kvůli hospodářským obtížím se bytová výstavba po válce rozbíhala jen velmi pomalu a potřeba bytů byla o mnoho převyšující než jejich nabídka.⁹⁸ Heitlingerová dokonce spojuje problematiku bytové krize s populační situací v poválečném Československu. V prvním poválečném desetiletí byla porodnost poměrně vysoká, takže populačnímu růstu byla věnována jen malá pozornost. Od roku 1952 se porodnost začala snižovat, což bylo výsledkem rostoucích příležitostí žen v placených zaměstnáních, ale také to souviselo s nevyhovujícím bydlením. Mnoho žen bydlelo ve stísněných podmínkách a druhé dítě si často s ohledem na životní prostor rodiny rozmyslelo.⁹⁹ Bytová krize nebyla pouze záležitostí Československa, ale celé Evropy, kde přibližně každý třetí manželský pár musel žít v jedné místnosti v bytě s rodiči.¹⁰⁰

⁹⁶ SVOREŇOVÁ-KIRÁLYOVÁ Blanka, *Žena 20. století ve světě práce*. Praha 1968. s. 106.

⁹⁷ *Protokol X. řádného sjezdu komunistické strany Československa*, 1955. s. 103.

⁹⁸ BĚLINA a kol. 1998, s. 453.

⁹⁹ HEITLINGER, 1979, s. 177-178.

¹⁰⁰ SULLEROTOVÁ, 1998, s. 20.

5 Závěr

Poválečná doba, tedy konec 40. let a 50. léta 20. století, je informátorkami vzpomínaná převážně jako obtížná etapa jejich života. S trpkou zkušeností druhé světové války sice nadšeně uvítaly její konec a s obrovskou radostí prožívaly nakrátko znovunabytou svobodu, avšak do jejich životů nečekaně zasáhl únorový převrat 1948, jehož důsledky si některé z nich uvědomovaly velmi pozvolna, jiné je pocítily záhy a to formou perzekuce, která v některých případech dosahovala tragických rozměrů. Ač informátorky pocházely z odlišně hmotně zajištěných středostavovských vrstev¹⁰¹, komunistický režim rozdíl mezi společenskými vrstvami setřel, a celou střední vrstvu prakticky rozbil. Avšak bez ohledu na to, z jaké sociální vrstvy informátorky pocházely a zda byly komunistickým režimem pronásledované či nikoli, se ukázalo, že určité obtíže měly informátorky společné.

Převážná většina informátorek se potýkala s nedostatkovým hospodářstvím a na určité druhy zboží musela stát dlouhé fronty. Velká část informátorek neměla vlastní bydlení a proto musela žít v jedné domácnosti s rodiči. Z finančních důvodů musela víc jak polovina informátorek brzy po porodu nastoupit do zaměstnání, neboť druhý finanční příjem do rodiny byl nezbytný. Do zaměstnání nastupovaly nikoli už jen ženy z nižších společenských vrstev, jak tomu bylo zvykem v předválečné době, pracovat za výdělek začaly ženy pocházející ze všech společenských vrstev, včetně vdaných žen s dětmi.

V souvislosti s nástupem žen do zaměstnání musely ženy řešit problém, jak zajistit péči o dítě během své pracovní doby. Podle tradičního dělení rolí muže a ženy v rodině, které v 50. letech stále přetrvávalo a to i přesto, že se žena stala spoluodpovědnou za ekonomické zajištění rodiny, to byla žena, která měla zajistit péči o dítě. Přestože tehdejší společnost prosazovala kolektivní výchovu dětí v jeslích a mateřských školkách, z výpovědí informátorek je patrné, že ženy k této možnosti byly nedůvěřivé a raději svěřovaly své děti do péče svých příbuzných, zejména babiček. Z výzkumu vyplývá, že na výběr alternativ, jak skloubit zaměstnání a péči o dítě, neměl vliv sociální původ informátorek, nýbrž tradiční vnímání mateřské role ženy.

¹⁰¹ Výjimku tvoří informátorka „L“, která pochází z chudé dělnické rodiny.

Zaměstnání, péče o dítě a o domácnost, v některých případech ještě dálkové studium vysoké školy tak pro většinu informátorek, které se rozhodly nastoupit do zaměstnání, představovalo neuvěřitelně hektické životní tempo které zvládaly také díky pomoci babiček, tedy díky určité solidaritě mezi matkou a dcerou či tchýní. V rámci vzorku informátorek se ukázalo, že nástup žen do zaměstnání se týkal poloviny z nich. Druhá polovina informátorek se rozhodla zůstat s dětmi nějaký čas doma, a to i přes to, že finanční situace rodiny nebyla příliš uspokojivá. Tyto informatorky kladly větší důraz na svou mateřskou roli než na zlepšení finanční situace rodiny.

Zejména ty informatorky, které chodily do zaměstnání, se musely potýkat s komunistickou ideologií, kterou jim režim podsouval. Většina z nich se politizaci vyhýbala, jiné informatorky ji navenek přijímaly, i když vnitřně odmítaly, a další se s ní ztotožnily. Ačkoli se soudobá propaganda snažila ženu politizovat, z rozhovorů vyplývá, že větší část informátorek politickému nátlaku vzdorovala a zůstala apolitická.

Ačkoliv historiografická literatura hodnotí období 50. let jako velice obtížnou etapu českých dějin, kterou bezesporu musela být, tak ve vzpomínkách informátorek, se objevují také kladné vzpomínky, a to zejména na soukromý rodinný život, kde se tyto ženy cítily relativně svobodné. V rámci uzavřeného prostoru rodiny a přátel informatorky prožívaly také šťastné okamžiky, úspěchy a radosti. Veřejná a privátní sféra byla jasně oddělená. Ženy v případě apolitických informátorek vnímaly život především prizmatem rodiny.

Ukazuje se tedy, že masová zaměstnanost žen zřejmě nemusela dosahovat „masových“ rozměrů. Některé informatorky nenastupovaly do zaměstnání ihned po vypršení mateřské dovolené a s dětmi zůstávaly doma i několik let a to proto, že upřednostňovaly svou mateřskou roli namísto toho, aby se „vrhly“ do práce a svěřily své dítě do jeslí. Pakliže se ženy rozhodly po nějakém čase stráveném s dítětem doma pro návrat do zaměstnání, své dítě raději svěřily babičkám a to nikoli z důvodu, že kapacita jeslí nedostačovala počtu dětí, jak uvádí odborná literatura, ale jednoduše proto, že se domnívaly, že prostředí jeslí pro děti není dobré. Přestože propaganda měla jistý vliv na některé z informátorek, tak se ukázalo, že většina z nich zůstala apolitická, a jestliže byla vystavována určitému politickému vlivu v zaměstnání, brala to jako nutnou povinnost.

Zatímco odborná historiografická literatura, jakožto objektivní interpretace dějinných událostí nahlížených „shora“, obvykle klade důrazy na zobecňující sdělení, tak výpovědi jednotlivců v paměti uchované, které dějinné události nahlízejí naopak „zdola“, spíše zdůrazňují individuální odlišnosti. Proto se „prožívané“ dějiny od historiografického popisu dějin často mohou lišit tak, jako tomu bylo například v porovnání vzpomínky informátorek na poválečné období 1945-48, kde informátorky kladly důrazy na euforický prožitek doby plné radosti z konce války, s historiografickým popisem, který klade důraz spíše na politické, sociální a hospodářské obtíže doby.

Použitá literatura

- BĚLINA, Pavel a kolektiv: *Dějiny Prahy II. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*. Praha, Litomyšl: Paseka 1998.
- BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem*. Praha: Prostor 1999.
- DISMAN, Miroslav: *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum 1993.
- FRÝDLOVÁ, Pavla: *Všechny naše včerejšky. Paměť žen I., II.* Praha: Nadace Gender Studies 1998.
- GIDDENS, Antony: *Sociologie; část 7 – Rodina, manželství a osobní život*. Přel. Jan Kačab. Praha: Argo 1999, s.155-163.
- HEITLINGER, Alena: *Women and State Socialism. Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*. McGill-Queen's University Press Montreal 1979.
- HEITLINGEROVÁ, Alena, TRNKOVÁ, Zuzana: *Životy mladých pražských žen*. Praha: Slon 1998.
- HENDEL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál 2005.
- HORSKÁ, Pavla: *Naše prababičky feministky*. Praha: Lidové noviny 1999.
- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: *Etnologické přístupy a příspěvky k štúdiu rodu*. In: Jolana Darulová, Katarína Košťalová (eds.): *Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2004.
- JECHOVÁ, Květa: *Lidé charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003.
- JEŘÁBEK, Hynek: *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum 1993.
- KALINOVÁ, Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1945 – 1948; část 1*. Praha: SPN 1991.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948 – 1953; část 2*. Praha: SPN 1991.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953 – 1966; část 3*. Praha: SPN 1992.
- KELLER, JAN: *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha: Slon 2000.
- KOLEKTIV AUTORŮ Encyklopedického institutu Československé akademie věd: *Ilustrovaný encyklopedický slovník II. díl J-Pri*. Praha 1981.
- KOLEKTIV AUTORŮ Encyklopedického institutu Československé akademie věd: *Ilustrovaný encyklopedický slovník III. díl Pro-Ž*. Praha 1982.
- KOLEKTIV AUTORŮ: *Kronika českých zemí*, Praha: Fortuna Print 1999, s. 620-778.
- LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá Fronta 1999.

- MACHAČOVÁ, Jana, MATĚJČEK Jiří: *O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950: základní zjištění, hypotézy, náměty*. Opava: Slezské zemské muzeum 2002.
- MAŘÍKOVÁ, Hana: *Proměna rolí muže a ženy v rodině*. In: Sborník studií: *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open society fund Praha 1999. S. 59-67.
- MURPHY, Robert F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Z angl. originálu *Cultural and Social Anthropology. An Overture* (3.vyd. Prentice Hall, A Division of Simon&Schuster, Englewood Cliffs, N.J. 1989) Přel. Hana Červinková. Praha: Slon 1999.
- KLOUČKOVÁ, Evženie (autorka doplňku). In: NEUMANN, Stanislav Kostka: *Dějiny ženy: populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha: Otakar II.; Euromedia Group - Knižní klub 1999 .
- PEŠEK, Jiří: *Dějiny žen - téma historické i aktuální*. In: *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy*. Praha: Skriptorium 1996, s. 9 -12.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava: *Proč právě ženy?* In: *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy*. Praha: Skriptorium 1996, s. 13-20.
- POUSTA, Zdeněk: *Pražské ženy jako oběť poúnorových soudních represí*. In: *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy*. Praha: Skriptorium 1996, s. 349 - 354.
- *Protokol X. řádného sjezdu komunistické strany Československa*, Praha: ÚV KSČ 1955.
- RENZETTI, Blaire M., CURRAN Daniel J.: *Ženy, muži a společnost; část 1 – Ženy a muži: liší se?*. Přeložil: Lukáš Gjurič ...[et al.], Praha 2005, s. 20-59.
- ROBEK Antonín, MORAVCOVÁ Mirjam, ŠŤASTNÁ Jarmila (redakce) a kol.: *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848 – 1939*. Praha: Academia, 1981.
- STRAUSS, Anselm, CORBINOVÁ, Juliet: *Základy kvalitativního výzkumu Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Přel. Stanislav Ježek. Boskovice: Albert 1999.
- SULLEROTOVÁ, Eveline: *Krize rodiny*. Praha: Karolinum 1998.
- SVOREŇOVÁ-KIRÁLYOVÁ, Blanka: *Žena 20. století ve světě práce*. Praha: Práce 1968.
- VANĚK, Miroslav a kol.: *Orální historie: metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého 2003.
- VĚŠTÍNOVÁ – KALIVODOVÁ: *Gender životního stylu: srovnávací úvaha*. In: Sborník studií: *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open society fund Praha 1999. S. 21-33.

Elektronické zdroje

- <http://www.wikipedia.cz>
- <http://www.sbirkazakonu.cz/web/lexdata.nsf>
- <http://www.totalita.cz>

Příloha č.1 - stručná charakteristika informátorek

Informátorka „A“ se narodila roku 1916 a pochází z Prahy. Její rodina patřila do měšťanské vyšší střední vrstvy. Informátorka vystudovala obchodní akademii. Vdávala se za války v roce 1942. První syn se jí narodil v roce 1943 druhý pak v roce 1945. Do roku 1948 byla v domácnosti, po únorovém převratu vystřídala různá zaměstnání – od práce ve výrobě, přes kancelářská zaměstnání až po pozici prodavačky. Na začátku 50. let byl její manžel vězněn. Na konci padesátých let se rozvedla a následně se provdala znovu.

Informátorka „B“ se narodila v Praze roku 1915 a pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy. Má dva syny, kteří se narodily v roce 1950 a v roce 1955. Žila ve nesezdaném svazku s otcem svých dětí (provádala se až po 16 letech společného soužití). Její manžel byl středoškolský profesor. Ona nejprve také učila a po vystudování medicíny vykonávala lékařskou praxi.

Informátorka „C“ se narodila roku 1929 v Klánovicích na Hané, pochází ze střední vrstvy a získala základní vzdělání. Vdávala se v roce 1950. Z manželství pak vzešel syn (1951) a dcera (1954). Manžel pracoval na různých pozicích, proto se také často stěhovali. Ona byla dlouhou dobu v domácnosti, poté pracovala jako prodavačka.

Informátorka „D“ se narodila roku 1924 v Praze a pochází z měšťanské rodiny kvalifikovaného dělníka. Získala středoškolské vzdělání s maturitou. Vdávala se roku 1951 a roku 1952 se jí narodila dvojčata (dcera a syn). Dlouho zůstávala doma s dětmi, poté pracovala jako referentka. Manžel byl inženýr architekt.

Informátorka „E“ se narodila roku 1929 v Praze a pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka a dosáhla středoškolského vzdělání bez maturity. Do manželství vstoupila v roce 1948. Měla dvě dcery (první po 13 měsících zemřela, druhá se narodila roku 1952). Pracovala jako účetní, manžel jako elektromontér.

Informátorka „F“ je narozena roku 1928 v Ledvicích u Duchova a pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy. Svatbu měla roku 1951. V roce 1953 se jí

narodil syn, v roce 1957 dcera. Manžel, se kterým se později rozvedla, byl vysokoškolským učitelem. Ona dosáhla vysokoškolského vzdělání a učila na střední škole.

Informátorka „G“ je z Prahy a narodila se roku 1929. Pocházela z úřednické středostavovské rodiny a dosáhla vysokoškolského vzdělání. Vdávala se roku 1949, rok na to se narodil syn a za další tři roky dcera. Pracovala převážně ve školství. Její manžel nejprve učil, poté byl nucen vykonávat dělnická povolání a nakonec skončil v invalidním důchodu.

Informátorka „H“ se narodila roku 1931 ve Velkém Meziříčí. Pochází maloměstské nižší středostavovské rodiny. V roce 1951 se provdala, po šesti letech se jí narodila dcera. Získala vysokoškolské vzdělání a pracovala jako novinářka. Manžel, se kterým se později rozvedla, přednášel na vysoké škole.

Informátorka „I“ se narodila v roce 1922 a pochází z měšťanské rodiny střední vrstvy. Vdávala se po válce v roce 1945. První syn se narodil v roce 1946, druhý pak v roce 1953. Vystudovala obchodní akademii a pracovala jako sekretářka, manžel pracoval v ekonomické sféře.

Informátorka „J“ se narodila roku 1920. Pochází z Kladenska a pochází z maloměšťanské rodiny střední vrstvy. Vdávala se v roce 1947, o tři roky později se jim narodil jediný syn. Vystudovala vysokou školu a působila jako pedagožka. Manžel byl právník.

Informátorka „K“ se narodila roku 1919 v Dašicích u Pardubic, pochází ze zemědělské rodiny nižší střední vrstvy. Žila v neúplné rodině, její otec zemřel, když jí byly tři roky. Získala základní vzdělání. Provádala se roku 1941, kdy se jí také narodila dcera, která po čtyřech letech zemřela. Později se jí narodil starší syn (1948), dále mladší syn (1953) a nakonec dcera (1957). Delší dobu byla v domácnosti a až z finančních důvodů (manžel byl v invalidním důchodu) začala pracovat jako uklízečka.

Informátorka „L“ se narodila roku 1930. Pochází okolí Prahy z chudé dělnické rodiny. Získala středoškolské vzdělání bez maturity. Provdala se roku 1950 a v průběhu dalších čtyř let se jí narodila dcera (1952) a syn (1954). Pracovala jako vedoucí prodavačka, manžel byl úředníkem na ministerstvu.

Informátorka „M“ se narodila roku 1925 v Dubanech u Pardubic a pochází ze středostavovské statkářské rodiny a získala středoškolské vzdělání. Do manželství vstoupila v roce 1949. Narodili se jí dva synové (1950 a 1956). Informátorka byla celý život v domácnosti, její manžel byl matematik.

Informátorka „N“ se narodila roku 1932 v Brandýse nad Labem.. Pochází z rodiny kvalifikovaného dělníka a její rodiče se ještě během dětství rozvedli. Roku 1951 se provdala a následovali dvě děti – dcera 1952 a syn 1955. Vystudovala medicínu a pracovala jako lékařka. Její manžel byl asistentem na vysoké škole.

Informátorka „O“ se narodila roku 1929 v Praze a pochází z umělecké rodiny vyšší střední vrstvy. Získala středoškolské vzdělání a v roce 1948 se provdala. Má dvě dcery, které se narodily roku 1950 a 1954. Pracovala jako sekretářka. Její manžel musel kvůli perzekuci vykonávat dělnické povolání.

Příloha č.2 - přepisy rozhovorů

Přepisy rozhovorů všech informátorek jsou přiloženy k nahlédnutí v elektronické podobě na CD.